

ประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการพรรคการเมืองไทย

บทนำ

พรรคการเมืองที่อยู่ในฐานะตัวแปรตาม และถูกรอบงำจากบริบทของสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม การที่พรรคจะอยู่รอดได้พรรคต้องทำการปรับตัวในด้านต่าง ๆ ภายในพรรคจนสามารถได้รับการสนับสนุนจากประชาชนและกลุ่มผลประโยชน์อย่างกว้างขวาง และถ้าพรรคจะสามารถขยายองค์กรออกไปได้จนพรรคมีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น พรรคต้องสามารถทำหายกับกลุ่มอำนาจเดิม หรือกลุ่มผู้นำจารีตประเพณีที่ยึดมั่นอยู่กับตัวบุคคลจนสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพยายามผลักดันให้มีการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองออกไป เพื่อดึงเอากลุ่มพลังทางสังคมใหม่ ๆ เข้าสู่ระบบการเมืองและเข้าร่วมในองค์กรพรรคการเมืองซึ่งจะทำให้พรรคเข้มแข็งมากขึ้น

เหตุนี้ การที่พรรคตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อม จนอ่อนแอและไม่สามารถทำหน้าที่ทางการเมืองได้อย่างกว้างขวางและมีประสิทธิภาพ จึงสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาจากปัจจัยภายในพรรค จนพรรคไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสม ด้วยการปรับปรุงกลไกและวิธีการทำงานต่าง ๆ ภายในพรรคเพื่อให้ปัจเจกบุคคล กลุ่มคน ตลอดจนกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ สามารถรวมกันอยู่ในพรรคและร่วมมือกันทำงานเพื่อเป้าหมายส่วนรวมของพรรคได้ การปรับตัวของพรรคในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า เป็นการพัฒนาองค์กรพรรคให้มีความเป็นสมัยใหม่มากขึ้นจนสามารถทำให้พรรคทำงานสนองต่อความต้องการต่าง ๆ ที่หลากหลายในสังคมได้

พรรคการเมืองไทยที่เกิดขึ้นและมีบทบาททางการเมืองมาตั้งแต่ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ปรากฏพรรคทั้งสองรูปแบบขึ้นในบริบททางการเมือง คือ พรรครูปแบบของตัวแปรตาม ตกอยู่ใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อม กับพรรครูปแบบตัวแปรอิสระ สามารถทำหน้าที่ทางการเมืองได้อย่างกว้างขวางและมีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างมาก การศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาและวิวัฒนาการของพรรคการเมืองไทย จะทำให้สามารถมองเห็นภาพแห่งความเป็นจริงของพรรคการเมืองไทยชัดเจนขึ้น และสามารถทำให้เข้าใจได้ว่า พรรคการเมืองที่มีปัจจัยภายในอย่างใดจึงจะสามารถกลายเป็นพรรคตัวแปรอิสระหรือตัวแปรตามในบริบททางการเมือง

1. การก่อเกิดและวิวัฒนาการของพรรคการเมืองไทย

งานที่ศึกษาพรรคการเมืองไทยส่วนใหญ่ มักจะแบ่งยุคสมัยของพรรคการเมืองไทย ออกตามช่วงเวลาต่าง ๆ กันที่มีการก่อตั้งพรรคขึ้น และพรรคการเมืองเหล่านั้นก็มีบทบาทในทางการเมือง ทั้งการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งและการดำเนินบทบาทในรัฐสภาอยู่ช่วงหนึ่ง

ตัวอย่างเช่น ขจัดภัย บรรพชน, การเมืองและพรรคการเมืองของไทยนับแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน, หน้า 107-108. บุญธรรม เลิศสุขีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย : ศึกษาเปรียบเทียบพรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม และพรรคชาติไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), บทที่ 3. ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทยพร้อมด้วยพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2524, หน้า 59-76. เป็นต้น.

ก่อนจะหมดบทบาททางการเมือง จากผลของการรัฐประหาร เป็นสาเหตุหลักก่อนจะมีการจัดตั้งขึ้นมาใหม่เมื่อมีโอกาสทางการเมืองเปิดกว้างขึ้น สลับกันไปมาอยู่เช่นนี้ ดังนั้นการจัดแบ่งพรรคการเมืองตามช่วงเวลาเวลาที่พรรคการเมืองปรากฏขึ้น สืบเนื่องมาเป็นช่วง ๆ ในแนววิเคราะห์ประวัติศาสตร์จึงมักแบ่งพรรคการเมืองออกเป็นยุคสมัยตามลำดับ คือ พรรคการเมืองในช่วงเวลาดังแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2489² พรรคการเมืองในช่วงเวลาดังแต่ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2489 ถึงการรัฐประหารเดือนพฤศจิกายน 2494³ พรรคการเมืองในช่วงเวลาดังแต่ประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498 ถึงการรัฐประหารเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501⁴ พรรคการเมือง

² พรรคคณะราษฎร หรือที่ประกาศจัดตั้งเป็น "สมาคมคณะราษฎร" ได้รับการยอมรับว่าเป็นพรรคการเมืองพรรคเดียวที่มีอิทธิพลสูงสุดในยุคนี้ พรรค "คณะชาติ" พยายามจะก่อตั้งขึ้นเพื่อคัดค้านคณะราษฎรแต่ถูกกดดันให้ระงับการจัดตั้งส่วนพรรคอื่น ๆ ก็มีการรวมกลุ่มกับหลวม ๆ แต่ไม่มีความชัดเจน.

³ มีพรรคการเมืองกว่าสิบ "ชื่อ" ก่อตั้งขึ้นในยุคนี้ แต่เกือบทุกพรรคก็ตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนผู้นำของคณะราษฎรคนใดคนหนึ่ง รวมทั้งการก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยเพื่อสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ ด้วย.

⁴ ตั้งขึ้นโดยมีกฎหมายพรรคการเมืองรับรองเป็นครั้งแรก รวมแล้วมีกว่าสามสิบ "ชื่อ" สำหรับพรรคเสรีนิยมคศิลา ซึ่งเป็นพรรครัฐบาล กลายเป็นที่รวมของนักการเมืองจากหลายกลุ่มหลายพวกในยุคนี้.

ในช่วงเวลาดังแต่ประกาศใช้พระราชบัญญัติพรกการเมือง พ.ศ.2511 ถึงการรัฐประหาร
เดือนพฤศจิกายน 2514⁵ พรกการเมืองในช่วงเวลาดังแต่ประกาศใช้พระราชบัญญัติพรค
การเมือง พ.ศ. 2517 ถึงการรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519⁶ และพรกการเมืองในช่วง
เวลาดังแต่ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 และพระราชบัญญัติพรกการเมือง พ.ศ.
2524 เป็นต้นมา⁷

⁵ในยุคนี้มีการเลือกตั้งทั่วไปหนึ่งครั้ง พรรคสหประชาไทยได้ก่อเกิดขึ้นและดำเนิน
การตามวิถีทางของพรรคเสรีนิยมคสีลาในยุคนั้นก่อนหน้านั้น ก่อนที่ผู้นำพรรคดังกล่าว จะหันไปใช้
วิธีการเผด็จการปกครองโดยระบบพรรคเดียว.

⁶เป็นช่วงที่พรรคการเมืองมีจำนวนมากที่สุด มีชื่อพรรคกว่า 50 "ชื่อ" เพราะ
ระบบอำนาจนิยมพรรคเดียวได้ถูกนิสิตนักศึกษาและประชาชนโค่นล้มลงระบบการเมืองได้เปิด
กว้างไปสู่พื้นฐานทางด้านสิทธิและเสรีภาพของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย.

⁷พรรคการเมืองอำนาจนิยม ได้พ่นคลายให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองในระบอบ
ประชาธิปไตย และจัดให้มีการเลือกตั้งติดต่อกันหลายครั้ง แต่ภายใต้การประนีประนอมให้ผู้นำ
ทหารเข้ามาดำรงตำแหน่งสูงสุดทางด้านกรบริหาร จนมีการเรียกกันโดยทั่วไปว่าเป็น "ยุค
กึ่งประชาธิปไตย" มีพรรคการเมืองชื่อใหม่เกิดขึ้นและสูญหายไปเสมอในยุคนี้เนื่องจากกรอบ
ของกฎหมายที่เข้มงวดที่สุดกว่ายุคสมัยใด ๆ.

จะเห็นได้ว่า การจัดแบ่งพรรคการเมืองออกตามบุคคลมีดังกล่าวก่อน^๖ เป็นการชี้แจงให้เห็นถึงการก่อเกิดพรรคขึ้นเป็นครั้งคราว และวิวัฒนาการของพรรคการเมืองไทยที่ไม่มีความต่อเนื่องตามระยะเวลาในประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม การจัดแบ่งพรรคการเมืองออกตามบุคคลมีที่ปรากฏพรรคการเมืองขึ้นในแต่ละครั้งดังกล่าวก็น่าจะทำให้มองเป็นข้อจำกัดในการศึกษาและแง่มุมที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับพรรคการเมืองไทยได้หลายมิติ คือ ประการแรก การจัดแบ่งออกตามบุคคลมีดังกล่าวนั้น เป็นการมองพรรคการเมืองด้านเดียว คือ พรรคที่มีบทบาทในการเลือกตั้งหรือพรรคการเมืองในระบอบการปกครองประชาธิปไตย (democratic line) โดยไม่ได้เอาใจใส่พรรคการเมืองในระบอบอำนาจนิยม (authoritarian line) หรือกลุ่มของบุคคลที่รวมกันเป็น "คณะรัฐประหาร" ที่ใช้กำลังคนและอาวุธยึดอำนาจการปกครองในแต่ละครั้งและดำเนินการปกครองประเทศ โดยคนกลุ่มเดียวติดต่อกันนานหลายปี หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า มุ่งเน้นพิจารณาเฉพาะพรรคการเมืองประชาธิปไตยที่เป็นหน่วยของการวิเคราะห์ (unit of analysis) เป็นหลัก แต่ละเลยการศึกษาสภาพแวดล้อมทางการเมือง (political environment) ที่มีอิทธิพลต่อการก่อเกิด การแสดงบทบาทและ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสิ้นสุดบทบาทของพรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตยทั้งหลาย ซึ่งการมองที่ไม่รอบด้านดังกล่าวอาจมีผลโดยตรงต่อผลสรุปในการศึกษาและความสมบูรณ์ในการศึกษาวิเคราะห์พรรคการเมือง ที่อาจขาดความเที่ยงตรงและชัดเจน ประการที่สอง เมื่อพิจารณาจากการก่อเกิด การสิ้นสุดบทบาทและการก่อเกิดขึ้นใหม่ของพรรคการเมืองไทยที่สลับกันไปตามลำดับเวลาในประวัติศาสตร์ดังกล่าว อาจพิจารณาจัดทำข้อสรุปกว้าง ๆ ไว้

^๖โปรดดูรายละเอียดรายชื่อพรรคการเมืองในบุคคลมีต่าง ๆ ในภาคผนวก ก.

ได้ว่า พรรคการเมืองไทยมีอยู่ 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ พรรคในระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่มีบทบาทโดยผ่านการเลือกตั้งกับพรรคการเมืองในระบอบอำนาจนิยมที่ใช้กำลังบี้อำนาจเพื่อทำการปกครองโดยคนกลุ่มเดียวหรือพรรคเดียว โดยไม่ผ่านการเลือกตั้งดังที่กล่าวมาในมติแรก ซึ่งเป็นการมองในมิติที่กว้างและทำให้สามารถวิเคราะห์ต่อไปได้อีกว่า ระบบพรรคการเมืองไทยเป็นการต่อสู้แย่งชิงอำนาจระหว่างพรรคการเมือง 2 ประเภทหรือสองรูปแบบดังกล่าว โดยปรากฏชัดเจนตั้งแต่ "คณะราษฎร" สู้ชิงอำนาจทางการเมืองและเมื่อมีการออกกฎหมายให้สิทธิแก่ประชาชนทั่วไปจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นได้ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2489 เป็นต้นมา โดยอาจแยกรูปแบบการต่อสู้และแข่งขันกันของพรรคการเมืองทั้งสองประเภทดังกล่าวออกเป็น 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ รูปแบบแรกการครอบงำโดยพรรคอำนาจนิยมพรรคเดียวอย่างเด็ดขาด ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง รูปแบบที่สอง การประนีประนอมเพื่อแบ่งปันอำนาจของสองฝ่าย และรูปแบบที่สาม การแข่งขันกันเพื่อประโยชน์ และการแสวงหาอำนาจของแต่ละฝ่าย จนนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงก่อนจะเกิดการรัฐประหารหรือการกบฏขึ้น

ในมติประการที่สามนั้น สามารถพิจารณาได้ว่า พรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นกลุ่มหลักของการศึกษาวิเคราะห์ในงานศึกษาพรรคการเมืองโดยทั่วไป เกิดขึ้นดำรงอยู่ และสิ้นสุดลงจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างทางการเมือง ที่ฝ่ายทหารและข้าราชการเป็นกลุ่มผลประโยชน์ขนาดใหญ่ และมีอิทธิพลครอบงำระบบการเมืองมาตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา แม้ว่าการก่อเกิด ดำรงอยู่ และการสิ้นสุดของพรรคการเมืองหลายพรรคในหลายช่วงเวลาจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายในพรรคอยู่ในหลายด้าน และพรรคก็อาจมีอิทธิพลต่อสภาพแวดล้อมทางการเมืองอยู่ด้วย เมื่อพรรคได้มีบทบาททางการเมืองอย่างต่อเนื่องในช่วงเวลาหนึ่งแต่อิทธิพลจากปัจจัยภายนอกพรรคก็ส่งผลกระทบต่อพรรคการเมืองโดยรวมอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการยกเลิกพรรค การศึกษาพรรคการเมืองจะละเลยการศึกษาถึงโครงสร้างทางการเมืองไม่ได้ดังได้กล่าวมาแล้วในมติประการแรก

มิตិประการที่สี่ พรรคการเมืองประชาธิปไตย มักถูกรอบงำทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม จากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝ่ายทหารและระบบราชการดังกล่าวแล้วให้มีแนวทาง แนวความคิด หรืออุดมการณ์ทางการเมืองในทางเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน คือยึดมั่นในอุดมการณ์ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" และแนวทางของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย พรรคที่ยึดถืออุดมการณ์คอมมิวนิสต์ (communist ideology) หรือพรรคฝ่ายซ้าย (left wings) ไม่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งและต้องกลายเป็นพรรคการเมืองนอกกฎหมาย (outlaw party) และต้องจับอาวุธขึ้นต่อสู้กับพรรคการเมือง อำนาจอธิปไตยและพรรคการเมืองฝ่ายขวา (right wings) อย่างรุนแรงเพื่อแย่งชิงอำนาจอธิปไตย และการสนับสนุนจากประชาชนพรรคในแนวทางประชาธิปไตย จึงมักแสดงบทบาททางการเมืองในแนวทางสายกลาง (moderate parties) เป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ แนวทางประชาธิปไตยชาตินิยม (democratic nationalism) และ/หรือประชาธิปไตยเสรีนิยม (democratic liberalism) ดังนั้นความขัดแย้งจากสาเหตุทางด้านแนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างพรรคการเมืองเหล่านี้จึงไม่ค่อยปรากฏขึ้น ยกเว้นระหว่างนักการเมืองบางคน หรือระหว่างนักการเมืองบางกลุ่มที่มีขึ้นเป็นครั้งคราวและไม่ค่อยชัดเจน

มิติสุดท้าย แนวทางของการก่อเกิด ดำรงอยู่ และวิวัฒนาการของพรรคการเมืองประชาธิปไตยที่ผ่านมา และมีแนวโน้มจะดำเนินต่อไปอีกนานหลายปีในอนาคต จึงอาจแยกออกได้เป็น 3 แนวทางใหญ่ ๆ และเป็นทางเลือกหลัก 3 ด้านที่แต่ละพรรคจะตัดสินใจเลือกปฏิบัติหรือดำเนินการทางการเมือง แนวทางแรกได้แก่การยอมอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบราชการหรือพรรคการเมืองอำนาจอธิปไตย ดำเนินบทบาททางการเมืองให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของฝ่ายราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ฝ่ายทหาร เช่น การสนับสนุนผู้นำทางทหารให้เข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมือง และสนับสนุนการจัดทำรัฐธรรมนูญที่มีบทบัญญัติเปิดทางให้ผู้นำทางทหารและข้าราชการทั่วไปสามารถดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้เป็นต้น พรรคการเมืองที่ยึดถือแนวทางนี้ มักจะได้รับการสนับสนุนทางด้านต่าง ๆ รวมทั้งด้านการเงินทั้งทางตรงและทางอ้อม จากฝ่ายทหารหรือระบบราชการ ในบางครั้งฝ่ายทหารและ

ข้าราชการเป็นฝ่ายก่อตั้งพรรค "ตัวแทน" ขึ้นโดยตรงด้วย แนวทางที่สองคือ การประนีประนอม ในเรื่องกำหนดโครงสร้างทางการเมืองเพื่อเปิดโอกาสให้ฝ่ายทหารและข้าราชการสามารถเข้ามามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทางการเมือง และประชาชนสามารถมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับหนึ่ง โดยที่พรรคจะไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางทหารหรือระบบราชการโดยสิ้นเชิง และแนวทางที่สาม คือ การท้าทายต่อการครอบงำของพรรคอำนาจนิยมหรือฝ่ายทหารและข้าราชการ โดยพรรคประชาธิปไตยจะแสดงบทบาททางการเมืองในแนวทางประชาธิปไตยอย่างเต็มที่เพื่อสนองตอบต่อข้อเรียกร้องและตั้งเอาการสนับสนุนจากกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มพลังทางสังคม คัดค้านการเข้ามายุ่งเกี่ยวทางการเมืองโดยวิถีทางที่ขัดแย้งกับระบอบประชาธิปไตยของฝ่ายทหารและข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การรัฐประหาร และการปกครองโดยระบอบอำนาจนิยมพรรคเดียว

จากมุมมองในมิติทั้งห้าประการ ซึ่งเป็นการพิจารณาอย่างรอบด้าน (comprehensive views) ข้างต้น สามารถนำมาอธิบายถึงการก่อเกิด และวิวัฒนาการของพรรคการเมืองไทย โดยจะแยกศึกษาออกเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ ตามลำดับอย่างละเอียด ตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่ระบบประชาธิปไตยรัฐสภา จนถึงการยึดอำนาจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รชช.) เมื่อปี พ.ศ. 2534 ได้ดังนี้คือ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.1 ยุคแรกเริ่มภายใต้การครอบงำของ "คณะราษฎร" (พ.ศ. 2475-2488)⁹

เป็นยุคที่มีความขัดแย้งกันในเรื่องแนวความคิดเกี่ยวกับ "พรรคการเมือง" ในประเด็นสำคัญ คือ จะให้มีการก่อตั้งพรรคการเมืองที่คัดค้านนโยบายของคณะราษฎร และที่สนับสนุนคณะราษฎร ขึ้นหรือไม่ และการก่อตั้ง "พรรคการเมือง" ขึ้น จะก่อให้เกิดความแตกแยกกันของคนในสังคมหรือไม่ ในที่สุดเมื่อหาข้อยุติร่วมกันไม่ได้ทั้งจากฝ่ายที่สนับสนุนคณะราษฎรและฝ่ายที่คัดค้านคณะราษฎร พรรคคณะราษฎรที่ดำเนินการก่อตั้งเป็น "สมาคมนักราษฎร" ก็ถูกระงับการก่อตั้งและการ

⁹ก่อนหน้านี้ ถ้าพิจารณาจากคำจำกัดความเกี่ยวกับพรรคการเมืองในระดับกว้าง คือ หมายถึง "กลุ่มคนที่รวมตัวกันโดยมีวัตถุประสงค์จะเข้าไปใช้อำนาจทางการเมืองบริหารประเทศ ตามนโยบายของกลุ่ม" ซึ่งไม่ได้มองเพียงพรรคในระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่ต้องผ่านการเลือกตั้งของประชาชนเท่านั้น ก็จะมีเพียงพรรครัฐบาล (governing party) พรรคเดียว กล่าวคือ เป็นพรรคของพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนางระดับสูงที่เป็นผู้ที่มีอำนาจปกครองประเทศ ซึ่งเป็นพรรคในแนวทางเผด็จการ ส่วนพรรคอื่นก็จะเป็นเพียงคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่คัดค้านฝ่ายผู้ปกครอง แต่ก็ไม่ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน คนบางกลุ่มที่มีแนวความคิดขัดแย้งกับผู้ปกครองก็จะรวมกลุ่มกันลับ ๆ ถ้าฝ่ายผู้ปกครองสงสัยก็ถูกจับกุมลงโทษ เช่น "กบฏ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)" เป็นต้น.

ดำเนินการในแนวทางของพรรคการเมือง¹⁰ อย่างไรก็ตามผู้นำของคณะราษฎรหลายคนก็ได้กลายเป็นผู้นำทางการเมือง (political leaders) และได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้งประเภทที่ 1 (เลือกตั้งโดยประชาชน) และประเภทที่ 2 (แต่งตั้ง) ให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมาโดยต่อเนื่อง แนวคิดเกี่ยวกับพรรคการเมืองและความสำคัญของการรวมกลุ่มกันเป็นพรรคการเมืองที่สัมพันธ์กับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้รับการ

¹⁰ กระทรวงมหาดไทยได้อนุญาตให้มีการจดทะเบียน "สมาคมคณะราษฎร" ขึ้นเมื่อวันที่ 25 ส.ค. 2475 โดยมีคณะกรรมการอำนวยการสมาคม 15 คน พระยานิติศาสตร์ไพศาล เป็นนายกสมาคม นายประยูร ภมรมนตรี เป็นอุปนายก นายสงวน ตุลารักษ์ เป็นเหรัญญิกและนายประหัยศ ศรีจรูญ เป็นนายทะเบียน มีสมาชิกสมาคมแรกเริ่ม 104 คน และต่อมาก็ได้เปิดรับสมาชิกทั้งจากข้าราชการประจำและบุคคลทั่วไปที่สนใจจำนวนมากไม่ต่ำกว่า 6 หมื่นคน โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ข้อ คือ 1. เพื่อสนับสนุนรัฐธรรมนูญและการปกครองแผ่นดินตามแบบพระมหากษัตริย์ อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ 2. เพื่อดำเนินการทั้งหลายให้มุ่งไปในทางความเจริญของประเทศ และให้ความสุขแก่ประชาชนโดยอาศัยหลัก 6 ประการ (ของคณะราษฎร) และ 3. เพื่อปลูกความสามัคคีและความรักชาติในระหว่างคนไทยด้วยกัน โปรดดู ประชัณ รักพงษ์ "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ. 2418-2500) (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 68-69. และธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์, "1 ปีหลังการปฏิวัติ 2475", รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 : 20.

ความเห็นชอบจากทางฝ่ายผู้นำคณะราษฎรคนสำคัญหลายคนในระยะแรก¹¹ ขณะที่ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แสดงความคิดเห็นคัดค้าน โดยมีพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีที่นิยมระบอบกษัตริย์ ได้ร่วมคัดค้านการก่อตั้งพรรค และผู้นำคณะราษฎรบางคนก็ได้ร่วมคัดค้านด้วย¹² เมื่อผู้นำคณะราษฎรบางคนได้ผลักดันให้มีการก่อตั้ง "สมาคมคณะราษฎร" ในลักษณะของพรรคมวลชน (mass party) ขึ้นโดยเปิดโอกาสให้ข้าราชการและประชาชนสมัครเข้าเป็นสมาชิก "สมาคมคณะราษฎร" ดังกล่าว¹³ และหาทางกีดกันไม่ให้มีการก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นอย่างเปิดเผย ทำให้ความพยายามของหลวงวิจิตรวาทการและผู้ที่คัดค้านคณะราษฎรหลายคนที่ต้องการจะก่อตั้งพรรค "คณะชาติ" ขึ้นก็ได้รับการกีดกันด้วย และแม้ต่อ

¹¹โปรดดูรายละเอียดใน หลวงวิจิตรวาทการ, คณะกรรมการเมือง, คำนำ และหน้า 1-18. บุคคลสำคัญที่สนับสนุนก็คือ หลวงประดิษฐมนูธรรม เป็นต้น.

¹²ขัดกับ บุษย์พันธ์, การเมืองและพรรคการเมืองของไทยนับแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน, หน้า 141-144. เหตุผลสำคัญคือ ประเทศไทยเพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครอง เกรงว่าพรรคการเมืองจะทำให้เกิดความแตกแยก "เป็นปรปักษ์หักล้างอำนาจซึ่งกันและกัน" บุคคลสำคัญที่คัดค้านได้แก่ พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นต้น.

¹³ประเสริฐ บัทมะสุนทร์, รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี 2475-2517 (กรุงเทพมหานคร : ช.ชุมนุมการช่าง, 2517), หน้า 58. และประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบอบรัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2418-2500)," หน้า 68-70.

มาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนพระทัยมาสนับสนุนให้มีการก่อตั้ง "พรรคการเมือง" ที่มีแนวความคิดและอุดมการณ์แตกต่างกันขึ้นหลายพรรคแทนการปกครองโดยคณะราษฎรเพียงพรรคเดียว พยายามหลอหลยุทเสนา ผู้นำคณะราษฎรและนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นก็ยืนยันคัดค้าน ไม่ให้มีการก่อตั้งพรรคขึ้น¹⁴ จากเหตุผลที่มีกลุ่มคนที่มีแนวความคิดคัดค้าน "คณะราษฎร" ปรากฏขึ้นหลายกลุ่ม รวมทั้งกลุ่มของพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอ กบฏขึ้นในตอนกลางเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. 2476 ด้วย ซึ่งถ้าอนุญาตให้มีการก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นอาจจะกระทบถึงการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรและกระทบต่อผู้นำคณะราษฎรเองที่อาจจะถูกโจมตี และมีการแย่งชิงอำนาจการปกครองจนอาจนำไปสู่การ "แย่งชิงอำนาจ" กันอย่างรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างฝ่ายคณะราษฎรกับผู้นิยมการปกครองแบบเดิม

เหตุนี้ในช่วงหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังกล่าว นอกจากคณะราษฎรจะเป็นกลุ่มเดียวที่ควบคุมอำนาจการปกครอง¹⁵ แนวความคิดในทางคัดค้าน การจัดตั้งพรรค

¹⁴ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, การเมืองและพรรคการเมืองของไทยนับแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน, หน้า 142.

¹⁵ รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา ชุดแรก มีผู้นำคณะราษฎรเข้าดำรงตำแหน่ง "กรรมการราษฎร" หรือรัฐมนตรี 10 คน จากทั้งหมด 15 คน ชุดที่สองมี 10 คนจากทั้งหมด 20 คน และชุดที่สามมี 7 คน จากทั้งหมด 18 คน แต่เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนาเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ผู้นำคณะราษฎรก็ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีติดต่อกันมาจนถึงยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2500 ในส่วนของสมาชิกสภาประเภทที่สอง คณะราษฎรก็ได้แต่งตั้ง "พวก" ของฝ่ายตนทุกครั้ง เช่น สภาชุดแรกมีสมาชิกคณะราษฎร 31 คนจาก 70 คน เป็นต้น ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517), หน้า 1-148.

การเมืองเพื่อดำเนินการทางการเมืองก็กลายเป็นแนวความคิดหลัก ครอบงำบริบททางการเมือง ในขณะนั้นนอกจากนี้แนวนโยบายของรัฐบาลทุกชุด นับตั้งแต่รัฐบาลของพระยามโนปกรณนิติธาดา ชุดแรกไปจนถึงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ก็ไม่ได้ปรากฏแนวนโยบายทางด้านการเมืองในด้านการส่งเสริมระบบพรรคการเมือง แต่อย่างใดด้วย¹⁶

ข้อถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่องการจัดตั้งพรรคการเมือง ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประเด็นสำคัญจึงเป็นเรื่องการจัดตั้งพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการ (legal party) เป็นพรรคที่ได้รับการยอมรับโดยกฎหมาย¹⁷ และสามารถตั้งได้หลากหลายตามแนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองของคนแต่ละกลุ่ม ซึ่งผู้นำคณะราษฎรที่กุมอำนาจอยู่ในขณะนั้นไม่เห็นด้วย เพราะหวั่นเกรงจะทำให้มีปัญหาในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในช่วงเริ่มต้นและส่งผลกระทบบ่าสู่ "ความชอบธรรม" ของกลุ่มผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างไรก็ตาม ในทางตรงกันข้ามนั้น พรรคการเมืองได้เกิดขึ้นแล้วโดยธรรมชาติ (natural party) โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการก่อเกิดคณะราษฎร และการรวมกลุ่มกันของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อการทำงานในสภาและการสนับสนุนผู้นำคณะราษฎรบางคน หลังจากมีการแต่งตั้งและเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 113-122, 148-155, 250-256, 281-285 และ 392-402.

¹⁷ หยุต แสงอุทัย, พรรคการเมือง, หน้า 18-19. ฝ่ายรัฐบาลก็ได้ร่างพระราชบัญญัติ "คณะพรรคการเมือง" ขึ้นขณะที่ฝ่ายสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนก็ได้ร่างพระราชบัญญัติ "คณะการเมือง" ขึ้นด้วยและเสนอให้รัฐบาลพิจารณา แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการนำเข้าสู่การพิจารณาของสภาแต่อย่างใด.

ตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา¹⁸

"คณะราษฎร" ก่อเกิดขึ้นจากปัจจัยสำคัญหลายอย่าง ทั้งปัจจัยจากสภาพแวดล้อมทางการเมืองภายในประเทศและภายนอกประเทศ และปัจจัยจากแนวความคิดของบุคคลที่รวมกันเป็นคณะราษฎรเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ริเริ่มเสนอ "แนวคิดในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" ซึ่งเป็นคนสำคัญบางคน โดยอาจแยกพิจารณาเป็นปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน ได้ดังนี้ คือ

ก. ปัจจัยนอก แยกได้กว้าง ๆ เป็น 2 ปัจจัย คือปัจจัยภายในประเทศกับปัจจัยภายนอกประเทศ ปัจจัยภายในประเทศที่สำคัญคือ ความล้มเหลวของสังคมไทยที่มีสาเหตุเกี่ยวข้องกับการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีเพียงกลุ่มผู้ปกครอง หรือมีเพียง "พวกเจ้า" ได้รับประโยชน์ ข้าราชการทุจริต ประชาชนถูกกดขี่ข่มเหง "...เป็นสัตว์เดรัจฉานไม่นึกว่าเป็นมนุษย์..."¹⁹ โดยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อเนื่องกับรัชกาลที่ 7 นั้น เศรษฐกิจภายในของไทยก็ได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกหลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งแรกด้วย ขณะที่ประชาชน

¹⁸ โปรตคุ Eiji Murashima, Nakharin Mekrairat and Somkiat Wanthana, The Making of Modern Thai Political Parties (Tokyo : Yugengasha Tohkohsha, 1991), pp.38-42. ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 คือการเลือกตั้งวันที่ 7 พ.ย. 2480 ผู้สมัครรับเลือกตั้งกลุ่มหนึ่ง จำนวนราว 40 คน ได้ประกาศรวมตัวเสนอแนวนโยบายในแนวทางเดียวกันต่อประชาชน.

¹⁹ บางตอนจากประกาศคำแถลงการณ์ของคณะราษฎรฉบับแรก โดยพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นผู้อ่านตอนเช้ามีวันที่ 24 มิถุนายน 2475. โปรตคุรายละเอียดในประเสริฐ บัททะสุคนธ์, รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517), หน้า 5-8.

ส่วนใหญ่ลำบากยากจนในยุคของ "ข้าวยากหมากแพง" ผู้ปกครองก็ได้ทำการปลดข้าราชการระดับล่างออกจำนวนมาก เพื่อลดการขาดดุลงบประมาณ แต่รายจ่ายในราชสำนักยังคง "ฟุ่มเฟือยเกินสมควร"²⁰ จนทำให้ช่องว่างของคุณภาพชีวิตและการดำรงชีวิตระหว่าง "ชนชั้นผู้ปกครอง" กับประชาชนหรือระหว่าง "เจ้า" หรือ "นาย" กับ "ไพร่" หรือ "บ่าว" ขยายกว้างยิ่งขึ้น คนไทยที่มีการศึกษาดี และผู้ที่ติดต่อกับชายหรือติดต่อสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจากยุโรป ก็จะทำให้เกิดความคิดเปรียบเทียบและเกิดความรู้สึกไม่พอใจ และคัดค้านการปกครองแบบเก่า เช่น กรณีกลุ่ม "คณะราษฎร" เป็นต้น

ในส่วนของปัจจัยภายนอกประเทศนั้น ที่สำคัญก็คืออิทธิพลของแนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และสภาพทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernization) ของประเทศ ตะวันตกที่มีรูปแบบและสาระแตกต่างไปจากสภาพโดยทั่วไปของสังคมไทยมาก สิ่งเหล่านี้ได้แพร่

²⁰ โปรตดูรายละเอียดใน พรเพ็ญ อ้นตระกูล, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดิน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 51. และ เสลา เรขะรุจิ, หนึ่งศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์รวมสาส์น, 2510), หน้า 166. โดยระหว่างปี พ.ศ.2463-2468 ได้มีการจัดสรรงบประมาณรายจ่ายประจำปีในแบบขาดดุลทุกปี.

เข้ามาสู่สังคมไทยและคนไทย โดยผ่านมาทางพ่อค้าชาวยุโรป²¹ หรือการติดต่อรหว่างคนไทยกับคนยุโรปที่เข้ามาสู่ประเทศไทย โดยทั่วไปด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่ง เกิดจากประสบการณ์โดยตรงของคนไทยที่เดินทางไปยังต่างประเทศ เช่น กรณีของบรรดา "คณะราษฎร" ซึ่งไปอาศัยอยู่ในประเทศยุโรปนานหลายปีเพื่อศึกษาต่อ เป็นต้น การได้ประสบพบเห็นสภาพความเป็นอยู่ของคนยุโรปและความเจริญทางด้านต่าง ๆ ของสังคมยุโรปด้วยตนเอง ทำให้คนไทยที่รวมกันเป็น "คณะราษฎร" ในเวลาต่อมาสามารถเปรียบเทียบความแตกต่างทางด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการเมืองระหว่างไทยกับยุโรปบางประเทศ เช่น อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นต้น ได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

ข. ปัจจัยภายใน หรือแนวความคิดความรู้สึกและความต้องการของบรรดาผู้ริเริ่มคิดก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเอง ซึ่งเริ่มต้นคิดขณะที่กำลังศึกษาอยู่ในยุโรป เมื่อเกิดความคิดเปรียบเทียบระหว่าง "...ระบบฟิวดัลที่มี ระบบฟิวดัล คือ โศกชะตากรรมของราษฎร เป็นเรื่องของชีวิต..." ของคนในสังคมไทยกับ "...ความรุ่งเรือง...ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ... การปกครองประชาธิปไตยอันมั่นคง ที่เป็นกฎแห่งทองนำประเทศไปสู่ความรุ่งเรืองและความมั่นคงสืบเนื่องกันมาหลายศตวรรษ..." ของคนและสังคมยุโรปหลายประเทศ²² ดังนั้น แนวความคิด

²¹ Walter F. Vella, The Impact of the West on Government in Thailand (Berkeley : University of California Press, 1955), p.360. อ้างถึงใน ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, การเมืองและพรรคการเมืองของไทยนับแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน, หน้า 112.

²² ประยูร ภมรมนตรี, "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475" ใน การโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.), หน้า 64-66.

ระดับสูงสุดและกว้างที่สุดของคณะราษฎรก็คือต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยจากระบอบกษัตริย์มีอำนาจสูงสุดเด็ดขาด (absolute monarchy) ไปเป็นการปกครองประชาธิปไตย (democracy) ที่ให้สิทธิเสรีภาพในด้านต่าง ๆ แก่ "ราษฎร" โดยทั่วไป ส่วนแนวความคิดในระดับต่ำลงมาหรือในระดับที่แคบก็คือความรู้สึกไม่พอใจกับวิธีการปกครองแบบเก่าของไทย หรืออาจกล่าวได้อย่างเฉพาะเจาะจงลงไปได้ว่า เป็นความไม่พอใจต่อการมีและการใช้อำนาจของบรรดาผู้ปกครองหรือ "พวกเจ้า" ที่ใช้อำนาจตามอำเภอใจ และมีอำนาจมากเหนือข้าราชการและมวลชน อย่างไรก็ตาม กลุ่มคณะราษฎรก็มีฐานะเป็นข้าราชการของการปกครองระบอบเดิมและบางคนก็ได้รับการอุปถัมภ์และมีความใกล้ชิดกับชนชั้นผู้ปกครอง (ruling classes) ด้วย ดังนั้น เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์หลักของการรวมตัวกันเพื่อดำเนินการทางการเมืองไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงได้พยายามจำกัดให้อยู่วงรอบที่จำกัด คือ สถาปนากการปกครอง "ประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ" เท่านั้น หลีกเลี่ยงการปะทะนองเลือด การแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองและจะไม่เปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบสาธารณรัฐ (republic) โดยเด็ดขาด²³

การรวมตัวของ "คณะราษฎร" เริ่มต้นจากผู้ที่เกี่ยวข้องกันมากที่สุด 2 คนก่อน ๆ ที่ทั้ง 2 คนจะขยายแนวคิดไปสู่ "เพื่อนร่วมใจ" หรือเพื่อนนักศึกษาไทยในต่างประเทศอีก 5 คน รวมเป็น 7 คน แล้วขยายออกไปด้วยวิธีการ "เพื่อนต่อเพื่อน" รวมเป็น 15 คน และจากกลุ่มนักศึกษาไทยในต่างประเทศก็ขยายการหา "พวก" จากกลุ่มเพื่อนและญาติภายในประเทศเพิ่มเติม จนมีรายชื่ออย่างเป็นทางการเมื่อถึงวันเปลี่ยนแปลงการปกครองรวม 99 คน รวมเวลาก่อตั้งคณะตั้งแต่เริ่มต้น การประชุมครั้งแรก 7 คน ที่บ้านพักของ นายร้อยโท ประยูร ภมรมนตรีที่

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68-69. และประกาศคำแถลงการณ์ของคณะราษฎรฉบับแรก ใน ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517), อ่างแล้ว.

ประเทศฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2469 จนถึงวันเปลี่ยนแปลงการปกครองวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นเวลาประมาณ 7 ปี²⁴ บุคคลสำคัญที่ริเริ่มก่อตั้งคณะราษฎรและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญตลอดมาที่ได้แก่ ผู้ริเริ่ม 2 คนแรก คือ นายปรีดี พนมยงค์ กับนายประยูร ภมรมนตรี คนแรกเป็นผู้วางแนวทางในการเปลี่ยนแปลง และเสนอแนวความคิดต่าง ๆ ในฐานะนักศึกษากฎหมายในฝรั่งเศส ขณะที่คนที่สองก็เป็นนักศึกษาในฝรั่งเศสเช่นกัน โดยศึกษาทางด้านการเมือง

²⁴ ประยูร ภมรมนตรี, "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475", ใน การโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 63-76 และหน้า 133-145. ตัวเลขวันเดือนปีที่ผู้นำคณะราษฎรหลายคนบันทึกไว้ค่อนข้างคลาดเคลื่อนไม่สอดคล้องต้องกันนัก อาจเนื่องมาจากการหา "สมัครพรรคพวก" กระทำกันค่อนข้างลับและเงิบ และบางคนก็ได้ทำการบันทึกเหตุการณ์ในภายหลัง แต่นายปรีดี พนมยงค์ ได้อ้างว่า ได้พบและพูดคุยเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองกับนายประยูร ภมรมนตรี เป็นครั้งแรก และปรึกษากันต่ออีกหลายครั้งในปี ค.ศ.1925 ส่วนการประชุมเป็นทางการรวม 7 คน ครั้งแรกมีขึ้นในปี ค.ศ.1927 แต่ถ้านับตามเวลาตั้งแต่ประชุมกันเป็นทางการครั้งแรกจนถึงวันเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ ซึ่งนายประยูร ภมรมนตรี บันทึกไว้ว่า รวมเป็นเวลาถึง 7 ปี 4 เดือน การประชุมครั้งแรกจึงควรจะอยู่ในช่วงปี ค.ศ.1925 คือ ในปีแรกที่นายปรีดีกับนายประยูรได้พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเป็นครั้งแรก แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อการประชุมอย่างเป็นทางการ เพื่อก่อตั้ง "คณะราษฎร" มีขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ คือ ตอนต้นปี จึงเป็นที่น่าสงสัยอยู่ว่า นายปรีดีกับนายประยูรพบกันครั้งแรกในเดือนใดของปี ค.ศ. 1925 สันนิษฐานไว้กว้างๆ ได้ว่าการก่อตั้งคณะราษฎร จึงน่าจะอยู่ระหว่างปี ค.ศ.1925-1927 ขณะที่การพูดคุยกันด้วยความไม่พอใจกับระบอบการปกครอง "แบบเดิม" ได้มีมาก่อนหน้านี้นานหลายปี ในการประชุมครั้งแรกผู้เข้าประชุม คือ นายปรีดี พนมยงค์, ประยูร ภมรมนตรี, ร.ท.แปลก จิตตะสังคะ, ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี, นายตัว ลพานุกรม, หลวงศิริราชไมตรีและนายแนบ พหลโยธิน.

และได้ทำหน้าที่สำคัญด้านการติดต่อชักชวนบุคคลต่าง ๆ เข้าร่วมและเป็นผู้ประสานกับ "สาย" หรือตัวแทนที่ไปติดต่อชักชวนบุคคลอื่นเข้าร่วม เนื่องจากเป็น "ผู้กว้างขวาง" รู้จักคนมาก เช่น กรณี พระยาพลพลพยุหเสนา และพระยาทรงสุรเดช ซึ่งเคยเรียนภาษาเยอรมันกับมารดาของ นายประยูร ภมรมนตรี เป็นต้น²⁵

พิจารณาจากการก่อเกิดและการขยายสมาชิกของ "คณะราษฎร" นั้น จะเห็นว่าเริ่มต้นจากการมีแนวความคิดที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย คือจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นรูปแบบประชาธิปไตยโดยรัฐสภา พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญตามแบบของอังกฤษ ซึ่งผู้เข้าร่วมที่อยู่ในระดับ "หัวหน้า" หรือ "ผู้นำ" ทุกคนเห็นชอบร่วมกัน เพราะมองเห็นว่า ระบอบการปกครองเก่า "ล้าสมัย" และมีคนเพียงกลุ่มเดียวครอบงำอำนาจและได้ผลประโยชน์ในสังคม แต่เนื่องจากความมุ่งหมาย (goals) ดังกล่าวเป็นเพียงความต้องการจะผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่รูปแบบใหม่เท่านั้น โดยไม่มีรากฐานทางด้านอุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology) ใด ๆ รองรับให้มีความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มและเป็นเป้าหมายระยะยาวที่ต้องร่วมกันผลักดันต่อไป²⁶ ประกอบกับเมื่อดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 2 ปีแรก ซึ่งเป็นระยะ "หัวเลี้ยวหัวต่อ" การเปลี่ยนแปลงได้เป็นไปอย่าง "เชื่องช้า" และ "จำกัด" และด้วยวิธีการ "ประนีประนอม" อย่างสูงทั้งในระหว่างผู้นำคณะราษฎรด้วยกันเอง และระหว่างคณะราษฎรกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งบรรดาพระราชวงศ์และขุนนางระดับสูงที่นิยม

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70-72.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66-69. และวิณา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 26-27.

การปกครองแบบเดิม²⁷ "คณะราษฎร" จึงปรากฏเป็นการรวมกลุ่มกันหลวม ๆ เป็นพันธมิตร

²⁷ ในหมู่ผู้นำคณะราษฎรเอง ก็มีปัญหาในเรื่องความคิดเห็นที่แตกต่างกันหลายอย่าง และหลายเรื่อง เช่น ระหว่าง ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ กับพระยาทรงสุรเดชในเรื่องการจัดโครงสร้างทหาร ระหว่างนายปรีดี พนมยงค์กับพระยาทรงสุรเดชในเรื่องบทบาทผู้ติของรัฐธรรมนูญ ฉบับแรก ระหว่างนายปรีดี พนมยงค์กับนายประยูร ภมรมนตรี ในข้อความบางตอนของคำประกาศ แถลงการณ์ของคณะราษฎร เช่น นายประยูร ไม่พอใจที่นายปรีดี ใช้คำว่า "ศรีอารยะ" เพราะ คำนี้ นายปรีดีใช้แทนความหมายของคำว่า "คอมมิวนิสต์" ฯลฯ ระหว่างผู้นำคณะราษฎรกับผู้นำของ ระบอบการปกครองแบบเดิม รวมทั้งระหว่างผู้นำคณะราษฎร ด้วยกันเองที่สำคัญก็ได้แก่ เรื่อง บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ 2 ฉบับแรก เรื่อง "เค้าโครงเศรษฐกิจ" เรื่องการจัดตั้ง "สมาคมคณะ-ราษฎร" และเรื่อง "ปัญหาการบริหารประเทศในบรรดาคณะรัฐมนตรี" เป็นต้น การเปลี่ยนแปลง ในตอนเริ่มต้น จึงเป็นการที่ผู้นำ 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคณะราษฎรกับผู้ปกครองในระบอบเดิมร่วมตกลง กันให้มีการเปลี่ยนแปลงในบางด้าน ที่สำคัญคือ โครงสร้างทางการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การออกประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ที่ฝ่ายอำนาจเดิมสามารถมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจทางการเมือง ในสภาผู้แทนราษฎรและในคณะรัฐบาลด้วย ส่วนที่จะนับว่าเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรวดเร็วคือการจัด ให้มีการเลือกตั้ง แต่ทั้งสองฝ่ายก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มากนัก รวมทั้งมีการขัดขวางไม่ให้ มีการจัดตั้งพรรคการเมือง ซึ่งเป็นองค์การสำคัญต่อกระบวนการของการเลือกตั้งและระบบประชาธิปไตย. สุพจน์ ค้านตระกูล, ผู้รวบรวม, รวมบทความบางเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับ ระบอบประชาธิปไตยและการร่างรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สันติธรรม, 2518), หน้า 44-48. และบุญธรรม เลิศสุขีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย : ศึกษา เปรียบเทียบพรรคประชาธิปไตย พรรคกิจสังคมและพรรคชาติไทย", หน้า 47-55. และโปรดดู ประเด็นสำคัญของเหตุการณ์ระหว่างปี พ.ศ. 2475-2476 ใน ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "1 ปี หลังการปฏิวัติ 2475", รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 : 1-66.

ร่วม²⁸ บนพื้นฐานของความแตกต่างกันมากมายหลากหลายในแนวความคิดทางการเมือง (political thoughts) โดยในประเด็นนี้ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้มีแนวความคิดก้าวหน้า (progressive idea) ที่สุด เห็นได้จากการเขียนคำประกาศแถลงการณ์ของคณะราษฎร การร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรก และการเขียนเค้าโครงเศรษฐกิจ เป็นต้น²⁹ ขณะที่ผู้นำคณะราษฎรคนอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสายทหารบกที่มีอาวุโสกว่าคนอื่น เช่น พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิ- อัครเนย์ และพระประศาสน์พิทยายุทธ เป็นต้น มีแนวทาง "ประนีประนอม" มากกว่านายปรีดี จนเกือบจะต่างกันคนละขั้ว ความขัดแย้งและการแตกแยกในกลุ่มคณะราษฎร จึงปรากฏมาตั้งแต่แรกเริ่มรวมกลุ่มก่อนการเปลี่ยนแปลงในเดือนมิถุนายน 2475 แล้ว และเมื่อมีการ "ประนีประนอม" กับพระบาท- สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และผู้นำในกลุ่มอำนาจเดิม จนเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยการเปิด

²⁸ บุญธรรม เลิศสุขีเกษม "ความแตกแยกภายในพรรคการเมือง : ศึกษาเปรียบเทียบพรรคประชาธิปไตย พรรคกิจสังคมและพรรคชาติไทย", หน้า 48.

²⁹ การศึกษาเรื่องการแตกแยกภายในคณะราษฎรของวิภา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร", หน้า 27-28. พบว่า คณะราษฎรเตรียมการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดย "แบ่งแยกงานกันทำ" นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้รับผิดชอบทางการวางแผนความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รวมไปถึงจนถึงการวางแผนทางการปกครอง ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว วิภา ให้ข้อสรุปว่า "...หลัก 6 ประการใน" คำประกาศคณะราษฎร "ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้รับผิดชอบในการร่างขึ้นนั้นเป็นเพียงคำมั่นสัญญาของหลวงประดิษฐมนูธรรมที่มีต่อประชาชนหรือเป็นเพียงคำโฆษณาชวนเชื่อ...สมาชิกคณะราษฎรคนอื่น ๆ มิได้มีส่วนรู้เห็นด้วยเลย."

ทางให้สมาชิกคณะราษฎรเข้าไปร่วมใช้อำนาจทางการเมืองในฝ่ายนิติบัญญัติ และบริหารได้แล้ว ความขัดแย้งและการแตกแยกก็ปรากฏขึ้นหลายครั้งและเด่นชัดมากขึ้นจนเกิดมีการแบ่งกลุ่มแบ่งพวกตาม "ผู้นำ" แต่ละคนในที่สุด³⁰

กล่าวโดยสรุปนั้น "คณะราษฎร" เป็นพรรคการเมืองพรรคเดียวที่เด่นชัด ตั้งแต่วันเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมาจนถึงช่วงการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับถาวรฉบับแรก ที่มีบทบัญญัติเปิดกว้างให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นได้ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป การเกิดคณะราษฎรจึงเป็นการเกิดขึ้นตามธรรมชาติ จากอิทธิพลของทั้งปัจจัยจากสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมจากทั้งในประเทศและต่างประเทศ และปัจจัยภายใน คือจากแนวความคิดและความต้องการของผู้ที่เข้าร่วมกลุ่มกันดังกล่าว ที่ต้องการจะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่รูปแบบ

³⁰ ระเบียบแรก ผู้คนสำคัญ ก็ได้แก่ พระยาพลพลพยุหเสนา กับนายปรีดี พนมยงค์ ต่อมา พ.ท.แปลก พิบูลสงคราม เริ่มมีบทบาทมากขึ้นและกลายมาเป็นผู้นำของฝ่ายทหารแข่งขันกับนายปรีดี โดยมีนายควง อภัยวงศ์ ที่มีบทบาทมากขึ้นในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่สอง และภายหลังได้เป็นผู้นำของนักการเมืองในพรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้นำของอีกกลุ่มหนึ่งที่คอยค้านอำนาจกับกลุ่มของนายปรีดีและพ.ท.แปลก ผู้นำเหล่านี้ ได้ใช้ฐานอำนาจทางการเมืองของตน รวมทั้งวิธีการตามกฎหมายและนอกเหนือกฎหมายเพื่อสกัดกั้นกันเองในทางการเมืองมาโดยตลอดจนแต่ละฝ่ายได้หมดบทบาททางการเมืองในที่สุด. โปรตศุรายละ เอียดินบุญธรรม เลิศสุขีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมือง : ศึกษาเปรียบเทียบพรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคมและพรรคชาติไทย", หน้า 51-55. และวิมา มโนวิโมกษ์, "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร", หน้า 188-191.

"ประชาธิปไตย" ตามอย่างประเทศในยุโรปบางประเทศให้ได้ และเนื่องจากคณะราษฎรรวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ทางการเมือง มีการประชุมพบปะกันอยู่เสมอ รวมทั้งการเสาะหาสมาชิกเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงขั้นการเปิดรับสมาชิกอย่างกว้างขวางภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว นอกจากนั้นผู้นำคณะราษฎรหลายคนได้เข้าไปเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รัฐมนตรี และนายกรัฐมนตรี โดยมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจาก การเลือกตั้งบางส่วนให้การสนับสนุนผู้นำคณะราษฎร เหตุนี้ คณะราษฎรจึงกลายเป็นพรรคการเมืองพรรคเดียวครอบงำ (dominated party) บทบาทการเมืองไทยในช่วงดังกล่าว ขณะที่ได้มีการเผยแพร่แนวความคิดในการคัดค้านการก่อตั้งพรรคการเมืองที่มีผู้พยายามก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการออกไปอย่างกว้างขวาง โดยข้ออ้างว่าจะก่อให้เกิดความแตกแยก และแข่งขันกันรุนแรงของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม พรรคฝ่ายค้านหรือพรรคการเมืองอื่น ๆ จึงยังไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ คือไม่มีการประกาศชื่อกลุ่มเหมือนคณะราษฎร แต่กลุ่มคัดค้านคณะราษฎร ก็ปรากฏขึ้นหลายกลุ่มและเกิดขึ้นตามธรรมชาติด้วยเช่นกัน ที่สำคัญก็ได้แก่ กลุ่มผู้นิยมการปกครองรูปแบบเดิมหรือ "กลุ่มอนุรักษ์นิยม" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่เข้าร่วมในคณะรัฐบาลชุดแรก และบรรดาสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจาก การแต่งตั้งในชุดแรก ๆ และผู้ที่ลงสมัครรับเลือกตั้ง บางคน รวมทั้งกลุ่ม "คณะชาติ" ที่พยายามจะก่อตั้งแต่ไม่สำเร็จ แต่กลุ่มเหล่านี้ก็ไม่มี ความเข้มแข็งมากนัก กลุ่มคัดค้านคณะราษฎรและต้องการโค่นล้มคณะราษฎรด้วยการใช้กำลังคน และอาวุธ ได้ถูกปราบปรามหลายครั้ง นับตั้งแต่กบฏบวรเดช เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคณะราษฎรเป็นกลุ่มของขุนนางและข้าราชการ รวมทั้งอดีตข้าราชการ³¹ ที่มีการรวมตัวอย่างหลวม ๆ เริ่มต้นจากคนที่รู้จักและใกล้ชิดกันก่อน ๆ จะขยายไป

³¹ ยกเว้นนายประยูร ภมรมนตรี ขณะไปศึกษาวิชาการเมืองที่ฝรั่งเศส ได้ลาออก ราชการทหารไปศึกษาด้วยทุนของตัวเอง.

สู่ "สาย" และกลุ่มต่าง ๆ ที่รู้จักกันเป็นการส่วนตัว เนื่องจากเป็นเพื่อน เป็นญาติ รวมทั้งผู้ร่วมงานในสถานที่ทำงานเดียวกัน คณะราษฎรที่มีรายชื่อเป็นทางการทั้ง 99 คน จึงมาจากหลายสาย หลายกลุ่มและมีกลุ่มย่อยที่รู้จักกันใกล้ชิดอีกหลายกลุ่มด้วย³² ต่อมาเมื่อสามารถทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปได้ระดับหนึ่ง ก็มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ การประกาศแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ความแตกต่างทางด้านภูมิหลัง แนวความคิดรูปแบบของกลุ่ม และอื่น ๆ ที่มีอยู่ในหมู่คณะราษฎร จึงปรากฏชัดเจนขึ้น ซึ่งเป็นเหตุผล

³² ผู้ศึกษา "คณะราษฎร" จึงมักแยกคณะราษฎรออกเป็นกลุ่มตามสายอาชีพ ซึ่งมีความใกล้ชิดกันมากกว่าระหว่างสมาชิกในกลุ่ม คือสายทหารบก สายทหารเรือ และสายพลเรือน ในสายต่าง ๆ เหล่านี้ พลโทประยูร ภมรมนตรี ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการติดต่อประสานงานกับสายต่าง ๆ ได้บันทึกไว้ว่า สายทหารบก 34 คน ก็แยกย่อยเป็นสาย พ.อ.พระยาทรงสุรเดช กับสายจอมพล ป. พิบูลสงคราม สายทหารเรือ 19 คน ก็แยกย่อยเป็นสายของพล ร.อ.หลวงสินธุ์สงครามชัย กับสายของ น.อ.หลวงศุภชลาศัย และสายพลเรือนอีก 45 คน ก็แบ่งย่อยเป็น 7 สาย ซึ่งแต่ละสายจะไม่รู้จักกัน "...เว้นแต่ข้าพเจ้าได้ประจำอยู่ทุกสาย..." โปรดคุ ประยูรภมรมนตรี, "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475", ใน การโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์, หน้า 72. พล.ท.ประยูร สรุปว่า คณะราษฎรมีจำนวนทั้งสิ้น 98 คน. ส่วนประเสริฐ บัทมะสุคนส์, รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517), หน้า 1-5. ได้เก็บรายชื่อไว้ 99 คน ที่มีนามสกุลเหมือนกัน ก็ได้แก่ "เทพหัสดิน ณ อยุธยา" 3 คน, "สุวรรณชีพ" 2 คน, "พนมยงค์" 2 คน, "ศรีจรูญ" 3 คน, "พหลโยธิน" 2 คน และ "สมานนท์" 2 คน เป็นต้น. และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "1 ปี หลังการปฏิวัติ 2475", รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 17 ฉบับ 2 : 1-66. ธำรงค์ศักดิ์ ระบุจำนวนสมาชิกคณะราษฎรไว้ 102 คน.

หนึ่งที่ทำให้ คณะราษฎรไม่สามารถรวมกันเป็นกลุ่มก้อนเหนียวแน่น และไม่อาจวิวัฒนาการไปสู่ความเป็นพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการและมีบทบาทสำคัญในทางการเมืองสืบเนื่องต่อมา แต่ในทางตรงกันข้ามกลับโน้มเอียงจะวิวัฒนาการไปสู่การรวมกลุ่มกันตาม "กลุ่มย่อย" ตามสายอาชีพเหมือนเมื่อตอนแรกเริ่มก่อตั้งและขยายสมาชิกคณะราษฎรออกไป ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้นำคณะราษฎรในยุคนั้นเปลี่ยนแปลงการปกครอง แล้วจึงกลายมาเป็นผู้นำของสายอาชีพหรือสายงานที่ตนสังกัด ดังที่ปรากฏเด่นชัดตั้งแต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นต้นมา

จากการศึกษาถึงการก่อเกิด วิวัฒนาการและบทบาทของคณะราษฎร ดังกล่าวมาข้างต้น อาจสามารถวิเคราะห์ผลกระทบที่มีต่อการก่อเกิดพรรคการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในมิติที่สำคัญได้หลายมิติ คือประการแรก การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง และสังคมอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง หรือไม่ได้มีการจัดวาง โครงสร้างพื้นฐานเพื่อการพัฒนาการปกครองประชาธิปไตยที่ชัดเจน และเป็นรูปธรรม เพราะกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างจำกัด ด้วยการประนีประนอม และร่วมมือกันระหว่างกลุ่มที่ต้องการเปลี่ยนแปลงหรือกลุ่มคณะราษฎรกับกลุ่มอำนาจเดิมที่ยังคงต้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง และไม่ต้องทำให้การเปลี่ยนแปลงมีผลกระทบกระเทือน สถานภาพเดิมของกลุ่มมากนัก ประการที่สอง เมื่อมีแนวความคิด "คัดค้าน" การจัดตั้งพรรคการเมืองที่เข้มแข็งและกว้างขวางเกิดขึ้นในหมู่ผู้นำทางการเมืองในยุคนั้น นอกจากจะทำให้คณะราษฎรไม่สามารถดำเนินการก่อตั้งขึ้นเป็นพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการและเป็นรูปธรรม และเป็นทางการได้แล้ว นักการเมืองกลุ่มต่าง ๆ ก็ไม่ได้ดำเนินการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการด้วยเช่นเดียวกัน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งประเภทแต่งตั้งและประเภทเลือกตั้งโดยประชาชน จึงแยกกันออกเป็นกลุ่มสนับสนุนคณะราษฎร หรือผู้นำคณะราษฎรบางคน แยกเป็นกลุ่มอิสระหรือกลุ่มกลาง ๆ และแยกเป็นกลุ่มที่คัดค้านคณะราษฎร ซึ่งก็ไม่มีรูปแบบของการรวมกลุ่มที่ชัดเจนและทำให้กระบวนการทางการเมืองในช่วงเวลานี้ขาดแบบแผนที่เด่นชัด การดำเนินการ

ทางการเมืองในสภา และในฝ่ายรัฐบาล และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายมักใช้วิธีการประนีประนอมเป็นหลัก แต่เมื่อไม่สามารถจะเจรจาตกลงกันได้ กลุ่มที่ไม่พอใจหรือกลุ่มที่สูญเสียประโยชน์ก็อาจใช้วิธีการรุนแรง จนทำให้เกิดการเผชิญหน้า และมีการใช้กำลังคน และอาวุธต่อสู้กันขึ้น ประการที่สาม มีผลทำให้พรรคการเมืองของไทยเกิดขึ้นและมีบทบาทในระบบการเมืองล่าช้า และเมื่อมีการจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการได้ ก็ยังต้องเผชิญกับแนวความคิดคัดค้านการมีพรรคการเมือง เพราะเกรงว่าจะทำให้เกิดความแตกแยกในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากกลุ่มผู้นำทหารและข้าราชการที่ใช้กำลังคนและอาวุธเข้ายึดอำนาจทางการเมืองหลายครั้งในช่วงเวลาต่อมา นอกจากนั้น การที่พรรคการเมืองถูกตั้งข้อรังเกียจ ไม่ได้รับการสนับสนุนให้มีการก่อตั้งและมีบทบาททางการเมืองอย่างจริงจัง นอกจากจะทำให้พรรคเกิดขึ้นล่าช้าแล้ว ยังทำให้พรรคการเมืองที่ก่อตั้งขึ้นในภายหลังไม่สามารถ "หยั่งรากลึก" ไปสู่ประชาชน และไม่อาจ "เชื่อมโยง" กับกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ ได้ด้วย พรรคการเมือง ระบอบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในตอนหลัง จึงมีบทบาทที่จำกัดไม่สามารถถึงการสนับสนุนจากประชาชนหรือส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนได้ ซึ่งก็ไม่ใช่เป็นเพียงเฉพาะปัญหาต่อระบบพรรคการเมืองดังกล่าวเท่านั้น แต่เป็นปัญหาสำคัญต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตยโดยรวมด้วย และผลกระทบอีกประการหนึ่งก็คือ นักการเมืองผู้สมัครรับเลือกตั้ง ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง และคนโดยทั่วไปจะมองไม่เห็นความสำคัญของพรรคการเมือง ทั้งความสำคัญต่อการดำเนินการทางการเมืองของประชาชนและนักการเมือง และความสำคัญต่อกระบวนการประชาธิปไตย ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้ นับเป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งต่อการเกิด และการพัฒนาการของพรรคการเมืองไปสู่ความเป็นสถาบันทางการเมือง (political institutionalization) ด้วย

1.2 การก่อเกิดพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการและโดยการประกาศ "ชื่อพรรค" ครั้งแรกในช่วงใกล้สิ้นยุคอิทธิพลของคณะราษฎร (พ.ศ. 2488-2490) หลังจากที่พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ภายหลังจากการ "ยึดอำนาจ" บังคับให้พระยามโนปกรณนิติธาดา ลาออกจากตำแหน่งในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2476 และได้เข้าดำรงตำแหน่งดังกล่าว

ต่อมาจนถึงปี พ.ศ.2481 ผู้นำคณะราษฎรคนสำคัญหลายคนก็ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือพ.อ.หลวงพิบูลสงคราม นายปรีดี พนมยงค์ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งต่อมาก็ได้กลายมาเป็นผู้นำพรรคการเมืองที่มีการประกาศ "ข้อพรรค" ก่อตั้งอย่างเป็นทางการ และเป็นรูปธรรมและกลายเป็น "คู่แข่งกัน" กันในทางการเมือง ในระหว่างช่วงเริ่มต้นสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึงช่วงของการรัฐประหาร พ.ศ.2500 เมื่อผู้นำทหารอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่กลุ่มคณะราษฎรได้โค่นล้มอำนาจทางการเมืองของ พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม หรือจอมพล ป. พิบูลสงคราม และทำให้ผู้นำคณะราษฎรคนสำคัญ ต้องหลบหนาทหารทางการเมืองลงเกือบสิ้นเชิง รวมทั้งนายควง อภัยวงศ์ด้วย

การที่ "คณะราษฎร" รวมกลุ่มกันอย่างหลวม ๆ จากบุคคลจากหลายอาชีพ และหลายสถานภาพที่มีกลุ่ม "ใกล้ชิด" หรือกลุ่มย่อยอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้คณะราษฎรมีลักษณะเป็นกลุ่มเคลื่อนไหว (mobile groups) เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในกลุ่มย่อยต่าง ๆ ไปตามปัจจัยสำคัญที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งปัจจัยภายในกลุ่มที่สำคัญก็คือตัวผู้นำและบทบาททางการเมืองของผู้นำ และปัจจัยภายนอก คือสถานการณ์ทางการเมืองในช่วงเวลานั้น ๆ อยู่เสมอ และจากความสำเร็จระดับหนึ่งในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองคือการผลักดันให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ มีการจัดตั้งสภานิติบัญญัติ และรัฐบาลขึ้น ทำให้ "คณะราษฎร" มีอิทธิพลทางการเมืองสูงขึ้น ทัดเทียมกับผู้ปกครองในระบอบเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายตาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนในการเลือกตั้งระยะแรกผู้นำคณะราษฎรคนสำคัญที่มีตำแหน่งทางการเมือง และเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองโดดเด่น จึงกลายเป็น "ผู้มีชื่อเสียง" ในสังคม เช่น พระยาพหลพลพยุหเสนา และนายปรีดี พนมยงค์ เป็นต้น แต่เนื่องจากคณะราษฎรไม่ได้ดำเนินการจัดองค์กรทางการเมืองในรูปแบบพรรคการเมืองอย่างจริงจัง เพราะยังมีแนวความคิดที่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในเรื่อง "พรรคการเมือง" ก็ส่งผลให้ "ตัวบุคคล" ที่เป็นผู้นำคณะราษฎรคนสำคัญดังกล่าว กลายเป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง หรือ "ศูนย์รวม" ของสมาชิกคณะราษฎรระดับล่างและ

นักการเมืองในสภาขึ้นแทนที่³³ และจากการที่คณะราษฎรมีกลุ่มย่อยหลายกลุ่ม และขาดการ
จัดองค์กรอย่างเป็นทางการดังกล่าว เมื่อเกิดปัญหาขัดแย้งเกี่ยวกับการบริหารและแนวคิดทาง

³³ในระยะแรกภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำคณะ-
ราษฎรสายข้าราชการพลเรือนที่โดดเด่นที่สุด ขณะที่ผู้นำสายทหารคนสำคัญก็คือ "สี่ทหารเสือ" ซึ่ง
ได้แก่พระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ และพ.ท.พระประ-
ศาสน์พิทยายุทธ ซึ่งเป็น "ทหารชั้นผู้ใหญ่" และดำรงตำแหน่งสำคัญในกองทัพบก ต่อมาเพียง
10 เดือนหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อเกิดขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในแนวนโยบายทางการ
เมืองและการบริหารระหว่างสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกที่นิยมคณะราษฎร
กับฝ่ายของพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่ม "อนุรักษ์นิยม" กลุ่มผู้นำทหารบกก็แตกแยกกัน มีการ
ใช้ "เล่ห์เหลี่ยม" เพื่อเอาชนะกันในการเมืองด้วย จนเกิดมีการรวมกลุ่มย่อยใหม่ (resub-
groups) กล่าวคือ ฝ่ายพระยาทรงสุรเดชที่มีอำนาจมากในหมู่ทหาร ขณะนั้นได้ร่วมกับพระยาฤทธิ
อัคเนย์ และพ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ หลอกให้พระยาพหลพลพยุหเสนาลาออกจากตำแหน่ง
รัฐมนตรีและตำแหน่งทางทหาร เพื่อจะร่วมมือทางการเมืองกับฝ่ายของพระยามโนปกรณนิติธาดา
ดำเนินการทางการเมืองไปในอีกแนวทางหนึ่งต่างจากแนวของนายปรีดี พนมยงค์ และคณะราษฎร
บางคน พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม สมาชิกคณะราษฎรคนสำคัญคนหนึ่งในสายทหารบกที่ขัดแย้งกับ
พระยาทรงสุรเดชมาตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ได้ทำการรวบรวมสมาชิกคณะราษฎร
ในสายทหารบางคน เช่น น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย เป็นต้น ทำการชักจูงให้พระยาพหลพล-
พยุหเสนาเข้าร่วมกลุ่มจนสำเร็จ แล้วทำการยึดอำนาจจากพระยามโนปกรณนิติธาดาไว้ได้. โปรด
คูรายละเอียดใน ธารงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, "1 ปี หลังการปฏิวัติ 2475" ใน รัฐศาสตร์สาร
ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 : 27-55.

การเมืองในด้านต่าง ๆ ขึ้น "ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด" ของสมาชิกในกลุ่มย่อยจึงเป็นเรื่องสำคัญในการรวมตัวกันแสดงบทบาททางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกลุ่มย่อย "สายทหาร" ที่คุมกำลังคนและอาวุธในหน่วยงานทางทหาร สามารถใช้ "กำลังทหาร" เข้าแก้ไขปัญหาคือขัดแย้งได้เด็ดขาดและรวดเร็ว จนทำให้กลายเป็นกลุ่มที่โดดเด่นและเข้มแข็งกว่าทุกกลุ่มในคณะราษฎร นับตั้งแต่การยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2476 และการปราบปรามกบฏ "บวรเดช" เมื่อเดือนตุลาคมปีเดียวกันเป็นต้นมา*

ในยุคลที่ พ.อ.หลวงพิบูลสงครามเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากพระยาพหลพลพยุหเสนา นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2481 จนถึงปี พ.ศ.2487 ผู้นำคณะราษฎรสายทหารบก คือ พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม ได้กลายเป็นบุคคลที่มีอำนาจทางการเมืองสูงสุด และกลายเป็น "สัญลักษณ์" ของผู้นำฝ่ายทหารด้วย โดย พ.อ.หลวงพิบูลสงครามได้ใช้อำนาจของฝ่ายบริหาร กลไกทางด้านรัฐสภา ฐานอำนาจทางด้านกองทัพ และรวมทั้งผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่ผู้นำทางการเมืองในกลุ่มคณะราษฎร และข้าราชการประจำอาศัยอำนาจรัฐเข้าไปครอบงำธุรกิจของเอกชนเป็น

*คณะราษฎรสายทหารบกที่รวมตัวกันขึ้นอย่างชัดเจนและเข้มแข็ง เพื่อตอบโต้และลดอิทธิพลของฝ่ายตรงข้ามในเหตุการณ์สำคัญ 2 ครั้งดังกล่าว ก็ได้แก่ กลุ่มของพระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ฯลฯ แต่ผู้มีบทบาทสำคัญจริงจังก็นั่นคือ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ซึ่งส่งผลให้ได้รับการเลื่อนยศ ตำแหน่ง และกลายเป็นผู้นำทางการเมืองคนสำคัญในเวลาต่อมา เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-57.

เครื่องมือสำคัญในการรักษาและส่งเสริมอำนาจ³⁴ โดยมีสถานการณ์ภายนอกประเทศและสถานการณ์ของโลกเป็นปัจจัยเกื้อหนุน แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อแนวนโยบายต่างประเทศเกิดความผิดพลาดเนื่องจากการตัดสินใจเข้าร่วมเป็น "พันธมิตร" กับฝ่ายญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่สองและทำให้ต้องกลายเป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงคราม พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม ซึ่งประสบความสำเร็จสูงสุดทั้งทางด้านการเมืองและการทหารในช่วงเวลา 7 ปีดังกล่าวนี้ ก็ต้องหมดบทบาททางการเมืองลง"อย่างทันทีทันใด" ทั้ง ๆ ที่มีฐานอำนาจทางด้านทหารและทางด้านเศรษฐกิจเข้มแข็งอยู่มากและต้อง "จำใจ" ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเปิดทางให้ผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนที่มีแนวความคิดเห็นเกี่ยว

³⁴ ผู้นำคณะราษฎรทั้งสายทหารบก ทหารเรือและพลเรือน ได้ใช้อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ บริษัทกึ่งราชการ และบริษัทส่วนตัวขึ้นเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการร่วมดำเนินธุรกิจกับพ่อค้าและนายทุนต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนที่เคยอยู่ใต้อุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง ซึ่งส่วนหนึ่งได้เข้ามาอยู่ใต้อุปถัมภ์ของผู้นำคณะราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำคณะราษฎรสายทหารบก ตระกูลของนักธุรกิจชาวจีนที่เข้าร่วมทำธุรกิจกับผู้นำคณะราษฎร และผู้นำทหารในเวลาต่อมาที่สำคัญก็ได้แก่ ตระกูลล่าซ่า ตระกูลโสภณพานิช ตระกูลเตชะไพบูลย์ และตระกูลห้วงหลี เป็นต้น ธุรกิจสำคัญที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการเงิน เช่น การจัดตั้งธนาคารและบริษัทประกันภัย เป็นต้น รวมทั้งธุรกิจทางการเกษตร เช่น บริษัทข้าวไทย บริษัทไทยนิคมพาณิชย์ เป็นต้น. โปรดดูรายละเอียด ใน พรรณี บัวเล็ก, "การเติบโตและการพัฒนาการของนายทุนธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท-บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528) บทที่ 2.

กับแนวนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินที่ขัดแย้งกับฝ่ายผู้นำทหาร เข้าไปมีอำนาจทางการเมืองแทนที่ ซึ่งนับเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนคนสำคัญคือนายปรีดี พนมยงค์ และนายควง อภัยวงศ์ สามารถใช้กลไกรัฐสภาและอำนาจของฝ่ายบริการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับถาวรปี พ.ศ. 2475 เพิ่มเติมบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ อนุญาตให้มีการก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นได้เป็นครั้งแรก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 1 ที่มาจากการเลือกตั้งที่มีการรวมกลุ่มกันอยู่แล้วในทางพฤตินัย ก็ดำเนินการรวมกลุ่มกันขึ้นอย่างเป็นทางการและประกาศชื่อกลุ่มเป็น "พรรคการเมือง" หลายพรรค โดยแต่ละพรรคก็จะเชิญผู้นำคณะราษฎรคนสำคัญขึ้นเป็นหัวหน้าพรรคหรือก่อตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนผู้นำคณะราษฎรดังกล่าวโดยตรง

นอกจาก พ.อ. หลวงพิบูลสงคราม จะได้เป็นนายกรัฐมนตรีขณะที่มีอายุไม่มาก คือมีอายุเพียง 41 ปีเต็ม³⁵ แล้ว ขณะนั้นยังได้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางด้านทหารด้วย คือ เป็นผู้บัญชาการทหารบกต่อจากพระยาพลพลพยุหเสนา ส่วนตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พ.อ. หลวงพิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งนี้มาตั้งแต่สมัยรัฐบาลพระยาพลพลพยุหเสนา เมื่อปี พ.ศ. 2477 จากตำแหน่งสำคัญทางการเมืองและทางด้านทหารดังกล่าวนี้ ทำให้ พ.อ. หลวงพิบูลสงครามสามารถสร้าง "ฐานอำนาจ" ทางการเมือง และทางทหารไว้ได้อย่างเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานอำนาจในทางทหาร กล่าวคือ นอกจากจะทำการปรับปรุงและพัฒนาหน่วยงานทางทหาร เช่น การขยายกำลังรบ จัดหาอาวุธที่มีประสิทธิภาพสูงให้กับกองทัพบก การต่อเรือรบหลายลำ ได้แก่ เรือรบหลวงศรีอยุธยา เรือรบหลวงธนบุรี เรือดำน้ำ 4 ลำ ฯลฯ และ

³⁵ ไปรอดู ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบอบรัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 106.

การยกฐานะของกรมอากาศยาน ขึ้นเป็นกองทัพอากาศเมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ.2480 และ
 ฯลฯ แล้ว³⁶ ยังได้ดำเนินการผลักดันให้มีการเพิ่มงบประมาณให้กับกองทัพต่าง ๆ ตลอดเวลา
 หลายปีที่ยังดำรงตำแหน่งทางการเมืองและทางด้านทหาร ทำให้งบประมาณค่าใช้จ่ายทางด้านทหาร
 เพิ่มขึ้นสูงสุดด้วยอัตราเฉลี่ย ร้อยละ 33 ของงบประมาณรายจ่ายประจำปี ทั้งหมดในระหว่างที่
 ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงปี พ.ศ.2481-2486 ขณะที่ก่อนหน้านั้น คือในช่วงปี พ.ศ.
 2476-2480 งบประมาณค่าใช้จ่ายทางด้านทหารมีอัตราเฉลี่ยร้อยละ 26 ของงบประมาณรายจ่าย
 ประจำปีทั้งหมดและในช่วงที่ยังดำรงตำแหน่งสูงสุดทางการเมืองดังกล่าวนี้ ก็ได้แต่งตั้ง "พรรคพวก"
 สายทหารเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีคิดเป็นร้อยละ 51 ของจำนวนรัฐมนตรีทั้งหมดในคณะรัฐมนตรี
 7 ชุดที่มีการจัดตั้งขึ้นด้วย³⁷ และแม้ว่าจะมีการแต่งตั้งผู้นำคณะราษฎรพลเรือนคนสำคัญ เช่น
 หลวงประดิษฐมนูธรรม และนายควง อภัยวงศ์ เป็นต้น เข้าดำรงตำแหน่งในคณะรัฐบาลชุดแรก ๆ
 ด้วย แต่ทหารก็ได้เข้าไปมีบทบาททางการเมืองโดดเด่นมากขึ้นในช่วงนี้ รวมทั้ง "บารมีทางการเมือง"
 ของพ.อ.หลวงพิบูลสงคราม ก็เพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก เมื่อได้รับความนิยมนอย่างกว้างขวาง
 ในหมู่ทหาร

นับตั้งแต่เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม ก็ได้รับการเลื่อนยศ
 ทางทหารสูงขึ้นเป็นลำดับ จากยศพลตรี พลเรือตรี และพลอากาศตรีเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.
 2482 จากการพยายามผลักดันให้มีการปรับปรุงกองทัพทางด้านต่าง ๆ ตลอด 8 ปี นับตั้งแต่

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109-110.

³⁷ Chai-Anan Samudavanija, "Political Institutionalization in Thailand : Continuity and Change", in Asian Political Institutionalization, ed. Robert A. Scalapino, Seizaburo Sato and Jusuf Wanandi (California : Institute of Asian Studies University of California, 1986), p.243.

เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา³⁸ พอถึงวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ.2483 ก็ได้รับตำแหน่ง
 ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และตำแหน่งแม่ทัพบก เพื่อเตรียมการรับสถานการณ์สงครามเมื่อเกิด
 ความตึงเครียดบริเวณพรมแดนด้านตะวันออกของประเทศที่ติดต่อกับดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศส³⁹
 และแม้กระทรวงกลาโหมจะสั่งยกเลิกตำแหน่งดังกล่าวเมื่อสถานการณ์กลับคืนสู่ภาวะปกติ แต่ก็มี
 การแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดอีกในปี พ.ศ.2484 เมื่อสถานการณ์สงคราม
 โลกได้ขยายมาสู่เอเชียและประเทศไทย และในปีเดียวกันนี้ก็ได้รับเลื่อนยศทางทหารสูงสุดเป็น
 จอมพล จอมพลเรือ และจอมพลอากาศ และได้ลาออกจากบรรดาศักดิ์ "หลวงพิบูลสงคราม" มา
 ใช้ชื่อที่รู้จักกันเป็นทางการว่า "จอมพลแปลก (ป.) พิบูลสงคราม" เหตุนี้ สถานภาพทางด้าน
 การเมืองและการทหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงเลื่อนระดับสู่ "ยอดของปิรามิด"
 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายการบังคับบัญชาทางทหาร ทำให้มีกลุ่มทหารที่ "จงรักภักดี" ต่อจอมพล
 ป. พิบูลสงคราม หลายกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่ม "ชอยราชครู" ซึ่งเข้ามาผูกพันใกล้ชิด
 ตั้งแต่การทำรัฐประหาร พ.ศ.2490 และผูกพันเหนียวแน่นไปจนถึงการรัฐประหาร พ.ศ.2500
 จากความผูกพันใกล้ชิดกับฝ่ายทหารซึ่งเป็นสายอาชีพเดียวกัน ประกอบกับสถานการณ์
 สงครามตามแนวพรมแดนและสงครามโลกครั้งที่สอง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้นำ
 รัฐบาลจึงหันมาเน้นนโยบายการปกครองในแบบ "ชาตินิยม-ทหารนิยม" เป็นหลักในการดำเนิน

³⁸ ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบอบรัฐสภาของรัฐบาล
 ทหารและรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 110.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149-150.

⁴⁰ สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่
 เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ถึง 2491" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชา
 ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 48-51.

การปกครอง⁴¹ รวมทั้งดำเนินนโยบายเศรษฐกิจ "แบบชาตินิยม" ด้วย⁴² ซึ่งล้วนแต่มีส่วนส่งเสริมให้บรรดาผู้นำทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือกลุ่มทหารได้เข้าไปมีบทบาทในทาง

⁴¹ แสงเดือน ไสยวงศ์, "การขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม พ.ศ.2469-2481" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 163-164. และโปรดดู สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ถึง 2491", หน้า 76-80. ด้วยการออกกฎหมายหลายฉบับเพื่อใช้ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้เป็นไปในแนวเดียวกัน คือการเน้น "ความเป็นไทย" โดยอ้างว่าการใช้นโยบายทางวัฒนธรรมแบบใหม่จะทำให้ชาติเจริญ จนกลายเป็นมหาอำนาจ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงออกประกาศใช้ "รัฐนิยม" รวม 12 ฉบับ คือ ฉบับที่ 1 เรื่องการใช้ชื่อประเทศประชาชนและสัญชาติ ฉบับที่ 2 เรื่องการป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้นแก่ชาติ ฉบับที่ 3 เรื่องการเรียกชื่อชาวไทย ฉบับที่ 4 เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติและเพลงสรรเสริญพระบารมี ฉบับที่ 5 เรื่องให้คนไทยใช้ของที่ผลิตภายในประเทศ ฉบับที่ 6 เรื่องทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ ฉบับที่ 7 เรื่องชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ ฉบับที่ 8 เรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี ฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย ฉบับที่ 11 เรื่องกิจวัตรประจำวันของคนไทย และฉบับที่ 12 เรื่องช่วยเหลือคุ้มครองเด็ก คนชราหรือคนทุพพลภาพ.

⁴² สิริรัตน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมามีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (พ.ศ. 2481-2500)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 103-106. โดยรัฐเข้าไปดำเนินการทางเศรษฐกิจเองส่วนหนึ่งก็กดกันพ่อค้าคนจีนและคนต่างชาติในธุรกิจหลายอย่าง และส่งเสริมคนไทยให้ทำอาชีพแข่งขันกับคนจีนด้วย.

ตารางที่ 2 งบประมาณรายจ่ายประจำปี และงบประมาณของกระทรวงกลาโหมเปรียบเทียบกับ
 งบประมาณของกระทรวงธรรมการ ระหว่างปี พ.ศ.2472-2481 (คือก่อนและหลัง
 จากที่ พ.อ.หลวงพิบูลสงครามจะรับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม)

จำนวน : บาท

ช่วงเวลา	งบประมาณ รายจ่ายทั้งสิ้น	เปรียบเทียบงบประมาณ 2 กระทรวง			
		กลาโหม	ร้อยละ	ธรรมการ	ร้อยละ
พ.ศ.2472-2473	107,102,487.63	17,169,000.00	16.0	3,422,591.08	3.2
พ.ศ.2473-2474	96,304,915.16	10,809,737.07	11.2	3,713,816.90	3.9
พ.ศ.2474-2475	87,482,122.78	9,175,685.46	10.5	3,531,145.90	4.0
พ.ศ.2475-2476	70,232,968.29	13,535,883.47	19.3	3,280,955.89	4.6
พ.ศ.2476-2477	73,639,315.07	18,311,925.05	24.8	3,480,032.74	4.7
พ.ศ.2477-2478	75,821,788.04	16,758,290.70	22.0	8,139,843.59	10.7
พ.ศ.2478-2479	85,075,893.89	22,163,772.98	26.0	9,378,304.21	11.0
พ.ศ.2479-2480	98,141,153.18	22,555,936.52	22.9	10,659,677.60	10.8
พ.ศ.2480-2481	101,658,533.58	25,978,546.02	25.5	11,568,542.32	11.4

ที่มา : แสงเดือน ไสยวงศ์, "การขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม
 พ.ศ.2469-2481" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 118.

การเมืองและสามารถแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจได้มากขึ้น ทางด้านการปกครองได้เน้นไปสู่เชิดชูตัวผู้นำมากขึ้น จนทำให้การปกครอง "ระบอบพิบูลสงคราม" กลายเป็น "ระบอบเผด็จการชาตินิยมแบบทหาร" อย่างเด่นชัด⁴³ และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการใช้อำนาจเกินขอบเขต ไม่รับฟังเสียงของคนกลุ่มอื่น แม้กระทั่งกลุ่มสมาชิกสภาประเภท 1 ที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน ยกเว้นกลุ่มผู้ปกครองที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน คือกลุ่มผู้นำคณะราษฎรสายทหารบกบางคน เช่น พ.อ.มังกร พรหมโยธี พล.ต.เกา เพียรเลิศ บริษัทบุษยทศกิจ และกลุ่มขุนนางเก่าบางคนที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดึงเข้ามาร่วมในรัฐบาลเท่านั้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นฝ่ายที่สนับสนุนแนวนโยบายในการบริหารงานของจอมพล ป. พิบูลสงครามทั้งสิ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴³ สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึง 2491", หน้า 47.

เมื่อมีฐานอำนาจทางการเมืองที่ค่อนข้างเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งฐานอำนาจทางทหาร ซึ่งนอกจากจะทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม สามารถใช้อำนาจทางการเมืองได้อย่างกว้างขวางและเด็ดขาดทั้งนโยบายภายในประเทศและภายนอกประเทศ ประกอบกับความต้องการที่จะรักษาอำนาจไว้ เนื่องจากหวั่นเกรงจะถูกโค่นล้ม จากกลุ่มที่ต่อต้านคณะราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากกลุ่มอำนาจเดิมและกลุ่มอนุรักษนิยมแล้ว ยังทำให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้ฐานอำนาจทางทหารและกลไกทางการบริหาร "กวาดล้าง" ศัตรูทางการเมืองอย่างรุนแรงหลายครั้ง⁴⁴ รวมทั้งทำการข่มขู่คุกคาม และเนรเทศ ผู้คัดค้านรัฐบาลและ ผู้ที่ต้องสงสัยจะทำการ

⁴⁴ หลังจากปราบปราม "กบฏบวรเดช" คณะราษฎรก็ได้ออกพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษขึ้นพิจารณาความผิดของผู้ก่อความกบฏ ทำให้มีการลงโทษผู้คัดค้านฝ่ายคณะราษฎรจำนวนมาก ตั้งแต่การลงโทษโยกย้ายตำแหน่ง การถอดยศ การปลดออกจากราชการไปจนถึงการจำคุกและการเนรเทศ เช่น เนรเทศ ดร.โชติ คุ่มพันธ์ุ กับพวก 8 คน ไปอยู่ในเขต "ที่กําหนดไว้" เป็นเวลา 5 ปี โดยข้อหา "คบคิดกันจะทำลายชีวิตบุคคลบางคน ใน คณะรัฐบาล ปลุกปั่นให้ประชาชนเกิดความหวาดหวั่นไม่นิยมต่อการปกครองของรัฐบาล" นอกจากนั้น ยังมีการออกกฎหมายต่าง ๆ มาควบคุมประชาชน กลุ่มคนจีน สื่อมวลชน กรรมการและครอบครัวสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรด้วย เช่น พระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2476, พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ.2479, แก้วไขพระราชบัญญัติสมุดเอกสาร และหนังสือพิมพ์ พ.ศ.2475 พระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบ พ.ศ.2484, พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2485 ตลอดจนการออกพระราชบัญญัติขยายบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญ และพระราชบัญญัติขยายกำหนดเวลาอยู่ในตำแหน่งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ออกไปครั้งละ 2 ปี การประกาศกฎอัยการศึก การออกหนังสือเตือนในเชิงข่มขู่บุคคลที่ต้องสงสัยว่ากระทำการคัดค้านรัฐบาล เช่น พระยาศราภัยพิพัฒน์ นายประยูร ภมรมนตรี และ "เจ้านาย" หลายพระองค์ เป็นต้น และรวมทั้งการจัดตั้ง

ครอบงำของจอมพล ป. พิบูลสงครามเกือบสิ้นเชิง รวมทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหลายคนที่มีบทบาทเข้มแข็งมาก่อนหน้านี้ เช่น การที่รัฐบาลปฏิเสธไม่ยอมรับการเสนอร่างพระราชบัญญัติพรรคการเมืองของนายเตียง ศิริขันธ์ เมื่อปี พ.ศ. 2482 เป็นต้น ตลอดจนการควบคุมสื่อสารมวลชนอย่างเข้มงวดจนทำให้หนังสือพิมพ์หลายฉบับหันมาให้การสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม

“(ต่อ) ศาลพิเศษ ขึ้นพิจารณาคดีกบฏต่อมาอีกหลายครั้ง ได้แก่ กบฏนายสิบ พ.ศ. 2478 ซึ่งมีการลงโทษประหารชีวิต 1 คน คือ ส.อ. สวัสดิ์ มะหะหมัด และจำคุกคนอื่นอีก 12 คน ๆ ละ 16 ปี พ.อ. หลวงพรหมโยธี ซึ่งเป็นพวกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะรัฐมนตรีสั่งการกระทรวงกลาโหมได้สั่งปลดนายทหาร 12 คน รวมทั้งพ.อ. พระยาทรงสุรเดช ผู้อำนวยการโรงเรียนรกรบ ซึ่งเป็นฝ่ายตรงกันข้ามหรือไม่ใช่ "พวก" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และ ร.อ. สำราญ กาญจนสิทธิ์ นายทหารคนสนิทของพระยาทรงสุรเดช และถูกเนรเทศไปอยู่ในกัมพูชาจนกระทั่งเสียชีวิต ถึงวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482 ศาลพิเศษที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะรัฐมนตรีกลาโหม เป็นผู้แต่งตั้งประธานและกรรมการอัยการ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ทั้งหมด ก็สั่งประหารชีวิตบุคคลรวม 22 คน ในข้อหา "สมคบกันทำการกบฏเปลี่ยนแปลงรัฐบาล" ซึ่ง พ.อ. หลวงชำนาญยุทธศิลป์ ผู้นำคณะราษฎรสายทหารบกคนหนึ่งก็ถูกลงโทษด้วย แต่ได้รับการลดโทษเหลือ 1 ใน 3 เหลือจำคุกตลอดชีวิต แม้จะมีการฎีกาขออภัยโทษ คณะรัฐมนตรีก็เสนอความเห็นคัดค้าน จนในที่สุดต้องมีการประหารชีวิตรวม 18 คน.

โปรดดูรายละเอียดในประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 76-95, 108, 140-143 และ 153-159.

อย่างแจ่มชัด⁴⁵ ต่อมาเมื่อกองทัพญี่ปุ่นบุกประเทศไทย เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2484 จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้ตัดสินใจร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2485 และได้เน้นนโยบายการปกครองแบบ "เผด็จการทหารชาตินิยม" มากยิ่งขึ้น พร้อม ๆ กับทำการ "กำจัด" ผู้นำทางการเมืองที่ไม่เห็นด้วยออกไปจากคณะรัฐมนตรี และจากกลไกการบริหาร ซึ่งในจำนวนผู้ถูก "กำจัด" และ "กวาดล้าง" ก็รวมทั้ง ผู้นำกลุ่มคณะราษฎรหลายคน ทำให้ผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนคนสำคัญ คือ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เริ่มทำการต่อต้านฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งโดยการประสานกับ "กลุ่มเสรีไทยใต้ดิน" และโดยวิถีทางรัฐสภาในเวลาต่อมา เมื่อโอกาสอำนวยให้ การแยกพวกแยกกลุ่ม จึงปรากฏชัดเจนในหมู่ผู้นำคณะราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่การกลับเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งใหม่ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2485

⁴⁵ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทหนึ่งที่มีชื่อเสียง เช่น นายเลียง ไชยกาล นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และคนอื่น ๆ เป็นต้น ได้ประกาศตั้งพรรคประชาชน และพรรคกรรมกรขึ้นก่อนการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2480 ขณะที่ในช่วงนโยบายรัฐนิยมกำลังได้รับการ "โฆษณาชวนเชื่อ" จากสื่อสำคัญของรัฐคือวิทยุอย่างกว้างขวาง หนังสือพิมพ์ศรีกรุงได้ประกาศคำขวัญว่า "เชื่อพิบูลสงครามชาติไม่แตกสลาย" หนังสือพิมพ์สุวรรณภูมิ "ความปลอดภัยของชาติอยู่ที่เชื่อผู้นำ" และหนังสือพิมพ์ประมวญวัน "เชื่อผู้นำทำให้ชาติพ้นภัย" เป็นต้น. โปรตดู สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ถึง 2491", หน้า 50-53. และ Murashima, Mektrairat and Wanthana, The Making of Modern Thai Political Parties, pp.38-41.

และมีการจัดตั้ง "คณะรัฐมนตรีสงคราม"⁴⁶ ที่ประกอบด้วยรัฐมนตรีที่เป็น "พวก" และกลุ่มผู้สนับสนุนนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงครามในการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือรัฐมนตรีมาจากผู้นำทางทหาร

⁴⁶ ในคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ จอมพล ป. พิบูลสงครามได้แต่งตั้ง "พวก" ของตนทั้งหมด และปลดรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลชุดก่อนที่มีความคิดเห็นขัดแย้ง และมีแนวทางขัดขวางนโยบายการบริหารงานออกไป ที่สำคัญคือการผลักดันให้นายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีคลังที่คัดค้านนโยบายร่วมมือกับญี่ปุ่นไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ลดตำแหน่งนายดิเรก ชัยนาม ที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ จากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และสุดท้ายถูกส่งไปเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโตเกียว ส่วนนายควง อภัยวงศ์ ระยะเวลาที่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับจอมพล ป. เมื่อจอมพล ป. ได้แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง รวมทั้งเป็นประธานรับมอบดินแดนอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศส เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2484 เพราะบิดานายควง คือ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เคยเป็นผู้ปกครองมณฑลบูรพามาก่อน แต่ตอนหลังได้เกิดการขัดแย้งในเรื่องนโยบายบริหารหลายอย่าง จนนายควงได้ลาออกจากรัฐมนตรีพาณิชย์ พร้อม ๆ กับที่นายทวี บุณยเกตุ ลาออกจากเลขาธิการคณะรัฐมนตรีในจำนวนคณะรัฐมนตรี 25 ตำแหน่ง ฝ่ายทหารได้ดำรงตำแหน่ง 18 ตำแหน่ง ขณะที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นทั้งนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และรวมทั้งตำแหน่งผู้นำทางทหาร "พวก" สายทหารของจอมพล ป. ยังเข้าควบคุมกระทรวงสำคัญไว้ทุกประการ คือ พล.ต.เกา เพียรเลิศ บริรักษ์บุษยทกิจ เป็นรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง พล.ท.มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ขณะที่ "พวก" สายพลเรือนได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการเป็นส่วนใหญ่ ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบพทาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย, (พ.ศ. 2481-2500)"

หน้า 159-165.

การแยกพวกโดยการแต่งตั้งผู้ที่สนับสนุนและ "กำจัด" หรือปลดผู้ที่ต่อต้านออกจากตำแหน่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ.2485 เป็นต้นมา ทำให้ฝ่ายที่คัดค้านแนวนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สามารถรวมตัวกันเหนียวแน่นขึ้น แม้ว่าจะมีลักษณะเป็นพันธมิตรร่วมชั่วคราว คือมุ่งจะหาทางผลักดันให้จอมพล ป. พิบูลสงครามพ้นจากอำนาจทางการเมืองด้วยวิถีทางรัฐสภาเป็นเป้าหมายหลักก็ตาม⁴⁷ ในที่สุด เมื่อสถานการณ์ภายนอกประเทศและสถานการณ์ของสงครามโลกได้เปลี่ยนแปลงไป ญี่ปุ่นเริ่มเพลี่ยงพล้ำ และมีแนวโน้มจะแพ้สงคราม จอมพล ป.พิบูลสงคราม พยายามหันเหนโยบายมาต่อต้านญี่ปุ่นอย่างลับ ๆ แต่ก็ไม่ทันการณ์⁴⁸ เพราะนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์คนหนึ่งได้ร่วมมือกับนายควง อภัยวงศ์ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งประเภท 1 และ 2 ที่สนับสนุนนายปรีดี และนายควง คัดค้านกฎหมายสำคัญ 2 ฉบับของรัฐบาล คือ ร่างพระราชบัญญัติโอนมรดกพระราชกำหนด ระเบียบบริหารราชการเพ็ชรบูรณ์ และร่างพระราชบัญญัติโอนมรดกพระราชกำหนด พุทธบุรีมณฑล พ.ศ.2487 จนทำให้ฝ่ายรัฐบาลพ่ายแพ้คะแนนเสียงในสภา อย่างที่ไม่เคยปรากฏ

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156-158.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166-167. จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินการจัดสร้าง "ฐานทัพ" แห่งใหม่ขึ้นที่จังหวัดเพ็ชรบูรณ์ ด้วยการมอบหมายให้ พ.อ.หลวงเชวงศักดิ์สงคราม ในฐานะรองนายกรัฐมนตรีไปประจำดูแลการก่อสร้างด้วยการเกณฑ์แรงงานประชาชนจำนวนมากจาก 29 จังหวัด โดยส่วนใหญ่มาจากภาคอีสานและภาคกลาง เพื่อก่อสร้างถนนและจ่ายค่าแรงวันละ 75 สตางค์ต่อคน ความกันดารและ "ไข้ป่า" ทำให้ประชาชนเสียชีวิตถึง 5,071 คน การก่อสร้างดังกล่าวนี้ได้อ้างกับฝ่ายญี่ปุ่นว่าเป็นแผนการจะย้ายเมืองหลวง เนื่องจากกลัวการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรในจังหวัดพระนคร.

มาก่อน⁴⁹ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงจำเป็นต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และมีผลให้ "พรรคพวก" ที่เข้าร่วมในคณะรัฐบาลติดต่อกันมานานถึง 6 ปี ต้องหมดอำนาจทางการเมืองไป ด้วยโดยการพยายาม "ปลัดดัน" อย่างเต็มที่ให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องหมดอำนาจทางการเมืองจากฝ่ายที่ต้องการ "โค่นล้ม" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งคัดค้านนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงครามอย่างเปิดเผยมาตั้งแต่ญี่ปุ่นยกกองทัพบุกประเทศไทยแล้ว⁵⁰ โดยมีนายควง อภัยวงศ์ ที่มีความสนิทสนมกับทั้งสองฝ่าย เพราะเป็นสมาชิกที่ร่วมก่อสร้าง "คณะราษฎร" มาตั้งแต่ครั้งเป็นนักศึกษาในฝรั่งเศส เข้าร่วมคัดค้านจอมพล ป. พิบูลสงครามด้วย หลังจากที่นายควง ไม่เห็นด้วยกับการที่จอมพล ป.

⁴⁹ สิริรัตน เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475-2491", หน้า 96-102. และประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบอบรัฐสภาของรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย", หน้า 151. พบว่าตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2481 เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งแรก จนถึงปลายปี พ.ศ. 2482 ฝ่ายสมาชิกสภาที่คัดค้านจอมพล ป. สามารถคัดค้านกฎหมายของรัฐบาลได้เพียงฉบับเดียว คือร่างพระราชบัญญัติอาวุธปืน เครื่องกระสุนวัตถุระเบิดและดอกไม้เพลิง (ฉบับที่ 5) ซึ่งเป็นกฎหมายที่ไม่สำคัญนัก.

⁵⁰ สิริรัตน เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475-2491", หน้า 102-103. จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังไม่ยอมลาออกจากตำแหน่งโดยทันที เนื่องจากมั่นใจในฐานอำนาจทางการเมืองที่สนับสนุนอยู่อย่างเข้มแข็ง และแต่เมื่อคาดว่าด้วย "บารมีทางการเมือง" อย่างมากมายของตนคงไม่มีใครกล้าเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และตนคงได้รับการแต่งตั้งอีกครั้งหนึ่ง จึงได้ลาออก และในช่วงแรกพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งเกรงกลัวอิทธิพลของจอมพล ป. ก็ยังไม่กล้าลงนามในใบลาออกดังกล่าว.

พิบูลสงคราม ย้ายโบลออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 2 ครั้ง แต่ก็ไม่ยอมลาออกจริง แต่ใช้อิทธิพลทางการเมืองและทางทหารที่มีอยู่ครอบงำตั้งแต่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จนถึงสภาผู้แทนราษฎรและข้าราชการ จนได้กลับเข้าดำรงตำแหน่งใหม่ทั้งสองครั้ง และจากสาเหตุที่จอมพล ป. ใช้นโยบายเผด็จการทางทหารปกครอง รวมทั้งกรณีที่จอมพล ป. หันมาใช้นโยบาย "หักหลัง" ญีปุ่นในช่วงใกล้สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งนายควงเห็นว่าเสีย "ศักดิ์ศรี" ของประเทศ⁵¹

เมื่อนายควง อภัยวงศ์ ได้ร่วมมือกับนายปรีดี พนมยงค์ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 1 ที่เป็นกลุ่มสนับสนุนนายปรีดี และนายควง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสองก็ใกล้ชิดกันมากขึ้น และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้นายปรีดี ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ให้การสนับสนุนนายควง ให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากจอมพล ป. นอกเหนือจากเหตุผลอีกหลายประการ คือ นายควง มีลักษณะเป็น "คนกลาง" ไม่มีฐานทางทหารสนับสนุน ญีปุ่นคงไม่ทำการคัดค้าน เพราะนายควง ก็รู้จักกับนายพลนากามูระ แม่ทัพหน่วยวิของญีปุ่น อีกประการหนึ่งคือนายควง มักแสดงออกในลักษณะของผู้ที่ไม่ทะเยอทะยานทางการเมือง คือมักปฏิเสธตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลเสมอเมื่อถูกเสนอชื่อแต่งตั้งสภาผู้แทนราษฎรก็ให้การสนับสนุน เพราะเป็นผู้มี "ชาติตระกูล" ที่ดี และที่สำคัญนายปรีดี คาดว่านายควงคงจะดำเนินนโยบายทางด้านบริหารไปตามแนวทางเดียวกันกับที่นายปรีดีต้องการ⁵²

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-123.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน และหน้า 150-151. รัฐบาล "นายควงชุดแรก" ได้ทำการ "ปฏิรูป" ตำแหน่งนายทหารชั้นผู้ใหญ่หลายตำแหน่งและได้ประกาศแต่งตั้งให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็น "ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน" ด้วยเหตุผลว่า กระทบความดีความชอบแก่แผ่นดินไว้หลายประการ โดยนายปรีดียกย่องว่าเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูง แม้ว่าตำแหน่งดังกล่าวเพิ่งกำหนดให้มีขึ้นในระบบราชการไทยเป็นครั้งแรก.

นายควงได้ลาออก หลังจากที่รัฐบาลไทยได้ออกประกาศสันติภาพ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ.2488 สถานการณ์ความจำเป็นภายหลังสงครามโลกทำให้ต้องมีการคัดเลือก นายกรัฐมนตรีคนใหม่ที่ต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝ่ายสัมพันธมิตรที่ชนะสงครามรู้จักและยอมรับ นายปรีดี ก็ให้ความ "ไว้วางใจ" ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เอกอัครราชทูตไทยประจำ กรุงนิวยอร์ก ซึ่งเป็นสมาชิกเสรีไทยในต่างประเทศคนหนึ่ง ขณะที่นายควง ไม่รู้จักกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ก็แสดงความไม่เห็นด้วย โดยอ้างว่า ม.ร.ว.เสนีย์ "ไม่มีประสบการณ์ทางการเมือง" แต่ด้วยอิทธิพลของนายปรีดี ก็ทำให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากรัฐบาลรักษาการของนายทวี บุญยเกษตร⁵³ รัฐบาลชุดของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชได้ถูกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคัดค้านอย่างหนัก ในการออกกฎหมายและดำเนินนโยบายต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร่างพระราชบัญญัติอาชญากรรมสงคราม สมาชิกสภาได้อภิปรายอย่างหนักก่อนที่จะผ่านออกมาเป็นกฎหมายได้⁵⁴ ต่อมา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ในฐานะนายกรัฐมนตรีจึงประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2488 ด้วยเหตุผลสำคัญคือ สภานี้ได้ทำหน้าที่ยาวนานถึง 8 ปี คือมาจากการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2481 และได้ออกพระราชบัญญัติขยายกำหนดเวลาให้อยู่ในตำแหน่งถึง 2 ครั้งในระหว่างสงครามโลก และจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2489⁵⁵

⁵³ รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ได้ประเทศยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ เป็น "รัฐบุรุษอาวุโส" รับพิจารณาราชการแผ่นดิน.

⁵⁴ สิทธิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491", หน้า 209.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210.

ในระหว่างนี้ ได้มีการแยกกลุ่มแยกพวกกันหลายกลุ่ม และได้พัฒนาไปสู่การประกาศจัดตั้ง "พรรคการเมือง" ขึ้น หรืออาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการรวมกลุ่มรวมพวกและทำการประกาศ "ชื่อกลุ่ม" เพื่อดำเนินการทางการเมืองขึ้น โดยก่อนหน้าจะมีการประกาศจัดตั้งพรรคหรือมีการประกาศชื่อกลุ่มอย่างเป็นทางการนั้น ก็ได้มีการแยกกันออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ฝ่ายของนักการเมืองพลเรือน ซึ่งนำโดยผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือน กับฝ่ายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำคณะราษฎรสายทหารบกและผู้ที่ใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือผู้นำทหารหรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นกลุ่มที่เข้าไปมีอำนาจทางการเมือง กับกลุ่มที่หมดอำนาจทางการเมือง กลุ่มผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือน และกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองได้ร่วมมือกันทางการเมืองอย่างดีในระยะแรก นับตั้งแต่การพยายามผลักดันให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม พ้นจากอำนาจทางการเมืองจนสำเร็จ ตามมาด้วย "การปฏิรูปตำแหน่งนายทหารชั้นผู้ใหญ่" ด้วยการปลดและโยกย้าย จนทำให้ทหารฝ่ายที่สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องพ้นไปจากตำแหน่งที่ควบคุมกำลังทหารในสมัยรัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ชุคแรก แม้จะแต่งตั้งจอมพล ป. เป็น "ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน" แต่ก็เป็นที่ตำแหน่งที่ไม่มีความสำคัญแต่อย่างใด ในสมัยรัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่มี "พรรคพวก" ของนายปรีดี พนมยงค์ เข้าไปรับตำแหน่งรัฐมนตรี "เกือบทั้งหมด"⁵⁶ ก็ได้มีการออกพระราชบัญญัติอาชญากรรมสงครามและทำการจับกุมจอมพล ป. พิบูลสงครามและ "พวก" รวม 14 คน⁵⁷ และที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งคือการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ

⁵⁶ วิชา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้ง ภายในคณะราษฎร", หน้า 193.

⁵⁷ อาทิเช่น นายประยูร ภมรมนตรี หลวงวิจิตรวาทการ พระสารสาส์นพลชั้น พล.ท.มังกร พรหมโยธี พระราชธรรมนิเทศ และข้าราชการชั้นหัวหน้าของกองวิเทศกระจาย-เสียง ในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่ศาลได้พิพากษาคัดสินว่า พระราชบัญญัติฉบับนี้ขัดรัฐธรรมนูญ. โปรตคุด สิรีรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, บทบาททางการเมืองของ นายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491", หน้า 204-209.

ถาวร พ.ศ.2475 โดยการสนับสนุนของนายปรีดี พนมยงค์ และได้ดำเนินการมาตั้งแต่รัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ชุดแรก จนมีการประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ.2489 ในสมัย รัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์⁵⁸ ซึ่งนอกจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จะเป็นเสมือนการร่างขึ้นใหม่ทั้ง ฉบับมากกว่าการแก้ไขแล้ว ยังนับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่มีบทบัญญัติอนุญาตให้จัดตั้ง "พรรค การเมือง" ขึ้นได้ด้วย⁵⁹ อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้นำคนสำคัญของฝ่ายทหารได้หมดอำนาจทางการเมืองไป ผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนที่มีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น ก็ได้เกิดการแบ่งกลุ่ม แบ่งพวกกันขึ้น และเห็นเป็นกลุ่มชัดเจนเมื่อมีการประกาศจัดตั้งพรรคการเมืองในเวลาต่อมา

หลังจากนายควง อภัยวงศ์ เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งแรก โดยการสนับสนุน ของนายปรีดี พนมยงค์แล้ว ความ "แตกแยก" จนนำไปสู่การแบ่งพวกของทั้งสองคนก็เริ่มปรากฏ ขึ้น เพราะนายควง ไม่พอใจที่นายปรีดี พยายามใช้อิทธิพล "กำกับนโยบายการบริหารของ รัฐบาล" อยู่เบื้องหลัง รวมทั้งการที่นายปรีดี สนับสนุน นายทวี บุณยเกตุ และม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากนายควงด้วย การ "แยกพวก" ของบุคคล ทั้งสองปรากฏชัดเมื่อนายปรีดีได้สนับสนุนนายดิเรก ชัยนาม เข้าแข่งขันชิงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี กับนายควงอย่างเปิดเผย ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2489 แต่เมื่อสภาผู้แทนราษฎรลงมติ

⁵⁸ โปรตดูรายละเอียดใน ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองใน ระบบรัฐสภาของรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 217-220.

⁵⁹ กำหนดไว้ในมาตรา 14 โดยระบุไว้ในตอนท้ายด้วยว่า "ทั้งนี้ภายใต้บังคับแห่ง บทกฎหมาย". โปรตดู ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 59 พ.ศ.2489 (กรุงเทพฯ : นิติเวช, 2489), หน้า 205-230.

เลือกนายควงเข้าดำรงตำแหน่ง นายปรีดีก็ "เสียหน้า" และไม่พอใจอย่างมาก⁶⁰ นายปรีดี⁶¹ จึงหันไปสนับสนุน "พรรคพวก" ในสภาผู้แทนราษฎร เพื่อทำการคัดค้านการบริหารของรัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ จนในที่สุดนายควง ต้องลาออกจากตำแหน่งเมื่อรัฐบาลเพิ่มกิจการลงคะแนน เสี่ยงรับหลักการร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน ซึ่งเสนอโดย นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในฝ่ายของนายปรีดี โดยฝ่ายรัฐบาลไม่เห็นด้วย กับร่างพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าว⁶² และทำให้นายปรีดี ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบ แทนต่อมา⁶³

⁶⁰ โปรตดูรายละเอียดใน ประชัน รักพงษ์ "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบ รัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 232-233. วิณา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร", หน้า 194-195. และเขียน อ้นชุตฤทธิ, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากการ เลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514", หน้า 19-23.

⁶¹ นายปรีดี ไม่ได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้ว ในขณะนั้น เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จพระราชดำเนินกลับจากต่างประเทศมาประทับ อยู่ในจังหวัดพระนครแล้ว.

⁶² ร่างพระราชบัญญัตินี้ถูกเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่า "พระราชบัญญัติปักป้ายข้าว เหนียว"

⁶³ โดยนายจำรัส สุวรรณชีพ หนึ่งในสมาชิกคณะราษฎร ได้ลาออกจากการเป็น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 เพื่อเปิดทางให้นายปรีดีเข้าดำรงตำแหน่งแทน. โปรตดูวิณา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร", หน้า 195.

ในระหว่างที่มีการดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญ นับตั้งแต่คณะรัฐมนตรีในชุดของนายควง อภัยวงศ์ชุดแรกได้พิจารณาข้อมติแก้ไข เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2487 จนถึงก่อนที่สภาจะลงมติให้ความเห็นชอบในวาระที่สามด้วยคะแนนเสียงท่วมท้นถึง 165 : 1 เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2489⁶⁴ นักการเมืองในสภาผู้แทนราษฎรก็ได้เริ่มรวมกลุ่ม และประกาศชื่อ "พรรคการเมือง" อย่างเป็นทางการหลายพรรค พรรคแรกที่ประกาศชื่ออย่างเป็นทางการคือ "พรรคก้าวหน้า" โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเป็นกรรมการในคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญอยู่ด้วยโดยได้ร่วมกับบุคคลอื่น ๆ จัดตั้งขึ้น เช่น นายสุวิชัย พันธุ์เกษร นายโชติคุ้มพันธ์ พระยาสุรพันธ์เสนีย์ นายสอ เศรษฐบุตร และม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ เป็นต้น พรรคนี้มี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นหัวหน้าพรรค วัตถุประสงค์คือ "รวบรวมบุคคลที่มีความคิดเห็นตรงข้ามกับคณะราษฎร" เพื่อทำการดำเนินบทบาททางการเมืองในวิถีทางสภา พรรคนี้จึงมีอดีตนักโทษการเมืองหลายคนเข้าร่วมด้วย ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแล้ว ทางฝ่าย "ลูกศิษย์" ของนายปรีดี พนมยงค์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง และบรรดาอดีต "พลพรรค" เสรีไทยที่เคยร่วมมือกับนายปรีดี ต่อต้านญี่ปุ่น และนักการเมืองที่สนับสนุนนายปรีดี ก็ได้รวมกลุ่มกันประกาศชื่อพรรคขึ้นหลังจากมีการจัดตั้งพรรคก้าวหน้าแล้ว และพรรคที่จัดตั้งขึ้นเหล่านี้ก็ได้รับการสนับสนุนจากนายปรีดีด้วยโดยนายปรีดีให้การสนับสนุน"อยู่เบื้องหลัง" ไม่ได้เปิดเผยตัวอย่างชัดเจน⁶⁵

พรรคแรกคือพรรค "สหชีพ" ผู้ริเริ่มก่อตั้งคนสำคัญประกอบด้วย ดร.เคื่อน บุณนาค นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายสงวน ตุลารักษ์ นายจำลอง ดาวเรือง นายถวิล อุดล นายทองเปลว

⁶⁴ ไบรด์คู ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือน (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 217-220.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 227-228.

ชลภูมิ นายเตียง ศิริขันธ์ โดยนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ เป็นหัวหน้าพรรค หม่อมเจ้าสกลวรรณการ วรธรรม เป็นที่ปรึกษา พรรคนี้ประกาศนโยบายไปในทาง "สังคมนิยม" (socialist policies) ตามแบบ "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ที่นายปรีดี พนมยงค์ เคยเสนอไว้ภายหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครอง พรรคนี้เป็นที่รวม "พรรคพวก" ของนายปรีดี (Pridi's clique)⁶⁶ กลุ่มใหญ่ ประกาศชื่อพรรคอย่างเปิดเผย และรณรงค์หาเสียงในชื่อของพรรคอย่างกว้างขวางในการเลือกตั้ง เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2489 พรรคที่สอง คือพรรค "แนวรัฐธรรมนูญ" กลุ่มผู้สนับสนุนนายปรีดี และสมาชิกคณะราษฎรหลายคนได้ ก่อตั้งพรรคนี้ขึ้น เพราะไม่เห็นด้วยกับแนวนโยบายในทางสังคมนิยมของพรรคสหชีพ⁶⁷ แต่พรรคนี้ได้ประกาศวัตถุประสงค์ไปในทาง "รักษาและปฏิบัติตาม" รัฐธรรมนูญ และยึดถือหลักหลักการที่คณะราษฎรประกาศไว้ในวันประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครอง และบัญญัติไว้ในอารัมภบทของรัฐธรรมนูญฉบับแรกของประเทศไทยที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 "พรรคพวก" ของนายปรีดีทั้งสองพรรคนี้เป็นฝ่ายที่มีเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร และนอกจากนั้น โดยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ที่กำหนดให้วุฒิสภาหรือที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ เรียกว่า "พฤฒสภา" มาจากการเลือกตั้งของ "องค์การเลือกตั้ง" พิเศษ คือ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับเลือกตั้งจากการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2489⁶⁸ ก็ทำให้นายปรีดี

⁶⁶ Fred W. Riggs, Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity (Honolulu : East-West Center Press, 1966), p.235.

⁶⁷ มี พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นหัวหน้าพรรค สมาชิกคนสำคัญก็ได้แก่ หลวงนฤเบศร์ มานิต พ.อ.ช่วง เชวงศักดิ์สงคราม นายดิเรก ชัยนาม หลวงชำนาญนิติเกษตร และม.ล.กรี เคชชาติวงศ์ เป็นต้น. โปรดคุ ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือน (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 228.

⁶⁸ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 59 พ.ศ. 2489, หน้า 212-213. และ 227-229. โปรดคุบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญในส่วนที่ 2 พฤฒสภาและบทเฉพาะกาล.

สามารถผลักดันให้บุคคลผู้ที่สนับสนุนนายปรีดี ผ่านการเลือกตั้งเข้าไปเป็นสมาชิกพรรคสภาจำนวนมาก⁶⁹ และคนเหล่านี้ ก็เป็นผู้ร่วมก่อตั้งพรรคแนวรัฐธรรมนูญขึ้นดังกล่าวแล้ว

ขณะที่มีการประกาศ "ชื่อ" พรรคการเมืองสองสามพรรคดังกล่าวถึงข้างต้น นายควง อภัยวงศ์ ยังไม่มีพรรคอย่างเป็นทางการ มีเพียง "พรรคพวก" ที่นายควง แต่งตั้งเข้าเป็น คณะรัฐมนตรีในรัฐบาลชุดที่จัดตั้งขึ้นภายหลังการเลือกตั้งและ "กีดกัน" บรรดาพรรคพวกนายปรีดี ออกไป โดยไม่ได้ตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีแม้แต่คนเดียว⁷⁰ เหตุนี้ รัฐบาลของนายควงจึง ประสบปัญหาการทำงานในสภาอย่างมาก นับตั้งแต่วันแถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2489 เมื่อ "พรรคพวก" ของนายปรีดีคืออภิปรายชักถาม "อย่างหนัก" นาน 2 วัน และเพียง 1 เดือนกับ 10 วัน หลังจากได้รับความไว้วางใจจากสภา นายควง ก็ ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพราะแฟ้มศิริร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของ ประชาชนในภาวะคับขันที่นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ พรรคพวกของนายปรีดี เสนอ แต่รัฐบาลคัดค้าน ด้วยเหตุผลว่าไม่สามารถควบคุมกลไกราคาสินค้าในท้องตลาดได้⁷¹ นักการเมืองในสภาที่สนับสนุน นายควง และรวมทั้งพรรคพวกของนายควงจึงพิจารณาเห็นความจำเป็นในการที่จะต้องรวมกลุ่มกัน

⁶⁹ Riggs, Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity, p.235.

⁷⁰ ไปรอดุ, ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของ รัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือน (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 233. และ วิภา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร", หน้า 194.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 196-197. สภาผู้แทนราษฎรลงมติรับหลักการด้วยคะแนน 65 ต่อ 63.

ในสภาและจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นเพื่อ "ต่อต้าน" อำนาจและอิทธิพลของนายปรีดี⁷² โดยในระหว่างที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกลุ่มดังกล่าวเริ่มประชุมปรึกษา เพื่อก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นนั้น นายควง ยังไม่ได้เข้าไปร่วมด้วยแต่อย่างใด เพราะนายควงยังไม่ "นิยมในระบบพรรคการเมือง ด้วยเหตุผลที่ว่า ประชาชนยังไม่เข้าใจในเรื่องระบบพรรคการเมืองที่แท้จริง และอาจจะนำไปสู่ความวุ่นวายในสภาผู้แทนราษฎร"⁷³ แต่เมื่อกลุ่มผู้สนับสนุนนายควง และเป็นกลุ่มที่ต่อต้านนายปรีดีร่วมก่อตั้งพรรคขึ้นโดย ดร.โชติ คุ่มพันธ์ ได้ยุบพรรคประชาธิปไตยเข้าร่วมกับพรรคก้าวหน้าของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับพรรคพวกซึ่งก็ได้ยุบพรรคก้าวหน้าไปร่วมกับนักการเมืองคนอื่น ๆ และประกาศตั้งชื่อพรรคว่า "ประชาธิปไตย" อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2489 และเสนอให้นายควง เข้ารับตำแหน่งหัวหน้าพรรคในภายหลัง เนื่องจากนายควงเป็นสมาชิกคณะราษฎร เป็นอดีตนายกรัฐมนตรีเป็นผู้มีชื่อเสียงอย่างกว้างขวาง รวมทั้งเป็นผู้นิยมเลื่อมใสในระบบประชาธิปไตย เพราะได้ลาออกจากสมาชิกสภาประเภท 2 ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาประเภท 1 เมื่อตอนต้นปี พ.ศ.2489 ด้วย นายควงจึงได้เข้ารับตำแหน่งหัวหน้าพรรคประชาธิปไตยภายหลัง และนายควงก็ได้ขอรับรองให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เข้าร่วมโดยรับตำแหน่งรองหัวหน้าพรรค⁷⁴ นายควงและพรรคพวก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ม.ร.ว.เสนีย์

⁷² สิทธิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ถึง 2491", หน้า 231.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 232-235.

⁷⁴ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ปฏิเสธในครั้งแรกโดยอ้างว่า ไม่มีประสบการณ์ทางการเมืองและไม่ต้องการยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่นายควงได้อ้างว่า "เคยช่วยเหลือ" ม.ร.ว.เสนีย์ ในสมัยที่ม.ร.ว.เสนีย์จัดตั้งรัฐบาล ในการดำเนินการจัดส่งข้าวไปให้กับสหประชาชาติจนสำเร็จเรียบร้อย ทำให้ม.ร.ว.เสนีย์ ต้องเข้าร่วมในพรรคประชาธิปไตย. เรื่องเดียวกัน, หน้า 235.

เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ หลวงสินาดโยธารักษ์ ซึ่งเคยเป็นรัฐมนตรีในขณะรัฐบาลของนายควง ยิงได้ปฏิเสธไม่เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีของนายปรีดี พนมยงค์ เมื่อได้รับการทาบทาม โดยอ้างเหตุผลเกี่ยวกับ "มารยาททางการเมือง" ในปัญหาความขัดแย้งกันในเรื่องการออกกฎหมายในสภา และต้องการจะพักผ่อน⁷⁵

ต่อมา นายวิจิตร ลุติตานนท์ ลูกศิษย์อีกคนหนึ่งของนายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ริเริ่มเจรจากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ไม่ได้สังกัดพรรคใดจำนวนหนึ่งรวมกันก่อตั้งพรรคขึ้น ให้ชื่อว่า "พรรคอิสระ" ผู้ร่วมก่อตั้งประกอบด้วยนายประเสริฐ สุกบรรทัด สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) จังหวัดสระบุรี นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ส.ส.จังหวัดระยอง นายธรรมนุญ เทียนเงิน ส.ส.จังหวัดชลบุรี นายसानนท์ สายสว่าง ส.ส.จังหวัดนครปฐมและนายสุจิตร์ หิรัญพฤษดิ์ ส.ส.จังหวัดปทุมธานี พรรคนี้ประกาศนโยบายอิสระแต่ในทางปฏิบัติก็เป็นพรรคสนับสนุนนายปรีดี อีกพรรคหนึ่ง⁷⁶

เนื่องจากในช่วงนี้การจัดตั้งพรรคเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มกันของนักการเมือง ทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากเลือกตั้งและแต่งตั้ง และบรรดานักกิจกรรมทางการเมือง คือ บรรดา "พลพรรค" เสรีไทยที่รวมกันต่อต้านญี่ปุ่น ตลอดจนผู้ที่ถูกจับกุมในฐานะนักโทษทางการเมือง และรวมทั้งผู้ที่สนใจทางการเมืองโดยทั่วไป โดยมีพื้นฐานของการรวมกลุ่มจากปัจจัยสำคัญ คือ การรู้จักกันเป็นส่วนตัว เคยร่วมงานกันในทางการเมือง และมี "ศัตรู" ทางการเมืองหรือฝ่ายตรงข้าม "ร่วมกัน" รวมทั้งมีความเห็นชอบร่วมกันในการให้การสนับสนุนผู้นำทางการเมือง

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 241.

⁷⁶ บุญธรรม เลิศสุขีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย : ศึกษาเปรียบเทียบพรรคประชาธิปไตย พรรคกิจสังคม และพรรคชาติไทย", หน้า 58.

คนใดคนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือผู้นำคณะราษฎร พรรคการเมืองที่จัดตั้งขึ้น จึงดำเนินการทางการเมืองไปตามแนวความคิด หรือบทบาททางการเมืองของผู้นำคนสำคัญเหล่านั้นเป็นหลัก การรวมตัวก็จะเกิดขึ้นในกลุ่มคนจำนวนไม่มาก แต่ก็มีความเป็นอิสระของสมาชิกและของพรรค โดยรวมค่อนข้างสูง ความขัดแย้งและความแตกแยกภายในกลุ่มหรือพรรคก็มักเกิดขึ้นได้เสมอ ถ้ามีความคิดเห็น และผลประโยชน์ที่ไม่อาจเจรจาตกลงกันได้ และผู้นำพรรคไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า พรรคก่อตั้งขึ้นได้ง่ายเพราะอาศัยเพียงปัจจัยความสัมพันธ์กันเป็นการส่วนตัว และการมีศัตรูร่วมกันก็สามารถประกาศชื่อพรรคได้ และพรรคก็แตกแยกได้ง่ายเช่นกัน เมื่อเกิดขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ และความคิดเห็นระหว่างสมาชิกในพรรค เช่น กรณีที่พรรคประชาธิปัตย์ แตกแยกกันครั้งแรก จากปัญหาการคัดเลือกผู้สมัครลงแข่งขันเลือกตั้งซ่อมแทนนายดิเรก ชัยนาม ที่จังหวัดสมุทรปราการ เมื่อ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งทำหน้าที่แทนหัวหน้าพรรคเสนอนายอรุณ พันธุ์พัก ลงสมัคร ขณะที่นายเลียง ไชยกาล ต้องการสนับสนุน พ.ต.ท. เพื่อน ทองทิว พรรคพวกของตนลงสมัคร เมื่อทางฝ่ายม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช สามารถดำเนินการจนนายอรุณ ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งนายเลียง ก็เกิดความไม่พอใจต่อมาเพื่อเกิดความไม่พอใจในเรื่องอื่นอีก นายเลียงกับพรรคพวกราว 15-16 คนก็ ลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ไปจัดตั้งพรรคประชาชนขึ้น เป็นต้น⁷⁷ นอกจากนั้น ความแตกแยกที่เกิดขึ้นกับพรรคหลายพรรคยังมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายนอก คือ การกลับเข้ามาใช้อำนาจทางการเมืองของฝ่ายทหารและได้สนับสนุนให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ซึ่งส่งผลให้พรรคการเมืองที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ต้อง "สลายพรรค" เมื่อสมาชิกได้กระจัดกระจาย

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-65.

ออกไปไม่สามารถรวมกลุ่มกันได้ เพราะนายปรีดีได้ "ลี้ภัย" การเมืองไปอยู่ต่างประเทศ เนื่องจากเกรงอิทธิพลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม⁷⁸

โดยสรุปนั้น จะเห็นได้ว่าการก่อเกิดพรรคการเมืองในช่วงนี้ ยังเป็นการรวมกลุ่มกันของนักการเมืองกลุ่มเล็ก ๆ ในสภา และรวมตัวกันขึ้นเพื่อสนับสนุนผู้นำคณะราษฎรคนสำคัญบางคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนเพียง 2-3 คน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการรวมตัวกันและประกาศ "ชื่อ" เป็นพรรคการเมือง มักมาจากการมีความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิดกัน หรือเป็น "พรรคพวก" กัน คือนอกจากจะรู้จักกันเป็นการส่วนตัว ได้ร่วมงานทางกรการเมืองในสภาหรือในคณะรัฐมนตรีแล้ว ยังเป็นผู้ที่ให้การสนับสนุนผู้นำคณะราษฎรคนเดียวกันด้วย ซึ่งการมี "ผู้นำทางการเมือง" คนเดียวกัน จึงนับเป็นการมี "ศัตรูร่วม" คนเดียวหรือกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากผู้นำคณะราษฎรในขณะนั้นได้เกิดความแตกแยกแบ่งกลุ่มแบ่งพวกกันชัดเจนขึ้นทั้ง ระหว่างผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนกับสายทหาร และระหว่างผู้นำคณะราษฎรสายทหารด้วยกันเองในระยะแรกที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และระหว่างผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนด้วยกัน ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความขัดแย้งและแตกแยกดังกล่าวได้นำไปสู่การเป็น "ศัตรู" ทางการเมืองระหว่างกัน และหาทางทำลายล้างกัน ทั้งโดยวิถีทางรัฐสภา และด้วยการใช้กำลังทหารและโดยอำนาจทางการเมืองจนถึงขั้นการจับกุมคุมขัง การจำคุก การประหารชีวิต การเนรเทศ และตลอดจนการที่อีกฝ่ายหนึ่งต้อง "ลี้ภัย" การเมืองไปอยู่ในต่างประเทศ พรรคการเมืองในระยะบอบการปกครองประชาธิปไตยที่เริ่มก่อตั้งขึ้นในช่วงการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของผู้นำสูงสุดฝ่ายทหาร ระหว่างช่วงสั้น ๆ เพียงประมาณ 3 ปี จึงเป็นช่วงที่มีบทบาทเปิดกว้างขึ้นเป็นครั้งแรก เนื่องจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเริ่มมี

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

บทบาททางการเมืองมากขึ้น มีอิสระทางการเมืองมากกว่าในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองหรือช่วงก่อนหน้านั้น จากการศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2475 และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่มีบทบัญญัติอนุญาตให้จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นได้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2489 อย่างไรก็ตาม พรรคการเมืองประชาธิปไตย ก็มีบทบาททางการเมืองอย่างอิสระไม่นาน เนื่องจากกลุ่มทหาร "พรรคพวก" ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเคยใช้อำนาจเผด็จการทหารปกครองอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ก็ได้รวมกลุ่มกันเป็น "พรรคอำนาจนิยม" กลับเข้ามายึดอำนาจจากรัฐบาลของ พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งถือว่าเป็นรัฐบาลพลเรือนอีกชุดหนึ่ง เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490

1.3 การก่อเกิดพรรคการเมืองหรือการรวมกลุ่มประกาศ "ชื่อ" จัดตั้งเป็นพรรคการเมืองของนักการเมืองภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ถึง พ.ศ. 2494 (ยุคสิ้นสุดอิทธิพลของคณะราษฎร) "คณะรัฐประหาร" พ.ศ. 2490 ได้อ้างถึงความเดือดร้อนของประชาชนจากปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภค ปัญหาเศรษฐกิจ "เสื่อมโทรม" ในช่วงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยในสังคม กรณีการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ประเด็นที่ชัดเจนในการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลของพรรคประชาธิปัตย์และ "ความไม่พอใจ" ของกลุ่มทหารบก เพื่อทำการยึดอำนาจทางการเมืองจากรัฐบาลของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ "พรรคพวก" ของนายปรีดี พนมยงค์⁷⁹ เหตุผลที่คณะรัฐประหารยกขึ้นเป็นข้ออ้างในการยึดอำนาจทั้ง 7 ข้อนั้น ข้อสุดท้าย คือ "ทหารบกไม่พอใจรัฐบาลพลเรือน" ที่ทำการปลดทหาร และ

⁷⁹ โปรงค์ สุชิน ดันติกุล, รัฐประหาร พ.ศ. 2490 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515), หน้า 26-76.

ปล่อยให้บรรดาทหารเดินทางกลับจากดินแดนที่ไทยเข้าไปยึดครอง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง อย่างลำบากและไม่เอาใจใส่ดูแล เป็นเหตุผลที่มีน้ำหนักมาก เพราะเป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าทหารได้สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมือง และถูก "หยามเกียรติ" ไม่มีศักดิ์ศรีมากเหมือนเมื่อยุคก่อนหน้า⁸⁰ กลุ่มทหารบกทั้งที่ถูกปลดประจำการ และที่ยังคงประจำการ จึงรวมตัวกันเป็น "คณะ" ขึ้น โดย "เชิดชู" จอมพล ป. พิบูลสงคราม อดีตผู้นำทางทหารขึ้นเป็นผู้นำในเชิง "สัญลักษณ์" ของคณะ ส่วนในทางปฏิบัติ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ นายทหารนอกประจำการซึ่งมีอาวุโสถือเป็นหัวหน้า "คณะ" ในวันที่มีปฏิบัติการยึดอำนาจ⁸¹ "คณะรัฐประหาร" พ.ศ.2490 นับเป็นคณะทหารกลุ่มใหม่ ซึ่งไม่ใช่สมาชิกของคณะราษฎร เพราะนอกจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม อดีตผู้นำคณะราษฎร สายทหารบกที่ได้รับการ "เชิดชู" ขึ้นเป็น "ผู้นำเชิงสัญลักษณ์" ดังกล่าวแล้ว ก็ไม่ปรากฏมีผู้นำคณะราษฎรคนอื่นในคณะรัฐประหารชุดนี้ คณะรัฐประหารซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความใกล้ชิดกัน รู้จักกันเป็นการส่วนตัวเป็น "พรรคพวก" เดียวกัน เนื่องจากเป็นทหารบกด้วยกัน เป็นเพื่อร่วมรุ่นนักเรียนนายร้อย และมีเป้าหมาย

⁸⁰ โปรดุ ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 239.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 301. บุคคลสำคัญในคณะรัฐประหาร "8 พ.ย. 2490" ก็อาทิเช่น นาวาเอกกาจ กาจสงคราม, พ.ท.ก้าน จานงภูมิเวท และ พ.อ.สวัสดิ์ สวัสดิ์ธรรมชัย เป็นต้น นอกจากนั้นก็ได้แก่ ทหารรุ่นใหม่ในกองทัพบก เช่น พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 พ.ท.บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รองผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 พ.ท.ประภาส จารุเสถียร ผู้บังคับกองพันที่ 1 กรมทหารราบที่ 1 และพ.ท.ถนอม กิตติขจร จากโรงเรียนนายร้อยทหารบก รวมทั้ง "พรรคพวก" ของบุคคลเหล่านี้อีกหลายคน.

ร่วมกัน⁸² หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมี "คัทร่วม" คือ "พรรคพวก" นายปรีดี ที่มีอำนาจทางการเมืองอยู่ขณะนั้นด้วย โดยอาจแยกคณะรัฐประหารออกได้เป็น 4 พวกหรือ 4 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มแรก "พรรคพวก" ของพล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นเพื่อนที่จบจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก รุ่นเดียวกับจอมพล ป. และเป็นนายทหารที่ถูกปลดประจำการไปพร้อม ๆ กับการหมดอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. ในกลุ่มนี้ก็มีเครือญาติของ พล.ท.ผิน ร่วมอยู่หลายคน เช่น พ.อ.เผ่า ศรียานนท์ นายทหารนอกประจำการบุตรเขยของ พล.ท.ผิน และเคยเป็นนายทหารคนสนิทของจอมพล ป. พ.ต.ประมาธ อติเรกสาร จากกรมพาหนะทหารบก บุตรเขยอีกคนหนึ่ง ของพล.ท.ผิน และรวมทั้ง พ.ต.ศิริ ศิริโยธิน จากกรมพาหนะทหารบก เพื่อนทหารของ พ.ต.ประมาธ ร้อยเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ผู้บังคับกองร้อย กองพันทหารม้าที่ 1 รักษาพระองค์ บุตรชายของพล.ท.ผิน และรวมทั้งร้อยเอกราช บิณชรีที่เป็นญาติทางฝ่ายภรรยาของ พล.ท.ผิน ด้วย⁸³ กลุ่มที่สอง คือ "พรรคพวก" ของนาวาอากาศเอก กาจสงคราม (เทียน เก่ง ระดมยิง) ซึ่งเป็นนายทหารที่จบจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก และได้ร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 รวมทั้งเคยร่วมกับจอมพล ป.ปราบกบฏบวรเดชด้วย ภายหลังสงคราม ได้ถูกปลดประจำการแต่ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกพฤฒสภา กลุ่มที่สาม "พรรคพวก" ของ พ.ท.ก้าน จานงภูมิเวท (จ่านง คิวะแพทย์) ซึ่งจบจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก เข้าร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 หลังสงครามก็ถูกปลดประจำการและเป็นสมาชิกพฤฒสภา มีร้อยเอกขุนปริชาธเสฏฐ์ (เลื่อน ปริชาแจ่ม) เป็นผู้ช่วยใกล้ชิด และกลุ่มที่สี่

⁸² สุชิน ตันติกุล, รัฐประหาร พ.ศ.2490, หน้า 89.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89-90 และ 166-168. และโปรดดู ศิริรัตน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมามีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 151.

"พรรคพวก" ของ พ.อ.สวัสดิ์ สวัสดิ์ธรมชัย ซึ่งจบจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกเช่นเดียวกัน ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมเกียกกายทหารบก มีผู้ช่วยใกล้ชิด คือ พ.อ.สถิต สถิตยบุทการ นายทหารประจำกรมเสนาธิการ⁸⁴ นอกจากกลุ่มสำคัญเหล่านี้แล้ว ก็มีกลุ่มย่อยที่เข้าร่วมในคณะรัฐประหารอีกหลายกลุ่ม ทั้งจากกองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ กรมตำรวจ ข้าราชการพลเรือนและอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มทหารประจำการของ พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 กองกำลังสำคัญในการทำการรัฐประหารครั้งนี้⁸⁵ ซึ่งต่อมาได้มี "อิทธิพล" ในคณะรัฐประหารและในทางการเมืองจนสามารถโค่นล้มกลุ่มของจอมพล ป. และกลุ่มของพล.ท.ผิน ลงได้ในอีก 10 ปีต่อมา

เมื่อสามารถยึดอำนาจจากรัฐบาลของพล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ที่มีผู้นำทหารเรือบางส่วน รวมทั้งนายปรีดี พนมยงค์ และพรรคพวกในสภาที่ให้การสนับสนุนอยู่ได้สำเร็จ คณะรัฐประหารก็กลายเป็นกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองกลุ่มใหม่แทนที่กลุ่มที่ถูกโค่นล้มไป⁸⁶ และแม้ว่าจะแสดงเจตน์จำนงที่จะไม่เข้าไปใช้อำนาจทางการเมือง จากการประกาศถึงวัตถุประสงค์

⁸⁴ สุชิน ตันติกุล, รัฐประหาร พ.ศ.2490, หน้า 90-92.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166-171.

⁸⁶ คณะรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของพล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็น "คณะรัฐมนตรีเรียกทีม" มาจากคณะรัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ เช่น พล.ท.จิระ วิชิตสงคราม นายดิเรก ชัยนาม และนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ เป็นต้น โปรตดู กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 115-117.

ในการยึดอำนาจ⁸⁷ และแต่งตั้งนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาล แต่อย่างไรก็ตาม คณะรัฐประหาร ก็ได้ทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองในสาระสำคัญหลายประการ กล่าวคือได้มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2489 ที่ถือว่าเป็นฉบับที่วางหลักการพื้นฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตยไว้อย่างกว้างขวางฉบับแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบัญญัติอนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมือง และกำหนดให้สภาสูง (พฤฒสภา) มาจากการเลือกตั้งโดยทางอ้อมแทนการแต่งตั้งตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ.2475 แล้วนำเอารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ.2490 ที่คณะรัฐประหารร่างขึ้นมาประกาศใช้แทน⁸⁸ รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ไม่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับพรรคการเมือง ฝ่ายนิติบัญญัติแยกออกเป็น 2 สภา คือสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา วุฒิสมาชิกมาจากการแต่งตั้ง มีจำนวนเท่ากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน วุฒิสภามี

⁸⁷ วัตถุประสงค์สำคัญในการยึดอำนาจของคณะรัฐประหาร ก็คือ ต้องการล้มล้างรัฐบาล "ถวัลย์" และจัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นตามรัฐธรรมนูญ "เชิดชู" เกียรติของทหารที่ถูก "เหยียบย่ำทำลาย" แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ หาตัวผู้กระทำผิดในคดี "ลอบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์" มาลงโทษ และจำกัดลัทธิคอมมิวนิสต์ให้หมดไปจากแผ่นดินไทย. โปรดคุณรายละเอียดใน สิริรัตน์ เรืองวงศ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491", หน้า 326. และสุชิน ตันติกุล, รัฐประหาร พ.ศ.2490, หน้า 93-94.

⁸⁸ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ นาวาอากาศเอก กาจสงครามเป็นผู้ "อ่านรายการร่าง" และมีผู้ร่วมจัดทำหลายคน อาทิเช่น พระยาปลัดพิธีกรรมพระคัลภ์ อธิบดีศาลฎีกา พระยารักรัตนประจิตธรรมจรัส อดีตกรรมการศาลฎีกา พ.อ.สุวรรณ เพ็ญจันทร์ เจ้ากรมพระธรรมนูญ ทหารบก นายเลื่อน พงศ์โสภณและร้อยเอกประเสริฐ สุกบรรทัด เป็นต้น โปรดคุณ สุชิน ตันติกุล, "ผลสะท้อนทางการเมืองของรัฐประหาร พ.ศ.2490" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 81.

อำนาจ "ทัตเทียม" กับสภาผู้แทนราษฎร และไม่มีบทบัญญัติห้ามข้าราชการประจำไม่ให้เข้าดำรงตำแหน่งวุฒิสมาชิก รวมทั้งเพิ่มอำนาจให้กับฝ่ายบริหารมากขึ้นด้วย เช่น อำนาจในการตราพระราชกำหนดเกี่ยวกับภาษีอากรและการเงินและการประกาศกฎอัยการศึก เป็นต้น⁸⁹

"คณะทหาร" ที่ทำการรัฐประหารได้ทำการจัดตั้ง "กองบัญชาการทหารแห่งประเทศไทย" ขึ้นในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 วันที่ทำการยึดอำนาจ แต่งตั้งจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย และแต่งตั้งนายทหารคนสำคัญในคณะรัฐประหารเข้ารับหน้าที่ในกองบัญชาการดังกล่าวอีก 20 คน⁹⁰ จัดตั้ง "หน่วยทหารรักษาพระนคร" และแต่งตั้งบุคคลสำคัญในคณะรัฐประหาร จำนวน 23 คน เข้ารับตำแหน่ง⁹¹ และมี

⁸⁹ โปรดคุ ร.ต.ท.เสถียร วิชัยลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 60 (กรุงเทพฯ : นิติเวช, 2491), หน้า 787-806. และทวีพงศ์ แสงสุวรรณ, "ผลกระทบของระบบ 2 สภาต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตยของไทย พ.ศ.2475-2527" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 42-43.

⁹⁰ อาทิเช่น พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ, พ.อ.กาจ กาจสงคราม และพล.ต.เนตร เขมะโยธิน เป็นต้น โปรดคุ สุชิน ตันติกุล, "ผลสะท้อนทางการเมืองของรัฐประหาร พ.ศ.2490", หน้า 75-76.

⁹¹ มี พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ เป็นผู้บัญชาการหน่วยทหารรักษาพระนคร. เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-77.

การโยกย้ายเปลี่ยนแปลงตำแหน่งข้าราชการประจำสำคัญบางตำแหน่ง โดยแต่งตั้งบุคคลในฝ่าย คณะรัฐประหารเข้ารับตำแหน่งแทน เช่น ประกาศให้ พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการกองพัน กรมทหารราบที่ 1 เขารักษาราชการผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ 1 เป็นต้น⁹² นอกจากนี้ ในการแต่งตั้งวุฒิสมาชิกชุดใหม่ที่มีประกาศแต่งตั้งเมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 ก็มีบุคคล ในฝ่ายทหารและข้าราชการที่เป็น "ข้าราชการบ้านานู และรับเบี้ยหวัด" ได้รับแต่งตั้งเป็นจำนวน กว่า 70 คน จากจำนวนวุฒิสมาชิกทั้งหมด 100 คน ซึ่งมากกว่าจำนวนที่มีอยู่ใน "พฤฒสภา" ที่มี การเลือกตั้งเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ.2489 ที่มี "ข้าราชการบ้านานู และ รับเบี้ยหวัด" รวมทั้งผู้ที่รับราชการอยู่ประมาณ 50 คน จากจำนวนพฤฒสภาทั้งหมด 80 คน โดยฝ่ายคณะรัฐประ หารและฝ่ายรัฐบาลของนายควงต่างเสนอรายชื่อ เพื่อให้คณะอภิรัฐมนตรีพิจารณาคัดเลือกอีกครั้ง ก่อนประกาศแต่งตั้ง⁹³

รัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ และพรรคประชาธิปัตย์⁹⁴ ที่ได้รับมอบหมายจาก

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

⁹³ โปรตดู ทวีพงศ์ แสงสุวรรณ, "ผลกระทบของระบบ 2 สภา ต่อการพัฒนา ระบบประชาธิปไตยของไทย พ.ศ.2475-2525", หน้า 115 และ 126. และสิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491", หน้า 336-337.

⁹⁴ นายควง อภัยวงศ์ ประกาศไว้ "เล่นพวก" ในการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรี รัฐบาล ชุดนี้จึงมีบุคคลหลายคนจากคณะรัฐประหารได้รับการแต่งตั้งด้วย ซึ่งส่งผลให้สมาชิกสภาผู้แทน- ราษฎรพรรคประชาธิปัตย์หลายคนไม่พอใจ. โปรตดู สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททาง การเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491", หน้า 311-318.

คณะรัฐประหารให้จัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ มีสภาพเป็นเพียง "รัฐบาลพลเรือนภายใต้อิทธิพลของคณะทหาร" ทำให้รัฐบาลอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และจีน ไม่ยอมให้การรับรองในระยะแรก จอมพล ป. พิบูลสงครามจึงส่งหนังสือราชการ "ขอมอบอำนาจของคณะทหารแก่รัฐบาล" และนายควงก็ต้องออกประกาศทางวิทยุกระจายเสียงว่า "รัฐบาลเป็นอิสระจากคณะรัฐประหาร"⁹⁵ และมีการดำเนินการหลายอย่างเพื่อให้รัฐบาลเกิดความชอบธรรมในการใช้อำนาจ และ "ลบภาพ" ของอำนาจนิยมทหารออกไป แต่อย่างไรก็ตาม คณะทหารก็มีอิทธิพลครอบงำรัฐบาลของนายควง และพรรคประชาธิปไตยอยู่ตลอดเวลา โดยเห็นได้จากในเดือนพฤศจิกายนรัฐบาลได้ออก "พระราชกำหนดคุ้มครองความสงบสุข เพื่อให้การดำเนินไปตามรัฐธรรมนูญ" และให้อำนาจแก่คณะรัฐประหารสามารถใช้กำลังทหารป้องกัน และปราบปรามผู้กระทำการต่อต้านการรัฐประหาร⁹⁶ เดือนธันวาคมได้ออกประกาศใช้ "พระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำการรัฐประหาร พ.ศ.2490" นอกจากนั้น ยังอนุมัติ "เงินยืมเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการรัฐประหาร" ให้กับคณะรัฐประหารเป็นจำนวนถึง 8 ล้านบาทด้วย⁹⁷

⁹⁵ สุชิน ตันติกุล, "ผลสะท้อนทางการเมืองของรัฐประหาร พ.ศ.2490", หน้า 86-89.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90-91. หลังการรัฐประหาร สมาชิกคนสำคัญของคณะรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ได้จัดการประชุมขึ้นที่ "ที่ทำการกองทัพเรือฝั่งธนบุรี" เพื่อวางแผนการต่อต้านการรัฐประหาร แต่มีความคิดเห็นแตกแยกกันจึงไม่สามารถดำเนินการต่อต้านได้.

⁹⁷ สิริวิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491", หน้า 310-318.

จากอิทธิพลของคณะทหารที่ครอบงำการบริหารงานของรัฐบาล และการที่นายควง อภัยวงศ์ ใช้อำนาจทางการเมืองในฐานะนายกรัฐมนตรีโดย "หลักเลียง" ไม่ให้เกิดความขัดแย้งกับคณะทหาร เนื่องจากนายควง ก็เข้าใจถึงอิทธิพลของคณะทหารและของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่เคยมีอยู่ในอดีต^{๘๘} ทำให้ฝ่ายนายควง หันมาร่วมมือกับคณะทหารกำจัดอิทธิพลของ "บุคคลที่เป็นฝ่ายตรงข้าม" กับคณะรัฐประหารและรัฐบาลนายควง ทั้งโดยการใช้อำนาจตามกฎหมายจับกุมบุคคลจำนวนมาก และออกประกาศปิดธนาคารที่เป็นแหล่งเงินทุนของฝ่ายตรงข้าม เช่น การดำเนินการจับกุม "พวก" ของนายปรีดี พนมยงค์ หลายคนและบางคนถูกจับถึงสองครั้ง การตรวจค้นบ้านของนายทวี บุณยเกตุ อดีตนายกรัฐมนตรีและประกาศปิดกิจการของธนาคารเอเซีย โดยอ้างว่ากระทำผิดพระราชบัญญัติธนาคารพาณิชย์ รวมทั้งการส่งตำรวจลับไปติดตามดูพฤติกรรมของฝ่ายตรงข้าม เป็นต้น^{๘๙}

รัฐบาลประชาธิปไตยบนฐานของ "อำนาจนิยมทหาร" ของนายควง และพรรคประชาธิปไตยสามารถดำเนินงานบริหาร เพื่อวางรากฐานประชาธิปไตยได้ในระดับหนึ่งก่อนที่จะหมดอำนาจทางการเมืองหรือก่อนที่ "คณะรัฐประหาร" จะเข้ามายึดอำนาจบริหารทั้งหมดในเวลาต่อมา กล่าวคือได้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2490 ที่ "คณะรัฐประหาร" เป็นฝ่ายร่างขึ้นถึง

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า 304-314. นายควง เรียกจอมพล ป. ว่า "กัปตัน" (หรือหัวหน้า) และยอมรับที่จะเป็น "นั่งร้าน" หรือถูก "ขีมือ" ในการจัดตั้งรัฐบาลภายหลังการรัฐประหาร.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า 329-320. พรรคพวกของนายปรีดี พนมยงค์ ที่ถูกจับกุมก็ได้แก่ นายเตียง ศิริขันธ์, นายทองเปลว ชลภูมิ, นายทอง กันฑาธรรม, นายวิจิตร ลุลิตานนท์ และนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ เป็นต้น.

2 ครั้ง¹⁰⁰ โดยครั้งแรกเป็นการแก้ไขเกี่ยวกับเขตเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประกาศใช้เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2490 และครั้งที่สอง แก้ไขเพิ่มเติม เพื่อให้มี "สภาร่างรัฐธรรมนูญ" ขึ้นมาสภาหนึ่งเพื่อร่างรัฐธรรมนูญถาวรฉบับใหม่ โดยกำหนดให้ดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ให้เสร็จสิ้นภายใน 180 วัน ประกาศใช้เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2491¹⁰¹ สภาร่างรัฐธรรมนูญที่ประกอบด้วยสมาชิก 40 คน มาจากการเลือกตั้งของรัฐสภา มีอิสระค่อนข้างมากในการดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ เพราะมีฐานะเป็น "สภาชุดหนึ่ง" แยกจากรัฐสภา และได้ดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อย่างเป็นระบบและเป็นไปตามขั้นตอน ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการที่ทำหน้าที่เฉพาะขึ้นมา 5 ชุด ตั้งแต่คณะกรรมการพิจารณากร่างรัฐธรรมนูญ ไปจนถึง คณะกรรมการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และด้วยอำนาจพิเศษที่รัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่สองได้กำหนดไว้ว่า "ร่างรัฐธรรมนูญซึ่งสภาร่างรัฐธรรมนูญได้ร่างขึ้นและส่งมายังรัฐสภาแล้วนั้น จะมีการแก้ไขเพิ่มเติมประการใดมิได้" ได้มีส่วนผลักดันให้วุฒิสภาซึ่งทำหน้าที่รัฐสภาอยู่ในขณะนั้น มีมติให้ความเห็นชอบตามร่างของคณะกรรมการวิสามัญของสภาร่างรัฐธรรมนูญ โดยไม่สามารถคัดค้านได้¹⁰² รัฐธรรมนูญถาวรฉบับใหม่ที่ประกาศใช้ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2492 จึงมีบทบัญญัติที่วางรากฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตย

¹⁰⁰ การแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2490 ครั้งที่ 3 อยู่ในช่วงเวลาที่ จอมพล ป.

พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นการแก้ไขเพิ่มเติมเพื่อให้ "เอกสิทธิ์" คู่ครองแก่ สภาร่างรัฐธรรมนูญ โปรดคุ ร.ต.ท.เสถียร วิชัยลักษณ์, รวบรวม, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 60 กฎหมายประจำศก เล่ม 61 (กรุงเทพฯ : นิติเวช, 2491), หน้า 45-49.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน. และโปรดคุ ทวีพงศ์ แสงสุวรรณ, "ผลกระทบของระบบ 2 สภา ต่อการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย พ.ศ.2475-2527", หน้า 43-44.

มากขึ้นกว่าฉบับของคณะรัฐประหาร นับตั้งแต่การบัญญัติถึงสิทธิและเสรีภาพ "บริบูรณ์" ของประชาชนในการจัดตั้งพรรคการเมือง "เพื่อกำเนิการในทางการเมืองโดยวิถีทางประชาธิปไตย" (มาตรา 39) การวางนโยบายแห่งรัฐเพื่อป้องกันไม่ให้ "คณะบุคคล" ตลอดจนเอกชนและพรรคการเมืองใช้กำลังทางทหารเป็นเครื่องมือทางการเมือง (มาตรา 61) ตลอดจนการวางบทบัญญัติแยกข้าราชการประจำออกจากข้าราชการเมือง ด้วยการห้ามไม่ให้ข้าราชการเข้าดำรงตำแหน่งสมาชิกรัฐสภา (มาตรา 79) และห้ามไม่ให้สมาชิกรัฐสภาเข้าแสวงหาผลประโยชน์จากหน่วยงานของรัฐและรัฐโดยตรง (มาตรา 80) กำหนดให้ประธานองคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา (มาตรา 82 วรรคสอง) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจในการเสนอร่างพระราชบัญญัติ (มาตรา 121) สมาชิกรัฐสภามีสิทธิเข้าชื่อเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อให้คณะรัฐมนตรีแถลงข้อเท็จจริง หรือแสดงความคิดเห็นในปัญหาเกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดิน (มาตรา 130) และเฉพาะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 1 ใน 3 ขึ้นไปสามารถเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไป เพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีเป็นรายบุคคลหรือทั้งคณะ (มาตรา 131)¹⁰³ ซึ่งทำให้ฝ่ายนิติบัญญัติมีอำนาจกว้างขวางขึ้น และสามารถทำการควบคุมการทำงานของฝ่ายบริหารได้มากขึ้น ซึ่งทำให้เกิดการ "คานอำนาจ" กันได้กว่าหลักการที่วางไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับถาวรฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ.2475 นอกจากนั้น รัฐบาลของนายควงยังได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวขึ้นในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2491 โดยการเลือกตั้งครั้งนี้ยังคงแข่งขันกันในเรื่อง "ชื่อ" พรรคการเมืองและการสมัครอิสระโดยไม่สังกัดกลุ่มสังกัดพรรคของนักการเมืองส่วนหนึ่งด้วย

พรรคการเมือง และนักการเมืองที่ลงสมัครรับเลือกตั้งในครั้งนี้ อาจแยกเป็นกลุ่มหรือ "พวก" ใหญ่ ๆ ได้อย่างน้อย 3 กลุ่ม คือกลุ่มในชื่อ "พรรคประชาธิปไตย" ที่สนับสนุนนายควง

¹⁰³ โปรคตุ ร.ค.ท.เสถียร วิชัยลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 62

อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงคนสำคัญ และได้รับความนิยอย่างกว้างขวางในหมู่นักการเมือง และประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตจังหวัดพระนครและธนบุรี ในฐานะอดีตนายกรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและนายกรัฐมนตรีหลายสมัย ส่วนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอดีตรัฐมนตรี พรรคสหชีพและแนวรัฐธรรมนูญส่วนใหญ่ที่ไม่ได้เข้าสังกัดพรรคอื่นก็จะลงสมัครในนามผู้สมัครอิสระ ซึ่งก็เป็นกลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่งในสภาผู้แทนราษฎร อีกกลุ่มหนึ่งที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นในการเลือกตั้งครั้งนี้ คือ กลุ่มที่ตั้งชื่อว่า "พรรคธรรมาธิปไตย" มีหลวงวิจิตรวาทการเป็นหัวหน้าพรรค หลวงวิจิตรวาทการ เคยพยายามจะก่อตั้งพรรคคณะชาติ เพื่อคานอำนาจกับคณะราษฎรมาครั้งหนึ่งในช่วงหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ต่อมาจอมพล ป. ได้ดึงเข้าไปร่วมทำงานในคณะรัฐมนตรี เมื่อ จอมพล ป. ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากพระยาพหลพลพยุหเสนา เมื่อปลายปี พ.ศ. 2481 และได้ร่วมในคณะรัฐมนตรีโดยการนำของจอมพล ป. ตลอดมาจนถึงปลายสงครามโลก ครั้งที่สอง¹⁰⁴ โดยเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินนโยบาย "รัฐนิยม" หรือลัทธิชาตินิยม ซึ่งเป็นนโยบายหลักในการบริหารประเทศของรัฐบาลจอมพล ป. ในยุคนั้น "พรรคธรรมาธิปไตย" ประกาศนโยบายส่งเสริม "ลัทธิชาตินิยม" ตามแนวทางเดิมของจอมพล ป. และเป็นพรรคที่ตั้ง ขึ้นเพื่อสนับสนุนจอมพล ป. โดยเฉพาะด้วย แม้ว่าจอมพล ป. เองพยายามปฏิเสธในระยะแรก เพราะเคยประกาศว่า "จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองอีก" นับตั้งแต่ได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นต้นมา อีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มของนายเลียงที่แยกออกจากพรรคประชาธิปไตยก็ยังคง ใช้ชื่อว่า "พรรคประชาชน"¹⁰⁵ ส่วนกลุ่มที่ยังใช้ชื่อเดิมว่า "พรรคสหชีพ" และ "พรรคแนวรัฐ-

¹⁰⁴ โปรคตุ กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐาน ทางการเมืองไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, 2526), หน้า 106-111.

¹⁰⁵ สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่ เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2491", หน้า 340-343.

ธรรมนูญ" ที่ยังคงมีอยู่ในการเลือกตั้งครั้งนี้ ไม่มีความสำคัญมากนัก เพราะมีสมาชิกในกลุ่มเพียงจำนวนเล็กน้อย ขณะที่สมาชิกของ "คณะรัฐประหาร" ยังไม่ได้เกี่ยวข้องกับภารกิจก่อตั้งพรรคและการเลือกตั้งโดยตรงในช่วงนี้

นักการเมืองและสมาชิกรัฐสภา หลายกลุ่มภายในพรรคประชาธิปัตย์ จึงเป็นกลุ่มการเมืองที่สำคัญที่สุดในการเลือกตั้งทั่วไปหลังการรัฐประหาร เพราะสมาชิกส่วนหนึ่งเป็นอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการเลือกตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2489 ประกอบกับ "บารมีทางการเมือง" ของนายควง "ผู้ว่าพรรค" ที่เกิดจากชื่อเสียงและบทบาททางการเมืองในฐานะนายกรัฐมนตรีในช่วงเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมา บัจฉัยเหล่านี้ทำให้พรรคประชาธิปัตย์ ได้รับการเลือกตั้งมากที่สุดกว่าทุกพรรค โดยได้รับเลือกตั้งถึง 54 ที่นั่งจากทั้งหมด 99 ที่นั่ง สมาชิกพรรคคนสำคัญ 2 คนที่แตกแยกกับกลุ่มนายควงจากปัญหาการคัดเลือกผู้สมัครในเขตจังหวัดพระนครที่มีอยู่เพียง 4 ที่นั่ง คือ ดร.โชติ คุ่มพันธ์ุ และนายสุวิชัย พันธุเศรษฐ ไม่ได้รับการเลือกตั้งในจังหวัดพระนคร ผู้สมัครพรรคประชาธิปัตย์ในกลุ่มนายควง ได้รับเลือกตั้งทั้ง 4 ที่นั่ง โดยนายควง ได้คะแนนสูงสุดถึง 87,507 คะแนน ขณะที่ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งได้ที่สองรองจากนายควง ได้รับคะแนนเสียงเพียง 24,337 คะแนนเท่านั้น¹⁰⁶ หลังการเลือกตั้งนายควงและพรรคประชาธิปัตย์ จึงได้ดำเนินการจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ โดยนายควง อภัยวงศ์ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งและนับเป็นครั้งแรกที่นายกรัฐมนตรีมาจากพรรคเดียวที่มีเสียงข้างมากในสภา¹⁰⁷ แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลในคณะรัฐมนตรีไม่มากนัก และเป็นการจัดรัฐบาลตามรูปแบบของรัฐบาลที่ผ่านมา กล่าวคือ รัฐสภาไม่ได้เป็นองค์กรที่ทำหน้าที่คัดเลือกผู้ใช้อำนาจแต่อยู่ในฐานะ

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 342-343. อันดับสามคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ 24,467 คะแนน และอันดับที่สี่ ร.ต.อ.ภิเศก พรหมายน ได้ 17,937 คะแนน.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 344.

องค์กรที่ใช้สำหรับสร้างความชอบธรรมให้กับคณะรัฐบาล¹⁰⁸ นายควงเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจคัดเลือกรัฐมนตรี และส่งรายชื่อไปให้คณะอภิรัฐมนตรีในฐานะคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พิจารณาให้ความเห็นชอบ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลต่างประเทศทั้งอังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส จีน เนเธอร์แลนด์ เดนมาร์ก และอีกหลายประเทศก็ให้การรับรองอย่างเป็นทางการหลังจากผ่านลงมติไว้วางใจของสภา¹⁰⁹

การ "จี้บังคับ" ให้นายควง ลาออกจากตำแหน่งของคณะรัฐประหาร เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2491 หรือเพียง 32 วัน หลังจากสภาลงมติไว้วางใจรัฐบาลนายควง สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางการเมืองของ "คณะทหาร" ที่ครอบงำทั้งรัฐบาลและรวมทั้งรัฐสภา พรรค

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 346-351. และ Riggs, Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity, p.237. ฝ่ายทหารได้รับตำแหน่งรัฐมนตรี และรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม ครั้งแรกนายควงพยายามจะแต่งตั้ง พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ ซึ่งเคยมี "เหตุเคืองใจกัน" กับผู้นำคณะรัฐประหารบางคน เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย แต่เมื่อคณะรัฐประหารพยายามขัดขวางนายควงจึงเข้ารับตำแหน่งแทน นายควงได้แต่งตั้ง "พวก" ของตนเองเข้ารับตำแหน่งหลายคน ซึ่งรวมทั้ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และนายชวลิต อภัยวงศ์ ด้วย แต่ก่อนที่จะได้รับความไว้วางใจจากสภาตามรัฐธรรมนูญ รัฐบาลก็ถูกอภิปรายซักถามถึง 5 วัน ระหว่างวันที่ 1 มี.ค.-5 มี.ค.2491.

¹⁰⁹ สิริรัตน เรื่องวงษ์วาร, "บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ถึง 2491", หน้า 348-351.

ประชาธิปไตยไม่มีความเข้มแข็งพอที่จะต่อต้าน "การบังคับ" ให้นายควงลาออก¹¹⁰ แม้ว่าจะมีสมาชิกของพรรคบางคน เสนอให้ทำการต่อต้านอำนาจของคณะรัฐประหาร แต่นายควงก็ตัดสินใจลาออกเมื่อผู้นำของกองทัพเรือ กองทัพอากาศและกรมตำรวจที่เป็น "พรรคพวก" ของนายควง ก็อ่อนแอ และ "เกรงกลัว" อิทธิพลของฝ่ายคณะรัฐประหาร หรือ ผู้นำองค์กรเหล่านี้ส่วนใหญ่ ได้เข้าเป็นพวกของคณะรัฐประหารและจอมพล ป. แล้ว¹¹¹ นอกจากนั้น ยังสามารถพิจารณาได้อีกอย่างหนึ่งว่า คณะรัฐประหารได้ใช้ นายควง และพรรคประชาธิปไตยเป็นเครื่องมือในการ "สร้างความชอบธรรม" ให้กับระบบการเมืองไทย ด้วยการจัดการเลือกตั้งทั่วไปขึ้น และจัดตั้งรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งจนเป็นที่ยอมรับของนานาชาติ เหมือนกับเป็นการ "พอกทางการเมือง" ด้วยการลบล้างภาพพจน์รัฐบาลอำนาจนิยมทหารที่เคยเข้ามาพร้อมกับฝ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่สองมาสู่ภาพพจน์ใหม่ของรัฐบาลประชาธิปไตยที่นานาชาติให้การรับรองแล้ว

รัฐบาลชุดใหม่โดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งรวมเอาคนจากหลายกลุ่มหลายพวก เข้าร่วมอยู่ในคณะรัฐมนตรี¹¹² ได้พยายามแสวงหาความชอบธรรมและการสนับสนุน

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 353. คณะรัฐประหารได้ส่ง "ตัวแทน" 4 คน คือ พ.ท. ก้าน จานงภูมิเวท พล.ต. สวัสดิ์ สวัสดิ์ธรรมชัย พ.อ. ศิลป ศิลป์ศรีชัย รัตนวราหะ และ พ.ท. ละม้าย อุทยานานนท์ ไป "แจ้งความประสงค์" กับนายควงว่า "ขอให้พิจารณาตัวเอง คณะรัฐประหารไม่พอใจการดำเนินงานของรัฐบาลด้วยไม่สามารถแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองให้ดีขึ้น ขอให้รัฐบาลให้คำตอบภายใน 24 ชั่วโมง".

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 354-358. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กับนายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ เสนอให้ต่อต้าน และดำเนินการจับกุมคณะรัฐประหารในข้อหากบฏ.

¹¹² แต่ส่วนใหญ่จะเป็น "พวก" ของจอมพล ป. เพราะจอมพล ป. ต้องการส่งเสริมสถานภาพ "ความยิ่งใหญ่ส่วนตัว" ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง พวกของคณะทหารยังถูกกีดกันไม่ให้เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีในระยะแรก นอกจากพวกของจอมพล ป. แล้ว ก็มี "พวกเจ้า" และผู้นำพรรคการเมืองในสภาบางคน. โปรดดู Riggs, Thailand : The Modernization of A Bureaucratic Polity, p.237. และกนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 120.

จากรัฐสภา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง แต่เนื่องจากรัฐบาลที่นำโดยผู้นำ "เชิงสัญลักษณ์" ของฝ่ายทหาร นอกจากจะไม่มีฐานทางกำลังทหารสนับสนุนอย่างจริงจังแล้ว¹¹³ ยังใช้วิธีการง่าย ๆ และไม่ถูกต้องเพื่อหวังการสนับสนุน "โดยทันที" ด้วยการเสนอตำแหน่งทางการเมือง และการจ่ายเงินตอบแทนให้กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ให้การสนับสนุนรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้มาจากพรรคประชาธิปัตย์ เพื่อหวังจะลดอิทธิพลของฝ่ายค้านในสภาลง สาเหตุเหล่านี้ ทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองขึ้นหลายครั้ง ในช่วงนี้มีการแยกกลุ่ม-รวมพวกและทำการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองกันอย่างรุนแรงหลายครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างกองทัพเรือกับจอมพล ป. และพวก จนในที่สุด คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ซึ่งครอบงำอำนาจทางการเมืองอยู่ในช่วงนี้ ก็ตัดสินใจทำ "รัฐประหารเงียบ" ยึดอำนาจรัฐบาลของคณะทหารเอง เพื่อเลิกล้มรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2492 ยุบสภาผู้แทนราษฎร ยุบเลิกพรรคการเมือง และทำการปกครองโดยกลุ่ม "คณะรัฐประหาร" ฝ่ายเดียวในปี พ.ศ. 2494

ในการส่งเสริมสถานภาพของตนเองและรัฐบาลในองค์กรรัฐสภาและระบบการเมือง ระยะแรกรัฐบาลจอมพล ป. ได้พยายามรวบรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้งอิสระและสังกัดพรรคให้หันมาสนับสนุนรัฐบาล ด้วยการให้ตำแหน่งทางการเมืองและเงินตอบแทน ทำให้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) จากหลายพรรคให้การสนับสนุนรัฐบาล รวมทั้งพรรคประชาชนของ นายเลียง ไชยกาล และ ส.ส.พรรคประชาธิปัตย์บางคนด้วย ส.ส.ที่รวมกันสนับสนุนจอมพล ป.

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹³ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ได้ดำรงตำแหน่งทางทหารใด ๆ เลย ผู้บัญชาการทหารบกในช่วงปี พ.ศ. 2492-2497 คือ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ ต่อจากนั้นก็ เป็น พล.เอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์. กนก วงษ์ตระหง่าน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

และรัฐบาลเหล่านี้ได้เรียกชื่อกลุ่มว่า "สหพรรค" โดยมีจำนวนรวมกันถึงประมาณ 75 คน จากจำนวน ส.ส.ทั้งหมด 120 คน ภายหลังการเลือกตั้งเพิ่ม¹¹⁴ นอกจากนั้น รัฐบาลจอมพล ป. ก็ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2492 และจัดให้มีการเลือกตั้งเพิ่มใน 19 จังหวัดรวมจำนวน ส.ส.21 คน ตามเงื่อนไขที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ และเนื่องจากรัฐธรรมนูญมีบทบัญญัติแยกข้าราชการประจำออกจากข้าราชการเมือง ดังนั้นสมาชิกคนสำคัญในกลุ่มที่สนับสนุนจอมพล ป. จึงได้จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นสนับสนุนจอมพล ป. และรัฐบาลอีกอย่างน้อย 2 พรรค คือ "ชาติสังคมประชาธิปไตย" มี พล.ท.บัญญัติ เทพหัสดินทร์ เป็นหัวหน้าพรรค และพรรค "กลสิกรรมกร" มีนายวรการบัญชาเป็นหัวหน้า¹¹⁵ ซึ่งหัวหน้าพรรคทั้งสอง "ชื่อ" ดังกล่าวต่างก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของจอมพล ป. ด้วย นอกจากพรรคเหล่านี้แล้ว ก็มีพรรคที่ตั้งชื่อว่า "กลสิกร" ซึ่งมีพระยาสุรยุทธเสนีย์ เป็นหัวหน้า แต่เป็นพรรคเล็ก มีสมาชิกน้อย จึงไม่มีบทบาทมากนัก¹¹⁶

การแข่งขันในการเลือกตั้งเพิ่ม จึงเป็นการแข่งขันระหว่างพรรคประชาธิปัตย์ กลุ่มของนายควง กับพรรคที่ตั้งขึ้นโดย "พวก" ของจอมพล ป. และโดยอิทธิพลของรัฐบาลและ

¹¹⁴ โปรตคุ ขจักษ์ บุษหัตน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 109-110. และธงชัย แสงประดับ, "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบพรรคการเมืองไทย ศึกษาเฉพาะกรณีพรรคเสรีนิยมกับพรรคสหประชาไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 29-31.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁶ โปรตคุ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย พร้อมด้วยพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2524, หน้า 64.

คณะรัฐประหาร พวกของจอมพล ป. ได้รับเลือกตั้งถึง 20 ที่นั่ง ขณะที่พวกของนายควง ไม่ประสบความสำเร็จในการเลือกตั้ง คือได้ที่นั่งเพียง 1 ที่นั่งเท่านั้น และนอกจากนั้นยังต้องสูญเสีย ส.ส.ในพรรคอีกหลายคนที่หันไปให้การสนับสนุน จอมพล ป. เพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ตอบแทนต่าง ๆ เช่น ขุนคงฤทธิศึกษากร ส.ส.นครราชสีมาและนายเทพ โชติินุชิต ส.ส.ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นเลขาธิการพรรคประชาธิปัตย์ ในขณะนั้นด้วย เป็นต้น โดยทั้ง 2 คนนี้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของจอมพล ป. ด้วย¹¹⁷

ฝ่ายตรงข้ามของจอมพล ป. ในสภาเริ่มอ่อนแอลงในขณะนี้ เนื่องจากอิทธิพลจากตำแหน่งทางการเมือง และผลตอบแทนต่าง ๆ ที่รัฐบาลมอบให้กับผู้สนับสนุนรัฐบาล รวมทั้งการที่จอมพล ป. พยายามจะดึงเอานายควง เข้ามาเป็นพวก เพื่อให้ร่วมมือทางการเมืองในสภาด้วย จนถึงกับแต่งตั้งให้นายควงเป็นประธานคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติงบประมาณ พ.ศ. 2493 และได้มีการเสนอขึ้นเงินเดือนให้ ส.ส. ด้วย ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้คัดค้านตั้งแต่ในขั้นของกรรมาธิการ จนถึงการประชุมในสภาและเมื่อนายควงแสดงท่าทีสนับสนุนการขึ้นเงินเดือน ส.ส. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ก็ลาออกจากตำแหน่ง ส.ส. และลาออกจากการเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์¹¹⁸ และแม้ว่าจอมพล ป. จะได้แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ก็ได้ลาออกจากตำแหน่งในเวลาไม่นานภายหลังการแต่งตั้ง¹¹⁹ ในอีกด้านหนึ่ง คือ ภายนอกสภา "ศัตรูทางการเมือง" หรือพวกตรงกันข้าม

¹¹⁷ โปรดุ มุรธาธีร์ รักษาติเจริญ, "การก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์ ในกระบวนการทางการเมืองไทย", หน้า 167.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 212-213.

¹¹⁹ กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 121.

กับจอมพล ป. ได้รวบรวมพรรคพวกทำทลายอำนาจของจอมพล ป. และรัฐบาลตลอดจนคณะรัฐประหารหลายครั้ง ซึ่งจอมพล ป. และพวกก็ใช้วิธีปราบปรามอย่างรุนแรง จนถึงขั้นการใช้อาวุธของทางราชการยิงต่อสู้กันและการดำเนินการสั่งทหารนักการเมืองฝ่ายตรงข้าม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พรรคพวกของนายปรีดีหลายคน เหตุการณ์ที่ทางรัฐบาลใช้ความรุนแรงตอบโต้ฝ่ายตรงข้าม ซึ่งสะท้อนถึงความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างจอมพล ป. และพวกที่มีอำนาจทางการเมือง กับฝ่ายที่ไม่มีอำนาจหรือสูญเสียอำนาจทางการเมืองระหว่างเวลาดังแต่จอมพล ป. กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งใหม่ จนถึงการรัฐประหารปี พ.ศ.2494 มีขึ้นประมาณ 10 ครั้ง¹²⁰ และรัฐบาลก็สามารถปราบปรามและควบคุมได้ทุกครั้ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการที่ฝ่ายทหารโดยการนำของพล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และฝ่ายตำรวจโดย พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ได้ใช้กลไกรัฐเพื่อสนับสนุนรัฐบาล หรือในอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการส่งเสริมอำนาจและสถานภาพทางการเมืองของผู้นำในระบบราชการทั้ง 2 คน ดังกล่าวด้วย

การทำทลายอำนาจของจอมพล ป. และพรรคพวกเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2491 คือ "กบฏแบ่งแยกดินแดน" 1 มิถุนายน "กบฏมโหฬาร" 29 สิงหาคม และ "กบฏเสนารธิการ" 1 ตุลาคม พ.ศ.2492 "กบฏระบบสังหารอู่อองซาน" 23 กุมภาพันธ์ "กบฏวังหลวง" 26-28 กุมภาพันธ์ "กบฏน้ำท่วม" และ "การสังหารอดีตรัฐมนตรี 4 คน" และปี พ.ศ.2494 "กบฏแมนฮัตตัน" 29-30 มิถุนายน ก่อนจะเกิด "รัฐประหารเงียบ" 29 พฤศจิกายน กรณีกบฏแบ่งแยกดินแดน ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นการ "กบฏ" เพื่อทำการแบ่งแยกดินแดนจริงหรือไม่ แต่ฝ่ายรัฐบาลได้ทำการจับกุม ส.ส. ภาคอีสาน และอดีตเสรีไทย "พรรคพวก" ของนายปรีดี

¹²⁰ ประจันต์ รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 262.

พนมยงค์ จำนวนหนึ่ง ได้แก่ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายพอง สิริธรรม นายถวิล อุดล และ นายเตียง ศิริขันธ์ ในข้อหา "พยายามแยกดินแดนภาคอีสานเพื่อจัดตั้งเป็นสหพันธรัฐแหลมทอง" ขึ้น โดยได้ทำการจับกุมถึง 2 ครั้ง แต่ศาลก็สั่งปล่อยตัวทุกครั้งเพราะไม่มีหลักฐานในการกระทำผิด "กบฏไฮยีคิน" รัฐบาลได้ทำการจับกมนายมไฮยีคิน ในฐานะหัวหน้ากบฏในข้อหา "พยายามแบ่งแยกดินแดน 4 จังหวัดภาคใต้ ไปรวมกันมลายู หลังจากเกิดเหตุรุนแรงขึ้นในภาคใต้ ส่วน "กบฏเสนาธิการ" หรือกบฏนายพล เป็นกรณีที่แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งกันเองในกลุ่มคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 กรณีนี้ก็ยังไม่มีการดำเนินการคัดค้านรัฐบาลด้วยการใช้กำลังแต่อย่างใด แต่ฝ่ายรัฐบาลได้ทำการจับกลุ่มนายทหารซึ่งส่วนใหญ่มียศ "นายพล" ในกรมเสนาธิการทหารจำนวนหนึ่ง ที่สำคัญ คือ พล.ต. สมบูรณ์ ศรีราชิต พล.ต. เนตร เขมะโยธินและพล.ต. หลวงรณกรกรมโกวิท เป็นต้น ในข้อหากล่าวหาว่า "รวมพวกเตรียมก่อการกบฏ" เนื่องจากทหารเหล่านั้น ไม่พอใจผู้นำคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ที่มีอำนาจอยู่ในขณะนั้น จากการใช้อำนาจทางการเมืองแสวงหาผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่ง รวมทั้งผลประโยชน์ทางธุรกิจ เช่น ร่วมกันก่อตั้งบริษัท บุรพาสากร จำกัดขึ้น เพื่อผูกขาดการส่งสินค้าเข้ามาขายให้กับทางราชการ เช่น หัวรถจักร เครื่องยนต์ และอาวุธ เป็นต้น โดยบริษัทนี้ มีจอมพล ป. พล.ท. ผิน ชุณหะวัณและพล.ท. กาจ กาจสงคราม เป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ และมีนายทหารยศ "นายพัน" รวมถือหุ้นอยู่เป็นจำนวนถึง 100 คน และคณะผู้คบคิดก่อการกบฏ ยังกล่าวหาว่า "คณะรัฐประหาร" มีพฤติการณ์ทุจริต ด้วยการนำเงินค่าใช้จ่ายในการทำรัฐประหาร 8 ล้านบาทที่รัฐบาลสมัยนายควง อภัยวงศ์ อนุมัติให้ไปใช้จ่ายโดยไม่มีบัญชีแจ้งรายละเอียดราว 6 ล้านบาท และได้แสดงความไม่พอใจต่อ "บุคคล" บางคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พล.ท. กาจ ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกที่ "เข้าแทรกแซง" กิจกรรมในกองทัพมากเกินไป เพื่อหวังจะทำให้กองทัพปกกลายเป็น "เครื่องมือ" ของคณะรัฐประหาร รัฐบาลได้กล่าวหาว่าฝ่ายกบฏว่าวางแผนจะก่อเหตุรุนแรงถึงขั้นจับกุมและสังหารบุคคลสำคัญในฝ่ายรัฐบาลหลายคน อย่างไรก็ตาม หลังการจับกุม และส่งจำนวนการสอบสวนไปยังกรมพระธรรมนูญ ศาลทหาร กรม

พระธรรมมุนีได้สั่งไม่ฟ้อง กลุ่ม "กบฏ" จึงถูกปล่อยตัวไป¹²¹

กบฏวันที่ 26-28 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2492 นับเป็นทดสอบ "กำลัง" การรวมพวกของ คณะรัฐประหารครั้งสำคัญครั้งแรก จากการที่นักการเมืองฝ่ายพลเรือนกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ "พวก" ของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งสูญเสียอำนาจจากการรัฐประหาร พ.ศ.2490 ได้ร่วมกับ "พวก" ที่เป็นทหารเรือบางส่วน พยายามทำการยึดอำนาจคืน ทั้งนี้เพราะฝ่ายทหารเรือไม่พอใจที่จอมพล ป. ได้ดำเนินการตามนโยบายรัฐนิยม เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมบางอย่างของทหารเรือ เช่น เปลี่ยนเวลาการชกธงขึ้น-ลงต่างไปจากสากลนิยม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกรณีการโยกย้ายผู้นำทหารเรือบางคน จากการที่ฝ่ายรัฐบาลไม่พอใจที่ฝ่ายกองทัพเรือ มีพฤติกรรม "ช่วยเหลือ" นายปรีดี พนมยงค์ จนสามารถออกไปลี้ภัยในต่างประเทศได้ในคราวเกิดกบฏเสนาธิการ ทำให้รัฐบาลสั่งย้าย หลวงสังวรณัฏฐกิจ ผู้บังคับการสถานีทหารเรือสตั๊มป์ ไปดำรงตำแหน่งเจ้ากรมเสมียนตรา ซึ่งฝ่ายกองทัพเรือเห็นว่าเป็นการพยายามลดอิทธิพลของกองทัพเรือ เพราะหลวงสังวรณัฏฐกิจ เป็นอดีตหัวหน้าเสรีไทยในเขตจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีความใกล้ชิดกับนายปรีดี นอกจากนี้ ฝ่ายทหารเรือยังไม่พอใจที่ฝ่ายคณะรัฐประหารมีอิทธิพลมากเกินไปในทางการเมือง และผู้นำคณะรัฐประหารยังใช้อิทธิพลแสวงหาประโยชน์ให้กับตนเอง และ "พวกพ้อง" ด้วย การก่อการกบฏครั้งนี้ นายปรีดีได้ลี้ภัยกลับเข้าประเทศและติดต่อกับมือนักพล.ร.ต.ทหาร ข้าราชการ และอดีตเสรีไทยหลายคน เพื่อวางแผนยึดอำนาจจากรัฐบาล อย่างไรก็ตาม ฝ่ายรัฐบาลก็ทราบความเคลื่อนไหวของฝ่ายตรงข้าม และได้ทำการเตรียมพร้อมตั้งแต่มีการประกาศเตือนเรื่อง "การจลาจล" การจับกุมอดีตนักการเมืองฝ่าย "ตรงข้าม" ไว้

¹²¹ โปรตศุรายละเอียดยุคใน ประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 262-265.

หลายคน เช่น พ.อ.ทวน วิชัยทัตะ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.อ.สุนทร ศิริทรัพย์ ร.อ.วิเชียร จาระสุต และนายเล็ก ชัยสิทธิ์ เป็นต้น โดยตั้งข้อหาว่า "พยายามก่อการล้มล้างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่" และการประกาศภาวะฉุกเฉิน ในวันที่เกิดการกบฏ ฝ่ายกบฏได้กระจายกำลังเข้ายึดสถานที่สำคัญไว้หลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระบรมมหาราชวังและสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย มีการประกาศปลดผู้นำฝ่ายคณะรัฐประหารหลายคนออกจากตำแหน่ง เช่น พล.ท.พิน ชุณหะวัณ ผู้บัญชาการทหารบก พล.ท.กาจ กาจสงคราม รองผู้บัญชาการทหารบก พล.ต.ท.ละม้าย อุทยานนท์ ผู้บังคับการสันติบาล และพล.ต.ต.เผ่า ศรียานนท์ รองอธิบดีกรมตำรวจ เป็นต้น และได้ประกาศแต่งตั้งให้ พล.ร.ท.หลวงสินธุ์ สงครามชัย ผู้บัญชาการทหารเรือเป็นแม่ทัพใหญ่ พล.ต.สมบูรณ์ ศรีานุชิต เป็นรองแม่ทัพใหญ่ พล.ต.ธนาการ เขมะโยธิน เป็นผู้บัญชาการทหารบก พล.อ.ต.หลวงสังวรณ์ยุทธกิจ เป็นผู้รักษาความสงบทั่วไปและเป็นอธิบดีกรมตำรวจ และพ.ต.อ.บรรจงศักดิ์ ชีพเป็นสุข เป็นผู้บังคับการสันติบาล ฝ่ายรัฐบาลได้มอบหมายให้พล.ต.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการกองพลที่ 1 เป็นผู้อำนวยการปราบกบฏ ซึ่ง พล.ต.สฤษดิ์ ก็ใช้กำลังทหารและอาวุธของทางราชการเข้าปราบปรามจนปะทะกับฝ่ายกบฏอย่างรุนแรง และสามารถปราบปรามได้สำเร็จใน 3 วัน หลังจากนั้น พล.ต.ต.เผ่า ก็ได้รับมอบหมายให้ "กวาดล้าง" อดีตนักการเมือง "พรรคพวก" ของนายปรีดี "อย่างเฉียบขาด" โดยมีการจับกุมอดีตนักการเมืองหลายคน เช่น นายเดือน บุนนาค นายวิจิตร ลุลิตานนท์ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายจำลอง ดาวเรือง นายเตียง ศิริขันธ์ นายถวิล อุดล นายทองเปลว ชลภูมิ นายชิต เวชประสิทธิ์ และนายเขื่อน พานิชวิทย์ เป็นต้น การสอบสวนเพื่อดำเนินคดีตามกฎหมายของเจ้าหน้าที่ตำรวจต่อบุคคลดังกล่าว ได้ใช้วิธีการ "ข่มขู่" "ทารุณกรรม" และ "การสร้างหลักฐานเท็จ" เพื่อให้มีการรับสารภาพ และที่รุนแรงที่สุด คือ "การยิงทิ้ง" 4 อดีตรัฐมนตรี ซึ่งได้แก่นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายจำลอง ดาวเรือง นายทองเปลว ชลภูมิ และนายถวิล อุดล โดยอ้างว่ามีคนจีนมลายูกุ่มหนึ่งพยายามเข้าแย่งชิงตัวผู้ต้องหา ขณะที่ตำรวจได้ควบคุมผู้ต้องหา "ย้ายไปฝากขัง" ที่สถานีตำรวจนครบาลบางเขน หลัง

จากนั้นก็มีการ "ยิงทิ้ง" อีกหลายคน คือ พ.ต.อ.บรรจงศักดิ์ ชีพเป็นสุข อดีตผู้บังคับการ สันติบาล นายทวี ตะเวทิกุล "सानุศิษย์" คนสำคัญของนายปรีดีและรวมทั้งนายเตียง ศิริขันธ์ ซึ่งไม่อยู่ในข่ายผู้ต้องหาคดีกบฏ แต่เคยเป็นผู้สนับสนุนนายปรีดี ก็ถูกตำรวจสังหารอย่างทารุณ นอกเหนือจากนั้น พล.ต.ต.เผ่า ยังจัดส่ง "ตำรวจลับ" เข้าไปแทรกแซงกิจการของสภาด้วยการติดตามฟังการอภิปรายของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในวาระการประชุมครั้งสำคัญด้วย¹²²

การเผชิญหน้ากันครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งระหว่างฝ่ายของนายปรีดี และผู้นำทหารเรือ บางส่วนกับฝ่ายจอมพล ป. และ "พวก" คณะรัฐประหาร เกิดขึ้นในระหว่างวันที่ 29-30 มิถุนายน พ.ศ.2494 เมื่อนาวาตรีมนัส จารุกา ผู้บังคับการเรือรบหลวงรัตนโกสินทร์ใช้กำลัง ทหารและอาวุธ "จับตัว" จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีซึ่งเข้าร่วมงานพิธีรับมอบ เรือขุดสันดอน "แมนฮัตตัน" จากเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกา โดยนำตัวไปกักขังไว้บนเรือรบ หลวงศรีอยุธยา บังคับให้ลาออกจากตำแหน่ง แล้วประกาศปลดบุคคลสำคัญฝ่ายรัฐบาลออกจาก ตำแหน่งหลายคน พร้อมกับประกาศแต่งตั้งฝ่ายตนเข้ารับตำแหน่งแทน รวมทั้งประกาศจัดตั้ง คณะรัฐมนตรีชุดใหม่ขึ้น โดยมีพระสารสาส์นประพันธ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พล.ร.ต.ทหาร ขำทิพย์ เป็นรองนายกรัฐมนตรีและ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการ ต่างประเทศ เป็นต้น ฝ่ายรัฐบาลก็ได้ทำการตอบโต้ด้วยการประกาศแต่งตั้งนายวรการบัญชา รักษาการนายกรัฐมนตรี ประกาศใช้กฎอัยการศึกและประกาศ "เส้นตาย" ให้ฝ่ายทหารเรือคืน ตัวจอมพล ป. ภายในเที่ยงคืน และประกาศว่าถ้าไม่ยอมตามจะใช้ "มาตรการรุนแรง" ต่อต้าน เมื่อต่างฝ่ายต่างแข็งข้อต่อกัน ฝ่ายรัฐบาลจึงมอบหมายให้ พล.ท.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ พล.อ.อ.พิน รมอากาศยุทธาศินี และพล.ต.ท.เผ่า ศรียานนท์ นำกำลังทหารบก ทหารอากาศและตำรวจ เข้าปราบปราม โดยมีการใช้อาวุธเข้าต่อสู้กันอย่างรุนแรง จนถึงขั้นที่ทหารอากาศใช้เครื่องบิน

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 265-270.

ทิ้งระเบิดจมนเรือรบหลวงศรีอยุธยาในเช้ามีดของวันรุ่งขึ้น ฝ่ายทหารเรือที่มีกำลังน้อยกว่า และ
 มีความคิดเห็นแตกแยกกันในเรื่องการยึดอำนาจ ก็กลายเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในที่สุด หัวหน้าคนสำคัญ
 คือ นาวาเอกอานนท์ บุณศิริภาภา นาวาตรีมนัส จารุภา นาวาตรีประกาย พุทธาริ และ
 พ.ต.วีรศักดิ์ มณฑจิตรได้หลบหนีไปลี้ภัยการเมืองในพม่า รัฐบาลดำเนินการจับกุมนายทหารเรือ
 และผู้ที่ต้องสงสัยว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการกบฏดำเนินคดีราว 1,000 คน รัฐบาลโดยผู้นำคณะ
 รัฐประหารได้ทำการ "ปรับปรุง" กองทัพเรืออย่างขนานใหญ่ ด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมา
 ดำเนินการโดยเฉพาะชุดหนึ่ง มีจอมพล ป. เป็นประธาน นอกจากนั้นก็ยังมีผู้นำคณะรัฐประหารร่วม
 เป็นกรรมการอีก 11 คน ซึ่งก็รวมทั้งพล.ท.สฤษดิ์ พล.อ.ผิน ชุณหะวัณ และพล.ต.ท.เผ่า
 ศรียานนท์ หัวหน้ากลุ่มสำคัญในคณะรัฐประหารด้วย ซึ่งบุคคลเหล่านี้ต่างได้รับความเจริญก้าวหน้า
 ในทางราชการเสมอมาหลังจากมีบทบาทในการปราบปราม "ฝ่ายตรงข้าม" กับรัฐบาลในแต่ละ
 ครั้ง การ "ปรับปรุง" ครั้งนี้ ทำให้กองทัพเรือหมดอิทธิพลทางการเมืองเกือบสิ้นเชิง เพราะ
 มีการยุบเลิกและเปลี่ยนแปลงหน่วยงานสำคัญหลายหน่วยงาน บางหน่วยงานก็ถูกโอนไปสังกัด
 กองทัพอากาศ เช่น กองบินทหารเรือ เป็นต้น นอกจากนั้น ผู้นำทหารเรือหลายคนได้ถูกปลด
 ออกจากราชการ เช่น พลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิณ ผู้บัญชาการทหารเรือ พล.ร.ต.แสน
 บัจจุสานนท์ รองเสนาธิการทหารเรือฝ่ายธุรการ และพล.ร.ต.ชลิต กุลกามัชร รองผู้บังคับการ
 กองเรือรบ เป็นต้น ฝ่ายรัฐบาลได้แต่งตั้ง "พวก" ของตนเข้าไปดำรงตำแหน่งสำคัญต่าง ๆ
 แทนรวมทั้งตำแหน่งสำคัญในหน่วยงานราชการอื่นด้วย เช่น แต่งตั้งพล.ร.ท.หลวงยุทธศาสตร์
 โกศล บุคคลใกล้ชิดจอมพล ป. ไปดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ บ้ายพล.ต.อ.หลวงชาติ
 ตระการโกศลอธิบดีกรมตำรวจไปดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมศุลกากรและแต่งตั้ง พล.ต.ท.เผ่า
 เข้าดำรงตำแหน่งแทน เพื่อให้ควบคุมการสืบสวน สอบสวนและจับกุม ฝ่ายกบฏ เป็นต้น การ
 กบฏครั้งนี้ฝ่ายทหารเรือได้ตัดสินใจดำเนินการ เพราะไม่พอใจการบริหารงานของฝ่ายรัฐบาล
 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "คณะทหารบก" ที่เป็นกลุ่มสำคัญในคณะรัฐประหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 จากกรณีการสังหาร พล.ร.ต.ทหาร ขำหิรัญ ผู้บังคับกรมนาวิกโยธิน ออกจากตำแหน่ง "ฐาน
 พัวพันกับกบฏวังหลวง" ซึ่งฝ่ายทหารเรือได้แสดงปฏิกิริยาคัดค้านอย่างเปิดเผย ด้วยการออก

แถลงการณ์คัดค้าน และนายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ 80 คน ก็ได้จัดประชุมเป็นการฉุกเฉินขึ้นทันที รวมทั้งส่งเตรียมพร้อมเต็มอัตราด้วยโดยทำการเตรียมพร้อมอยู่นานถึง 3 เดือน¹²³ แต่เหตุผลที่ลึกซึ้งมากกว่านี้ก็คือ ความไม่พอใจการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของจอมพล ป. "ชุดที่ 4" หลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เนื่องจากจอมพล ป. ได้แต่งตั้ง "พวก" ของตนเองเข้าดำรงตำแหน่งส่วนใหญ่เพื่อเสริม "อำนาจส่วนตัว" ของจอมพล ป. โดยไม่ได้แต่งตั้งผู้นำคนสำคัญของคณะรัฐประหารจากกองทัพต่างๆ เข้าดำรงตำแหน่งแต่อย่างใด ทำให้ฝ่ายทหารเรือที่ถือว่าพวกตนก็เป็นส่วนหนึ่งของ "วงจรรออำนาจการเมือง" (ruling circle) ได้แสดงความไม่พอใจออกมาโดยเอกเทศ ขณะที่พวกทหารบกซึ่งเป็นกลุ่มสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งในวงจรรออำนาจทางการเมืองหรือในคณะรัฐประหาร แม้จะไม่ได้เข้าร่วมกับทหารเรืออย่างชัดเจน แต่ก็ไม่ได้พยายามช่วยเหลือจอมพล ป. อย่างจริงจังในการถูกจับตัวโดยฝ่ายทหารเรือครั้งนี้ กลุ่มของพล.ต.ท. เผ่า และพล.ท. สฤษดิ์ ที่ควบคุมกำลังตำรวจและทหารบกได้ตัดสินใจใช้กำลังเข้าปราบปรามฝ่ายทหารเรือโดยมีเป้าหมายมุ่งแสวงหาอำนาจเฉพาะตัวเป็นด้านหลัก อำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. ในคณะรัฐประหาร จึงไม่มีอยู่อย่างแท้จริง ซึ่งทำให้จอมพล ป. หันไปส่งเสริมอำนาจส่วนตัวขึ้นภายในคณะรัฐมนตรีซึ่งเป็น "ศูนย์กลางของอำนาจทางการเมือง" ขณะที่พยายามจะถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างฝ่ายของพล.ต.อ. เผ่ากับฝ่ายพล.ท. สฤษดิ์ไว้ ซึ่งก็ทำให้จอมพล ป. สามารถอยู่ในตำแหน่งผู้นำคณะรัฐบาลได้ระยะหนึ่งเมื่อคุณอำนาจในวงจรรออำนาจทางการเมืองยังไม่เสียดุลย์¹²⁴

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 271-277

¹²⁴ ไพรคุด Riggs, Thailand : The Modernization of A Bureaucratic Polity, p.238. และไพรคุดรายชื่อคณะรัฐมนตรีใน กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 121-123.

โดยสรุปนั้น ช่วงเวลาสั้น ๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2490-2494 คือระหว่างการรัฐประหาร วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 จนถึงการรัฐประหารวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ได้มี พรรคการเมืองตั้งขึ้นโดยประกาศ "ชื่อ" พรรคหลายพรรคหลายชื่อ แต่ทุกพรรคก็เป็นพรรคที่ตั้งขึ้น โดยสมาชิกรัฐสภา หรือเป็น "พรรคสภา" โดยไม่ได้เกิดมาจากการริเริ่มรวมกลุ่มกันของกลุ่ม ผลประโยชน์และประชาชนนอกสภาแต่อย่างใด ปัจจัยร่วมในการก่อเกิดพรรคที่สำคัญได้แก่ "ผู้นำทางการเมือง" คือทุกพรรคก่อตั้งขึ้นโดยมีความมุ่งหมายจะสนับสนุนผู้นำทางการเมืองคนใดคนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พรรคการเมืองสำคัญที่มีบทบาทในสภา คือพรรคประชาธิปัตย์ สนับสนุน นายควง อภัยวงศ์ พรรคธรรมาธิปัตย์ พรรคกสิกรรมกร พรรคชาติสังคมประชาธิปไตย และ รวมทั้ง "สหพรรค" หรือพรรคที่ตั้งชื่อตามที่กลุ่มการเมืองนักรบการเมืองในสภาได้รวมตัวกันใน ภายหลัง เหล่านี้สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม และแม้แต่พรรคประชาชนก็สนับสนุนนายเลียง ไชยกาล เมื่อแยกออกมาจากพรรคประชาธิปัตย์ และในตอนหลังพรรคประชาชนก็เข้าไปรวมใน "สหพรรค" และให้การสนับสนุนจอมพล ป. นอกจากนั้นปัจจัยทางด้านผลประโยชน์ของกลุ่มย่อย หรือ "พวก" (cliques) ภายในพรรค ก็นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการรวมกันเป็นพรรค และมีผล โดยตรงต่อการคงอยู่หรือความเข้มแข็งภายในพรรคและการแตกแยกออกจากพรรคด้วย และผลประโยชน์ในระหว่างกลุ่มก็มีหลายรูปแบบและไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นผลประโยชน์ทางด้านทรัพย์สินเงินทอง และตำแหน่งภายในพรรค และในคณะรัฐมนตรีเพียงด้านเดียว "ความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ" ที่มีอยู่ร่วมกันของพวกที่ใกล้ชิดกันก็นับได้ว่าเป็นผลประโยชน์ร่วมอย่างหนึ่งด้วย ตัวอย่าง เช่น พวกของนายเลียง ไชยกาล ซึ่งทั้งหมดเป็น ส.ส. มาจาก "ภาคอีสาน" เข้าร่วมก่อตั้งพรรค ประชาธิปัตย์ เพราะมี "ศัตรูร่วม" กับกลุ่มอื่น ๆ ในพรรค และให้การสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ ผู้นำคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนคนหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อ ส.ส. ของพรรคจากภาคอีสานไม่ได้ "รับการต้อนรับ" จากบุคคลสำคัญของพรรคเท่าที่ควร ก็ทำให้นายเลียงเกิด "ความน้อยใจ" และน้อยใจ มากขึ้นเมื่อความคิดเห็นขัดแย้งกับฝ่ายของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช รองหัวหน้าพรรคในกรณีการ กำหนดขอบเขตการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล และเรื่องการกำหนดตัวบุคคลลงสมัครในการ เลือกตั้งซ่อมที่จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งฝ่ายม.ร.ว. เสนีย์ ได้รับเสียงสนับสนุนจากสมาชิกพรรคมาก

กว่า นายเลียงกับพวกจึงได้แยกกลุ่มออกมาจัดตั้งพรรคประชาชนขึ้น โดยมี "หลายพวก" มาร่วมสมทบทั้งจากพรรคสหชีพและแนวรัฐธรรมนูญ ต่อมาเมื่อจอมพล ป. พยายามจะแสวงหาความสนับสนุนจาก ส.ส. ในสภาเมื่อกลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งใหม่ จอมพล ป. ก็ใช้ทั้งเงิน วัสดุสิ่งของและตำแหน่งทางการเมือง เป็นผลประโยชน์ล่อใจนักการเมืองในสภาจน ส.ส. จำนวนมากจากหลายพรรคหลายพวก และแม้แต่จากพรรคประชาธิปัตย์ ก็เข้าไปร่วมกันให้การสนับสนุนจอมพล ป. และเรียกชื่อกลุ่มว่า "สหพรรค" ซึ่งมีผลให้เกิดการรวมกันเป็นพรรคใหญ่อยู่ในฝ่ายรัฐบาล ขณะที่พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเคยเป็นพรรคใหญ่ฝ่ายรัฐบาลต้องกลายเป็นฝ่ายค้านและมีจำนวน ส.ส. ลดลง แต่ก็ยังคงรวมตัวกันอยู่ได้เมื่อผู้นำพรรค คือนายควงยังคงมีบทบาททางการเมืองในสภา ผู้ที่คัดค้านหัวหน้าพรรคและแนวทางการทำงานของผู้นำพรรค ก็ต้องออกไปจากพรรค เช่น กรณีของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม รูปแบบของพรรคโดยทั่วไปในช่วงเวลานี้ ก็อาจแยกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ พรรคประชาธิปัตย์ กับพรรคอำนาจนิยมของฝ่ายทหาร ที่เรียกชื่อกลุ่มว่า "คณะ" โดยเริ่มมาจากการรวมตัวเป็น "คณะรัฐประหาร" พ.ศ. 2490 พรรค 2 รูปแบบดังกล่าวนี้ แม้จะต่างกันในการจัดองค์กรทางการเมือง แต่รูปแบบการรวมกลุ่มขึ้นก็ไม่ต่างกันมากนัก รวมทั้งวัตถุประสงค์ก็ยิ่งเหมือนกันด้วยคือมุ่งเข้าไปใช้อำนาจรัฐ จัดตั้งรัฐบาลปกครองประเทศ เหตุนี้ พรรคในสองรูปแบบนี้จึงต้องกลายเป็น "ศัตรูทางการเมือง" ระหว่างกัน เมื่อไม่สามารถประนีประนอมในเรื่องผลประโยชน์ร่วมกันได้โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือผลประโยชน์ในการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลระยะแรกคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ได้สนับสนุนให้นายควง อภัยวงศ์ และพรรคประชาธิปัตย์จัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ หลังจากยึดอำนาจรัฐบาลพลเรือนชุดของพล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งเป็นคณะบุคคล "คนละพวก" กับคณะรัฐประหารได้แล้ว เพราะนายควงกับจอมพล ป. ผู้นำ "เชิงสัญลักษณ์" ของฝ่ายทหารมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมาตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่คณะรัฐประหารก็มีอิทธิพลครอบงำรัฐบาลอยู่ตลอดเวลา จนภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปตอนต้นปี พ.ศ. 2491 คณะรัฐประหารจึงทำการบังคับให้นายควงและพวกของนายควงในคณะรัฐมนตรีลาออกแล้วจอมพล ป. ก็เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเอง พร้อมกับแต่งตั้ง "พวก" ของตนเข้ารับ

ตำแหน่งรัฐมนตรีทั้งหมด ขณะเดียวกันก็พยายามดึงเอานักการเมือง และกลุ่มทางการเมืองในสภาให้หันไปสนับสนุนรัฐบาลด้วยการให้ตำแหน่งเงินและวัสดุสิ่งของต่าง ๆ เช่น การแจกจอบ เสียม ให้ส.ส.นำไปหาเสียง เป็นต้น เพื่อล่อใจบรรดานักการเมือง จอมพล ป. ยังใช้อำนาจรัฐและใช้กลไกของรัฐที่สมาชิกคณะรัฐประหารกลุ่มต่าง ๆ ควบคุมอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝ่ายทหารบก และตำรวจ ทำการ "กวาดล้าง" ศัตรูทางการเมืองที่พยายามจะใช้กำลัง "ทหารเรือ" เข้ายึดอำนาจจากฝ่ายรัฐบาล โดยทำการกวาดล้างอย่างรุนแรง และกระทำในแบบ "ถอนรากถอนโคน" จนศัตรูภายนอกสภาอ่อนแอลง และเมื่อฝ่ายตรงข้ามกับจอมพล ป. และคณะรัฐประหารในรัฐสภาอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2492 ทำการควบคุมการทำงานของฝ่ายรัฐบาลในสภา อย่างแข็งขันจอมพล ป. และพรรค "คณะรัฐประหาร" ก็ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลของตนเอง ที่รู้จักกันทั่วไปว่า "รัฐประหารเงียบ" เพื่อยกเลิกรัฐธรรมนูญ ยุบสภาผู้แทนราษฎร และนำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่มาประกาศใช้ การทำการยึดอำนาจอีกครั้งของคณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างพรรคการเมืองทั้ง 2 รูปแบบแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าพรรคอำนาจนิยม มีการจัดองค์กรที่เข้มแข็งกว่าพรรคประชาธิปไตย เพราะพรรคอำนาจนิยม "สวม" อยู่ในองค์กรของรัฐ คือหน่วยงานทางทหารและตำรวจ ที่มีทั้งกำลังคน เงิน ระเบียบวินัย และผู้นำที่สมาชิกในองค์กรให้การยอมรับและเชื่อฟัง อย่างไรก็ตาม พรรคอำนาจนิยมก็อาจแตกแยกกันได้เพราะประกอบขึ้นมาจากหลายกลุ่มหลายพวก เมื่อมีผลประโยชน์เกิดขัดแย้งกัน และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ มีความขัดแย้งกันในด้านต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องส่วนตัว ดังเช่น ความแตกแยกก็เกิดขึ้นกับคณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 ในเวลาต่อมา ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

1.4 พรรคการเมือง "อำนาจนิยม" ที่มีการแข่งขันระหว่าง "พวก" ภายในหรือ "คณะ" ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2494 จนถึงก่อนการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับแรก หลังการเกิดกบฏ "แมนฮัตตัน" คณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 ก็ร่วมมือกันทำรัฐประหารอีกครั้งในปี พ.ศ.2494 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งไม่มีฐานอำนาจที่แท้จริงใน

"คณะรัฐประหาร" ก็พยายามแต่งตั้ง "พวก" ของตนเข้าดำรงตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีจำนวนมาก แต่ก็นับเป็นครั้งแรกที่ต้องเปิดทางแต่งตั้ง "พวก" ของจอมพลผิน ชุณหะวัณ และพล.ท.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีส่วนสำคัญในการปราบปรามการกบฏทุกครั้ง รวมทั้งได้ร่วมทำรัฐประหารมาทั้ง 2 ครั้งเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีด้วย ในช่วงเวลาดังแต่หลังการรัฐประหารไปจนถึงการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรกการเมืองฉบับแรก คณะรัฐประหารเป็นฝ่ายเดียวที่ผูกขาดการใช้อำนาจทางการเมืองใน "วงจรรอานาการปกครอง" หรือในรัฐบาล การเลือกตั้งทั่วไปที่มีขึ้น เป็นเพียงวิธีการเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครอง เนื่องจากรัฐบาลแทบไม่จำเป็นต้องอาศัยเสียงจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเลย ก็สามารถบริหารงานได้อย่างราบรื่นจากบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2495 เพราะข้าราชการประจำสามารถเข้าไปดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้โดยไม่มีข้อห้ามเหมือนรัฐธรรมนูญฉบับก่อน และคณะรัฐประหารก็แต่งตั้งพวกของตนเข้าไปเป็นวุฒิสมาชิกทั้งหมด 123 คน เท่ากับจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและกลายเป็นองค์กรหนึ่งที่เป็นฐานรองรับการใช้อำนาจทางการเมืองของคณะรัฐประหาร

คณะรัฐประหาร 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2494 ซึ่งเรียกชื่อกลุ่มว่า "คณะบริหารประเทศชั่วคราว" ได้ประกาศถึงองค์ประกอบของ "คณะ" ว่า ประกอบด้วย ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจ รวมทั้งคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 และคณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 และได้อ้างสาเหตุของการยึดอำนาจว่า "มีภัยคอมมิวนิสต์คุกคามรุนแรงทั้งในและนอก รัฐสภาและปัญหาทุจริต "คอร์รัปชัน"¹²⁵ โดยมีพล.อ.ผิน ชุณหะวัณ หัวหน้าคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ประกาศชื่อเป็นหัวหน้าคณะอย่างเป็นทางการอีกครั้ง แต่ในความเป็นจริงนั้น องค์ประกอบ

¹²⁵ ไพรศุ มุรธาธีร์ รักชาติเจริญ, "การก่อตัวของพรรคประชาธิปไตยในกระบวนการทางการเมืองไทย", หน้า 171. และประชัน รักพงษ์, "การศึกษาบทบาททางการเมืองในระบบรัฐสภาของรัฐบาลทหารและรัฐบาลพลเรือนในประเทศไทย (พ.ศ.2481-2500)", หน้า 289-290.

ของคณะรัฐประหารมาจากบุคคลที่เป็น "ข้าราชการประจำ" หรืออดีตข้าราชการระดับสูงเป็นส่วนใหญ่ สมาชิกคณะราษฎรคนสำคัญ ก็เหลืออยู่เพียงจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งเป็นเพียงผู้นำ คณะราษฎรสายทหารบกคนเดียวเท่านั้น ซึ่งคณะรัฐประหารได้ยกย่องให้เป็นผู้นำ "เชิงสัญลักษณ์" เนื่องจากเป็นผู้นำคนสำคัญทางการเมืองขณะนั้นเป็น "ผู้ใหญ่" ที่กลุ่มต่าง ๆ ให้การยอมรับในระดับหนึ่ง เหตุนี้ คณะรัฐประหาร พ.ศ.2494 ก็คือ "พวก" ที่รวมตัวกันเป็นคณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 นั้นเอง และกลุ่ม "แกนกลาง" จริง ๆ ก็คือ บรรดานายทหารประจำการ ที่จบการศึกษาจากภายในประเทศ ส่วนสาเหตุที่ทำให้คณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 ต้องทำจรรยาบรรณนี้อีกครั้งด้วยการประกาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียง แล้วทำการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบ และโครงสร้างทางการเมืองไปตามแนวทาง ที่คณะรัฐประหารต้องการโดยความสะดวกราบรื่น หรือที่เรียกกันว่าเป็นการ "รัฐประหารเงียบ" ก็มีผู้วิเคราะห์ไว้ว่า มาจากปัญหาและอุปสรรคในการบริหารงานที่มีวุฒิสภา สภาผู้แทนราษฎรซึ่งรวมตัวกันเป็นกลุ่มและพรรคคอยควบคุมและคัดค้านการทํางานของรัฐบาลอย่างเข้มงวดตามที่รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2492 ได้ให้อำนาจไว้กล่าวคือ นอกจากวุฒิสภามีอำนาจค่อนข้างกว้างขวางแล้ว ยังมี "พวก" ของฝ่ายคณะรัฐประหารอยู่ไม่มาก นอกจากนั้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่รวมตัวเป็นเสียงข้างมากในชื่อ "สหพรรค" ก็เป็นการรวมตัวกันขึ้นในสภากายหลังการเลือกตั้ง และมีผลประโยชน์ทางด้านต่าง ๆ เป็น "เครื่องต่อรอง" ในการให้การสนับสนุนรัฐบาล จนทำให้รัฐบาลของจอมพล ป. ที่มาจากฐานอำนาจของคณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 สามารถใช้อำนาจได้น้อยและต้องถูกตรวจสอบ หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2492 "เป็นประชาธิปไตยมากเกินไป" และกีดกัน การเข้าไปใช้อำนาจของคณะรัฐประหารซึ่งมีอิทธิพลทางการเมืองอยู่ในขณะนั้น¹²⁶

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291-292. และเขียน อ้นชุกฤทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514", หน้า 39-40.

ผลที่สืบเนื่องหลังจากการประกาศบีคอำนาจแล้ว ก็ชี้แสดงให้เห็นว่า คณะรัฐประหาร ต้องการมีอำนาจในทางการเมืองเพิ่มมากขึ้น และต้องการเป็นฝ่ายที่มีอำนาจทางการเมืองฝ่ายเดียวโดยไม่มีฝ่ายค้านหรือฝ่ายตรงข้ามกับคณะรัฐประหารทั้งในและนอกสภา กล่าวคือ คณะรัฐประหารได้ประกาศยุบเลิกสภาผู้แทนราษฎร แต่งตั้งคณะผู้บริหารประเทศชั่วคราว ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2492 ควบคุมการเสนอข่าวของสื่อสารมวลชน และห้ามชุมนุมทางการเมืองโดยเด็ดขาด คณะรัฐประหารได้นำรัฐธรรมนูญฉบับถาวรฉบับแรก พ.ศ.2475 กลับมาประกาศใช้ใหม่ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ กำหนดให้สภานิติบัญญัติมีเพียงสภาเดียวประกอบด้วยสมาชิกสองประเภท ๆ ละ 123 คน สมาชิกประเภท 1 มาจากการเลือกตั้ง สมาชิกประเภท 2 มาจากการแต่งตั้ง และคณะรัฐประหารก็ได้แต่งตั้ง "พวก" ของตนเข้าเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 ทั้ง 123 คน โดยแยกเป็นทหารบก 63 คน ทหารเรือ 13 คน ทหารอากาศ 15 คน ตำรวจ 11 คน และข้าราชการพลเรือน 21 คน¹²⁷ รวมแล้วเป็นฝ่ายทหารกว่า 100 คน และจำนวนมากเป็นข้าราชการประจำ¹²⁸ นอกจากนั้น รัฐบาลชุดแรกที่แต่งตั้งขึ้นภายหลังการรัฐประหาร นอกจากจะมีจอมพล ป. กลับมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเหมือนเดิมแล้ว คณะรัฐมนตรีก็มาจากคณะรัฐมนตรีชุดก่อนเกือบทั้งหมด ถือได้ว่าเป็น "พวก" ของจอมพล ป. ที่เคยร่วมงานทางการเมืองใกล้ชิดกันมานาน อย่างไรก็ตาม รัฐบาลชุดใหม่ ซึ่งเป็น "คณะรัฐมนตรี" ชุดที่ 5 ของจอมพล ป. (ชุดที่ 24 ของประเทศไทย) ก็มีฐานะไม่ต่างอะไรกับ "รัฐบาลหุ่นเชิด"¹²⁹ เพราะ

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-43.

¹²⁸ Riggs, Thailand : The Modernization of A Bureaucratic Polity, p.239.

¹²⁹ Ibid.

ฐานอำนาจที่แท้จริงได้ถ่ายเทไปอยู่กับข้าราชการประจำที่รวมกันอยู่ในคณะรัฐประหาร เกือบสมบูรณ์ เพราะข้าราชการประจำเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มของจอมพลผิน ชุณหะวัณ และ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ กับกลุ่มทหารบก โดยการนำของพล.ท. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นฝ่ายที่คุมกำลังคน อาวุธ และงบประมาณของกองทัพ และอยู่ในฐานะผู้บังคับบัญชาของฝ่ายทหารโดยตรง ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลที่มีจอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรีในชุดต่อ ๆ มาจึงต้องเปิดทางให้ผู้นำ "พวก" ของข้าราชการประจำสายสำคัญในคณะรัฐประหาร เข้าดำรงตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มของพล.ต.ท. เผ่า ศรียานนท์ และพวกซึ่งเป็นญาติเกี่ยวดองใกล้ชิด ซึ่งรู้จักกันในชื่อ "กลุ่มชอราชครู" และพวกของพล.ท. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จากกลุ่มทหารบกหรือที่รู้จักกันในชื่อ "กลุ่มสี่เสาเทเวศร์"¹³⁰ และทั้งสองกลุ่มดังกล่าว มีความขัดแย้งกันทางด้านผลประโยชน์และเรื่องส่วนตัวลึกซึ้ง จนเป็นสาเหตุที่ทำให้คณะรัฐประหารต้องแตกแยกกันอย่างชัดเจนและรุนแรงในภายหลัง

รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2495 ที่ประกาศใช้ใหม่ เมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2495 ได้ลดและจำกัดบทบาทของกลุ่มทางการเมืองนอกสภา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักการเมืองที่จะรวมตัวกันประกาศจัดตั้งพรรคการเมืองไว้อย่างมาก เพราะแม้ว่าจะมีบทบัญญัติเกี่ยวกับพรรคการเมืองไว้ โดยให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนในการ จัดตั้งพรรคการเมือง ภายใต้บังคับแห่งบทกฎหมาย"¹³¹

¹³⁰ โปรดดู ศิริรัตน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมา มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 154.

¹³¹ มาตรา 26 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช 2495. โปรดดู ร.ต.ท. เสถียร วิชัยลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 65 (ภาค 1) (กรุงเทพฯ : นิติเวชช์, 2466), หน้า 100-101.

แต่ฝ่ายรัฐบาลก็ไม่อนุญาตให้มีการประกาศจัดตั้งพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการ โดยอ้างว่ายังไม่มีความพร้อม และรัฐบาลก็ยังไม่ยอมออกพระราชบัญญัติพรรคการเมืองด้วยโดยให้เหตุผลว่ายังไม่ถึงเวลาอันสมควร"¹³² ซึ่งเป็นเหตุผลในลักษณะเดียวกับในช่วงเวลา ที่คณะราษฎรยังมีอิทธิพลทางการเมืองหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในระยะแรก เหตุนี้ เมื่อมีการจัดการเลือกตั้งทั่วไปขึ้น ในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ปีเดียวกัน นอกจากจะสามารถพิจารณาได้ว่าเป็นเพียงการแสวงหาความชอบธรรมให้กับรัฐบาล "หุ่นเชิด" ของคณะรัฐประหารภายหลังจากการประกาศยึดอำนาจแล้ว¹³³ ยังนับเป็นการจำกัดบทบาทของกลุ่มนักรบเมืองที่เคยรวมตัวกันจัดตั้งพรรคประชาธิปไตยขึ้นเมื่อก่อนหน้าในทางอ้อมด้วย เพราะแม้แต่กลุ่มนักรบเมืองที่รวมตัวกันสนับสนุน นายควง อภัยวงศ์ ภายใต้อำนาจ "ประชาธิปไตย" ซึ่งเคยมีบทบาทเข้มแข็งและเคยได้รับความนิยมจากประชาชนในเขตจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีอย่างสูง ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองก็ได้ "แตกแยก" กันเกือบสิ้นเชิง เมื่อผู้นำพรรคคนสำคัญ คือ นายควง อภัยวงศ์ และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ประกาศไม่ลงสมัครรับเลือกตั้ง ด้วยเหตุผลว่าตามเงื่อนไขในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ประกาศใช้ พรรคประชาธิปไตยไม่มีโอกาสในการจัดตั้งรัฐบาลเลย และถ้าฝ่ายแพ้ในการเลือกตั้งก็จะ "เสียชื่อ" พรรคที่เคยรุ่งโรจน์มาเมื่อก่อนนี้ และมีแนวโน้มว่าจะเอาชนะผู้สมัครที่อยู่ในฝ่ายรัฐบาลได้ยาก เพราะอิทธิพลของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ บุคคลสำคัญในกลุ่มของจอมพลผิน ชุณหะวัณ กลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่งในคณะรัฐประหารที่ได้จัดตั้ง "รัฐตำรวจ" สร้างอิทธิพลขึ้นในหมู่ข้าราชการตำรวจ

¹³² โปรตคุ เพ็ญ อันชุกฤทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง พ.ศ. 2498-2514", หน้า 43.

¹³³ Riggs, Thailand : The Modernization of A Bureaucratic Polity, p.239.

ทั่วประเทศ และด้วยเหตุนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ถึงกับประกาศ "ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองและพรรคประชาธิปไตยอีกต่อไป" ขณะที่นายควงก็หันไปทำธุรกิจของบริษัทประกันชีวิตที่ดั่งขึ้น ดังนั้นในการเลือกตั้งครั้งนี้ จึงไม่มีความหมายต่อการรวมกลุ่มในทางการเมืองในรูปพรรคการเมือง แต่อย่างใด ผู้สมัครเกือบทั้งหมดสมัครในนามผู้สมัครอิสระ ส่วนที่สมัครในนาม "พรรคประชาธิปไตย" ได้รับเลือกตั้งเพียง 5 คน เท่านั้น ขณะที่อดีตสมาชิกที่เคยร่วมกันก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยที่เหลืออยู่ และมีความใกล้ชิดกันจำนวนหนึ่งก็พยายามนัดพบปะกันเป็นครั้งคราวในดึกที่เคยเป็นที่ทำการของพรรคเท่านั้น¹³⁴

"คณะรัฐประหาร" จึงนับเป็นพรรคการเมืองพรรคเดียวในช่วงเวลานี้ และเป็นพรรคที่จัดตั้งรัฐบาลขึ้นปกครองประเทศอย่างต่อเนื่อง แต่จากปัจจัยพื้นฐานของการรวมกลุ่มรวมพวกในคณะรัฐประหารและการขัดแย้งทางด้านผลประโยชน์ ทั้งผลประโยชน์ทางการเมืองและทางด้านธุรกิจที่ "พวก" ภายในคณะรัฐประหารต่างฝ่ายต่างได้รับอยู่ ก็เป็นนับสาเหตุสำคัญทำให้มีความ "ขัดแย้งลึกซึ้ง" ภายในคณะรัฐประหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างคนสองพวกที่มีอิทธิพลอยู่ในระบบราชการขณะนั้น คือ "พวก" ที่นำโดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ และบรรดา "ลูกเขย" ของจอมพลผิน ซึ่งนับเป็น "เครือญาติ" ที่ใกล้ชิดกัน 4 คน ซึ่งได้แก่ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจที่เป็น "หัวหอก" ของกลุ่มในการแข่งขัน เพื่อช่วงชิงอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจกับพวกของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และรวมทั้ง พล.ต.ประมาท อติเรกสาร พล.ต.ศิริ สิริโยธิน และพล.ต.อ.ละม้าย อุทยานานนท์¹³⁵ กับ "พวก" ของพลเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีทหาร

¹³⁴ ไพรคุด มุรธาธีร์ รักษาติเจริญ, "การก่อตัวของพรรคประชาธิปไตยในกระบวนการทางการเมืองไทย", หน้า 171-173.

¹³⁵ Riggs, Thailand : The Modernization of A Bureaucratic Polity, p.239.

ระดับกลางและระดับล่างให้การสนับสนุนจำนวนมาก¹³⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มบุคคลที่ใกล้ชิดกับ พลเอกสฤษดิ์ คือ พล.ท.ถนอม กิตติขจร และพล.ต.ประภาส จารุเสถียร ในทางการเมืองนั้น "พวก" ใหญ่ 2 พวกนี้ มีอิทธิพลสูงขึ้นมาภายหลังการรัฐประหารครั้งที่สอง พ.ศ.2494 ซึ่งทำให้จอมพล ป. ต้องแต่งตั้ง "ผู้นำ" ของสองพวกดังกล่าว เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาล เป็นครั้งแรก ตั้งแต่คณะรัฐบาลชุดที่ 2 ที่ตั้งขึ้นภายหลังการรัฐประหารเป็นต้นมา แท่ววิธีการจัดตั้งรัฐบาลโดยแต่งตั้งเฉพาะ "พวก" ที่ใกล้ชิดกับจอมพล ป. ฝ่ายเดียวเท่านั้น โดยในระยะแรก จอมพลผิน และพวกซึ่งเป็น "ลูกเขย" ทั้ง 4 คน ได้เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีทั้งหมด ขณะที่อีกพวกหนึ่งมีเพียงพลเอกสฤษดิ์เข้ารับตำแหน่งเพียงคนเดียว ทั้งนี้ จอมพล ป. ได้พยายามจัดวางตำแหน่งให้มีการถ่วงดุลย์ทางอำนาจของทั้งสองฝ่าย เพื่อให้เป็นประโยชน์สำหรับฝ่ายตน และต่อมาเมื่อมีการแต่งตั้งพวกของพลเอกสฤษดิ์เพิ่มขึ้น จอมพล ป. ก็ดึงเอาฝ่ายพระราชวังบางพระองค์ หรือ "พวกเจ้า" เข้ามาร่วมในคณะรัฐมนตรีด้วย เช่นการแต่งตั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวงศ์ไวยากร ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในคณะรัฐมนตรีที่จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ.2495 และเลื่อนยศทางตำรวจให้ "เผ่า" และยศทางทหารให้ "สฤษดิ์" ในระดับเดียวกันเกือบทุกครั้งที่มีการประกาศเลื่อนยศ พร้อมกับแต่งตั้งบุคคลทั้งสอง เข้าดำรงตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีพร้อมกันและในตำแหน่งระดับเดียวกันทุกครั้งด้วย กล่าวคือ ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2494 "เผ่า" ได้เลื่อนยศเป็น "พล.ต.ท." และได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ.2494 ขณะที่ "สฤษดิ์" ก็ได้รับการยกย่องด้วยโดยต่างก็ได้ควบคุมกระทรวงใหญ่ ที่เคยเป็นกระทรวงสำคัญมาตั้งแต่การปฏิรูปทางการ

¹³⁶ กนกวลี ชูชัยยะ, "พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ.2475-2524", หน้า 116.

เมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ "เผ่า" ได้เป็นรัฐมนตรี
ช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ขณะที่ "สฤษดิ์" ได้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม
เป็นต้น¹³⁷

ในส่วนผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจนั้น "พวกชวยราชครู" ได้วางรากฐานทางด้าน
เศรษฐกิจมานานตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง โดย พ.อ.หลวงชำนาญยุทธศาสตร์ หรือ
"พ.อ.ผิน ชุณหะวัณ" ได้เข้าดำรงตำแหน่งกรรมการในบริษัทอย่างน้อย 2 บริษัท คือ บริษัท
ราชสีมา จำกัด และบริษัทนครราชสีมา จังหวัดพณิชย จำกัด ถึงช่วงใกล้จะสิ้นสุดสงครามโลก
ที่ พ.ต.เผ่า ศรียานนท์ ได้เป็นกรรมการใน "บริษัทจังหวัด" ซึ่งเป็นบริษัทที่กลุ่มทหารและ
ข้าราชการสมัยนั้นได้ตั้งขึ้น เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ตามนโยบาย "ทุนนิยมโดยรัฐ" หรือ
"เศรษฐกิจชาตินิยม" กว่า 35 บริษัท หลังการรัฐประหาร พ.ศ.2490 "พวกชวยราชครู" ยัง
ได้รับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้นด้วย การเข้าไปดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการ
และเป็นกรรมการในหน่วยงานหรือองค์การที่รัฐจัดตั้งขึ้นจำนวนมาก ตามนโยบายฟื้นฟูเศรษฐกิจ
ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เข้าไปมีตำแหน่งและผลประโยชน์ในองค์การสงเคราะห์ทหาร

¹³⁷ ในคณะรัฐบาลชุดสุดท้ายของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ตั้งขึ้นภายหลังการเลือกตั้ง
ทั่วไปวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2500 "เผ่า" ซึ่งได้รับการเลื่อนยศตำรวจเป็น "พล.ต.อ." ได้
ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ขณะที่ "สฤษดิ์" ซึ่งได้รับการเลื่อนยศเป็น
"จอมพล" ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม. โปรตดู กนก วงษ์ตระหง่าน,
คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 125-129.

ผ่านศึก (อพศ.) เป็นคณะอนุกรรมการอำนวยการเศรษฐกิจที่จัดขึ้นในปี พ.ศ. 2491¹³⁸ และ
 ภายหลังก็ได้ดำเนินการจัดตั้งบริษัทขึ้นหลายบริษัทในบรรดากลุ่มเครือญาติ และเพื่อนที่รู้จักกันอย่าง
 ใกล้ชิดสนิทสนม ทั้งบริษัทที่ทำธุรกิจทางด้านพาณิชย์กรรม ด้านการเงินและการธนาคาร และด้าน
 อุตสาหกรรม โดยตั้งขึ้นเฉลี่ยปีละ 26 บริษัท รวมแล้วมีมากกว่า 262 บริษัท ในช่วงเวลา 10 ปี
 ระหว่างปี พ.ศ. 2491-2500¹³⁹ ธุรกิจทุกประเภทที่ "พวกชวยราชครู" จัดทำจะเกี่ยวข้องกับ
 เชื่อมโยงกันเป็นวงจร หรืออาจเรียกว่า "ธุรกิจครบวงจร" ก็ได้ กล่าวคือตั้งบริษัทค้าขายสินค้า
 ขึ้นหลายประเภทหลายบริษัท ต่อมาที่ตั้งบริษัทขนส่งสินค้าขึ้นรองรับเพื่อขนส่งสินค้าไปสู่ตลาดตั้ง
 บริษัทอุตสาหกรรมต่าง ๆ ขึ้นผลิตสินค้าเพื่ส่งขายทั้งในส่วนกลางและขยายออกไปสู่ต่างจังหวัด
 และรวมทั้งส่งออกไปยังต่างประเทศ และจัดตั้งบริษัทการเงินและการธนาคารเพื่อเป็นฐาน
 สนับสนุนด้านเงินทุนให้กับบริษัททั้งหลายที่มีอยู่¹⁴⁰ นอกจากนั้น ยังใช้ตำแหน่งหน้าที่และอิทธิพลทาง
 การเมืองที่มีอยู่ช่วยเหลือธุรกิจการค้าของพวกในหลายรูปแบบ เช่น การส่งสินค้าของบริษัทขายให้
 กับหน่วยงานราชการเพื่อขายต่อให้ประชาชน การหลีกเลี่ยงการเสียภาษีเป็นมูลค่าหลายล้านบาท
 ใช้สิทธิพิเศษเข้ารับสัมปทานดำเนินงานของรัฐบาล ทำการติดต่อร่วมลงทุนทำธุรกิจกับชาวต่าง-
 ประเทศหลายชาติ รวมทั้งร่วมทำธุรกิจกับพ่อค้าชาวจีนในประเทศหลายตระกูล การผูกขาด "ตู้
 รถไฟ" เพื่อขนส่งสินค้าไปยังต่างจังหวัดจนทำให้พ่อค้าเอกชนไม่สามารถทำการแข่งขันได้ ตลอดจน
 จนผลักดันให้รัฐบาลออกระเบียบและกฎหมายต่าง ๆ ที่ส่งเสริมให้พวกของตน มีโอกาสเข้าไป

¹³⁸ โปรดดูรายละเอียดในศิริรัตน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมา มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ
 ของกลุ่มทหาร (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 156-158.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 159-161.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162-163.

แสวงหาประโยชน์ได้ เช่น ในปี พ.ศ.2496 พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยได้เสนอพระราชบัญญัติการจัดตั้งองค์กรของรัฐบาล ซึ่งทำให้หลายหน่วยงานที่ "พวก" ของ "ชวยราชครู" ควบคุมอยู่ เช่น องค์กรน้ำตาลไทย ที่มีนายเลื่อน พงษ์โสภณ คนใกล้ชิดของ "ชวยราชครู" เป็นผู้อำนวยการอยู่เป็นต้น ได้สิทธิพิเศษในการนำเงินงบประมาณแผ่นดินไปใช้ในกิจการขององค์กรรัฐบาลดังกล่าว โดยไม่ต้องผ่านการพิจารณาเห็นชอบจากสภาเป็นต้น¹⁴¹ จากการวางรากฐานทางด้านเศรษฐกิจโดยเชื่อมโยงกับอิทธิพลทางการเมืองอย่างต่อเนื่องนานกว่าสิบปีดังกล่าว พอถึงช่วงหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2494 จอมพลผิน ชุณหะวัณ ก็กลายมาเป็น "ผู้นำทางการเมือง" ที่มี "อำนาจมากที่สุด" คนหนึ่งในระบบการเมืองไทยขณะนั้น¹⁴² และส่งผลให้ "พวกชวยราชครู" กลายเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งมากที่สุดกลุ่มหนึ่งใน "คณะ-รัฐประหาร" ด้วย

"พวกที่เสาทะเวศร์" แม้จะเป็นเพียงทหารและข้าราชการระดับกลางและระดับล่างในช่วงของการรัฐประหารโดยคณะรัฐประหารพ.ศ.2490 แต่พวกนี้ส่วนใหญ่เป็นนายทหารประจำการและเริ่มมีอิทธิพลทางการเมืองเพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับตั้งแต่ช่วงหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2490 เป็นต้นมา จากการที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีบทบาทสำคัญในการปราบปรามการกบฏและการจลาจลและโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีส่วนร่วมในการยึดอำนาจครั้งสำคัญทั้งสองครั้ง ในด้านการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้น "พวกที่เสาทะเวศร์" ก็เช่นเดียวกับ "พวกชวยราชครู" คือ ได้ใช้อิทธิพลทางการเมืองและตำแหน่งทางราชการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากการบริหารของรัฐบาลและทำธุรกิจร่วมกับเอกชนหลายรูปแบบ รวมทั้งส่วนหนึ่งได้ร่วมทำธุรกิจกับ "พวกชวยราชครู" ที่มีอิทธิพลทางธุรกิจอยู่ก่อน ด้วยการตั้งบริษัททำการค้าขึ้นหลายบริษัทด้วย รวมแล้ว "พวกที่เสาทะเวศร์" มีผลประโยชน์อยู่ในบริษัทการค้าต่าง ๆ กว่า 40 แห่งในช่วงเวลา

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 163-184.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

10 ปี ระหว่างปี พ.ศ.2491-2500¹⁴³ นอกจากนั้นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พล.ท.ถนอม กิตติขจร พล.ต.ประภาส จารุเสถียร และพล.ต.กฤษณ์ สีวะรา เป็นต้นก็ได้ "รับเชิญ" ให้เข้าไปเป็นกรรมการรับผลประโยชน์จากบริษัทเอกชนหลายบริษัท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมมือทางธุรกิจกับ "ตระกูล" พ่อค้าชาวจีนที่สำคัญหลายตระกูล เช่น "มหาคุณ" "กรรมสูตร" และ "ลำซำ" เป็นต้น¹⁴⁴

ความร่วมมือกันทั้งในทางการเมืองและทางด้านเศรษฐกิจในระยะแรกระหว่าง "พวกชอกราชครู" กับ "พวกสี่เสาเทเวศร์" ได้เปลี่ยนไปหลังจากเกิดความขัดแย้งในภายหลัง โดยปัจจัยสำคัญคือความเป็นมาของกลุ่มและอิทธิพลทางการเมืองที่แตกต่างกัน รวมทั้งความขัดแย้งทางด้าน การแสวงหาผลประโยชน์ทั้งในทางที่ "เปิดเผย" และ "ไม่เปิดเผย" เพื่อนำเอาผลประโยชน์จากธุรกิจต่าง ๆ มาส่งเสริมอำนาจทางการเมืองของตนและกลุ่มพรรคพวก จนกลายเป็นความขัดแย้งกันเป็นการส่วนตัว และขยายกว้างออกไป ในบรรดาพวกของทั้งสองกลุ่มจนเกิดความแตกแยกอย่างลึกซึ้งในภายหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแข่งขันกันทางการเมืองและการแสวงหาผลประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ระหว่าง พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ภายหลังได้รับตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ หลังจากการปราบกบฏแมนฮัตตัน กับพล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งได้รับตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ต่อจากจอมพลผิน ชุณหะวัณ เมื่อกลางปี พ.ศ.2497 ที่ปรากฏเป็นการแข่งขันที่ชัดเจนของ 2 พวก ก็เริ่มต้นมาจาก พล.ต.อ.เผ่าได้ทำการ "ค้าฝิ่น" อย่างขนานใหญ่ และเร่งสร้าง "รัฐตำรวจ" (Police State) ขึ้นแข่งอำนาจกับทหาร ด้วยการแสวงหาอาวุธจำนวนมากทั้งอาวุธหนัก และเบามาให้กับฝ่ายตำรวจ เช่น รถถัง รถหุ้มเกราะ เรือ และเฮลิคอปเตอร์ เป็นต้น ทั้งที่จัดซื้อด้วยเงินงบประมาณและขอการสนับสนุนจากองค์กรสืบราชการลับ

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 184-187.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187-189.

ซี.ไอ.เอ. (C.I.A.) ของสหรัฐอเมริกา และจัดตั้งเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ขึ้นในวงการตำรวจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือการแต่งตั้งนายตำรวจ "อัสวินแหวนเพชร" ขึ้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้ก็มีพฤติกรรมไปในทางเสื่อมเสียและถูกกล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวาง¹⁴⁵ ขณะที่ฝ่าย "สฤณี" ก็ได้รับการส่งเสริมจากจอมพล ป. นายกรัฐมนตรีเพื่อให้สามารถ "คานอำนาจ" กับพวกของ "เผ่า" ได้และเพื่อจะทำให้อิทธิพลของ "เผ่า" ไม่มีมากจนเกินไป และจะส่งผลให้ฝ่ายของจอมพล ป. สามารถดำรงฐานะ "ศูนย์กลาง" แห่งอำนาจต่อไปได้ท่ามกลางการแข่งขันที่หักเหลี่ยมกันดังกล่าว โดยปรากฏว่า "สฤณี" ได้รับการเลื่อนยศและตำแหน่งอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาเพียง 8 ปี ภายหลังกการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 โดยได้รับตำแหน่ง "จอมพล" ขณะที่มียายุ 47 ปี และทำให้เป็น "จอมพล" ที่ "อายุน้อยที่สุด" นับตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นอกจากนั้นยังได้รับแต่งตั้งเป็น "พลเรือโท" และ "พลอากาศตรี" ในปี พ.ศ. 2495 และ เป็น "พลเรือเอก" และ "พลอากาศเอก" ในปี พ.ศ. 2498 ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการ กระทรวงกลาโหม ในคณะรัฐบาลและรวมทั้งตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานสลากกินแบ่งของ รัฐบาล ซึ่งเป็นแหล่ง "รายได้" สำคัญแหล่งหนึ่งของจอมพลสฤณีในเวลาต่อมาด้วย เหตุนี้ เมื่อ ปี พ.ศ. 2495 "สฤณี" จึงได้ปฏิเสธข้อเสนอของ "เผ่า" ที่ต้องการให้ฝ่าย "สฤณี" ช่วยสนับสนุนให้จอมพลผิน ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป โดยได้จัดประชุมทหารกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็น "พวก" ของตนขึ้นโดยไม่เชิญ "เผ่า" เข้าร่วม ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็น "ปรปักษ์" กันในทางการเมืองชัดเจนเป็นครั้งแรก¹⁴⁶ และทำให้ทั้งสองพวกต้องแตกแยกและเผชิญหน้ากัน มาอีก 5 ปี ก่อนที่จะถึง "จุดแตกหัก" ของความแตกแยกดังกล่าว

¹⁴⁵ ทักษิณ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 104-108. อ้างถึงใน ศิริรัตน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมามีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 193.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193-194.

โดยสรุปนั้น ในช่วงเกือบ 5 ปี ระหว่างปี พ.ศ.2494 ถึงก่อนการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรการเมืองฉบับแรก พ.ศ.2498 พรการการเมืองประชาธิปไตยของนักการเมืองฝ่ายพลเรือนได้หมดบทบาทไปอย่างสิ้นเชิง จากสาเหตุที่พรการเมืองอำนาจนิยมในชื่อ "คณะรัฐประหาร" ได้เข้าไปมีอำนาจทางการเมือง ภายหลังการรัฐประหาร เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2494 โดยคณะรัฐประหารได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขรัฐธรรมนูญถาวร ฉบับปี พ.ศ.2475 และประกาศใช้ในปี พ.ศ.2495 เพื่อให้คณะรัฐประหารสามารถดำรงฐานะสูงสุดทางการเมืองใน "ศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง" หรือในคณะรัฐบาล ได้อย่างมั่นคงและราบรื่นโดยการแต่งตั้ง "พวก" ของคณะรัฐประหารเข้าไปดำรงตำแหน่งในวุฒิสภา เพื่อเป็นฐานรองรับอำนาจทางการเมืองและคานอำนาจกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐประหารซึ่งประกอบด้วย "พวก" หรือกลุ่มคนที่ใกล้ชิดสนิทสนมกันจากความสัมพันธ์ส่วนตัวในหลายรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่าง "เครือญาติ" "ระบบอุปถัมภ์" และ "เพื่อน" ร่วมรุ่นร่วมอาชีพ ได้อาศัยอำนาจทางการเมืองและตำแหน่งงานของรัฐบาล รวมทั้งตำแหน่งงานข้าราชการประจำแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมโยงความร่วมมือทางธุรกิจ "ในเชิงอุปถัมภ์" กับ "ตระกูล" พ่อค้าคนเงินหลายตระกูล จนทำให้ผู้นำคณะรัฐประหารมีฐานะมั่งคั่งร่ำรวยกันถ้วนหน้า และได้นำเงินและทรัพย์สินที่ได้รับจากธุรกิจไปส่งเสริมอำนาจทางการเมืองของพวกตน จนกลายเป็นการแข่งขันกันรุนแรงขึ้นระหว่าง 3 พวกใหญ่ คือ ฝ่ายของจอมพล ป. จอมพลผิน และจอมพลสฤษดิ์ โดยจอมพลสฤษดิ์และพวกเริ่มเข้มแข็งขึ้นจนทัดเทียมกับพวกจอมพลผิน โดยการสนับสนุนของจอมพล ป. แต่จอมพล ป. และพวกก็ไม่มีฐานอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็งรองรับ และทำให้จำเป็นต้องแสวงหาฐานอำนาจที่มาจากประชาชนเมื่อมีการเผชิญหน้ากันรุนแรงขึ้นระหว่างพวกของจอมพลผินกับจอมพลสฤษดิ์ในภายหลัง โดยพยายามจะหันไปใช้วิธีการเปิดกว้างทางการเมืองมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากพยายามปิดกั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนติดต่อกันมากกว่า 4 ปี จนทำให้พรการเมืองประชาธิปไตยอ่อนแอลงและพวกของจอมพล ป. ก็อ่อนแอลงด้วย

1.5 พรรคการเมืองประชาธิปไตย ภายใต้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับแรก พ.ศ.2498 และการกลับมามีบทบาททางการเมืองอีกครั้งหนึ่งของพรรคการเมืองอำนาจนิยม

จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้ผลักดันให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมือง และได้ทำการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นในเวลาต่อมา รวมทั้งสมัครรับเลือกตั้งพร้อมกับพวกที่เคยร่วมมือกันใกล้ชิดในทางการเมืองด้วย การเปิดกว้างของระบบการเมืองครั้งใหญ่ครั้งแรก ทำให้มีบุคคลจากวงการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักการเมืองที่เคยมีบทบาททางการเมืองในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้รวมตัวกันและประกาศ "ชื่อ" เป็นพรรคการเมืองจำนวนมากถึง 30 พรรค รวมทั้งพรรค "ประชาธิปไตย" ของกลุ่มนักการเมืองที่ให้การสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ด้วย อย่างไรก็ตาม จากรูปแบบของการรวมตัวก่อตั้งพรรคการเมืองประชาธิปไตย ซึ่งเป็นกลุ่มขนาดเล็ก ไม่ใช่รูปแบบของพรรคมวลชนที่มีกลุ่มผลประโยชน์และประชาชนให้การสนับสนุนอย่างกว้างขวาง พรรคต่าง ๆ ที่ประกาศชื่อและส่งสมาชิกลงสมัครรับเลือกตั้งจึงยังคงอ่อนแอ และตกอยู่ในสภาวะการณ์ทางการเมืองที่ไม่มีความแน่นอนเพราะมีความขัดแย้งกันอย่างสูงระหว่างพวกใน "คณะรัฐประหาร" ซึ่งมีอิทธิพลทางการเมืองสูงสุดอยู่ในขณะนั้น จนในที่สุด ฝ่ายจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็รวบรวมพรรคพวกจัดตั้ง "คณะ" ใหม่ขึ้นและเข้ายึดอำนาจในนาม "คณะปฏิวัติ" ถึง 2 ครั้ง และทำการครอบงำอำนาจทางการเมืองอย่างเด็ดขาดเป็นครั้งแรก และส่งผลโดยตรงทำให้พรรคการเมืองประชาธิปไตยของฝ่ายพลเรือนต้องหมดบทบาททางการเมืองและสลาย "กลุ่ม" ลงอีกครั้งหนึ่ง

จอมพล ป. พิบูลสงคราม และคณะรัฐมนตรี รวมทั้งพรรคพวกในฝ่ายรัฐบาล และบรรดากฎาและญาติมิตรได้เดินทางไป "ทัศนอาจรอบโลก" เมื่อปี พ.ศ.2496 และได้นำเอา "รูปแบบ" ของการเปิดกว้างทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอนุญาตให้มีพรรคการเมือง

ในประเทศตะวันตกมาใช้ในประเทศไทย¹⁴⁷ ด้วยการเสนอกฎหมายพรรคการเมืองเข้าสู่สภา โดยได้ผ่านความเห็นชอบของสภาอย่างราบรื่น และประกาศใช้อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2498¹⁴⁸ กฎหมายฉบับนี้เรียกว่า "พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498" ซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายเกี่ยวกับพรรคการเมืองฉบับแรกของประเทศไทย สำคัญของกฎหมายดังกล่าวก็ได้แก่ การกำหนดถึงที่มาของบุคคลที่จะริเริ่มก่อตั้งพรรคการเมือง การขจัดระเบียบ ก่อตั้งพรรค การจัดตั้งสาขาพรรค การดำเนินกิจกรรมของพรรคการเมือง และรวมทั้ง การยกเลิกพรรคการเมือง เจตนารมณ์ของกฎหมายพรรคการเมืองฉบับนี้ก็คือ ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นภายใต้กรอบของกฎหมาย ซึ่งต่างไปจากกรอบของกฎหมายที่ควบคุม "สมาคม" อื่น ๆ โดยการจัดตั้งนั้น ถ้าเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็ต้องมีจำนวนตั้งแต่สิบคนขึ้นไป แต่ถ้าเป็นผู้มีสิทธิเลือกตั้งก็ต้องมีจำนวนตั้งแต่ 500 คนขึ้นไป¹⁴⁹ เสนอขอจดทะเบียนพรรคพร้อมกับมีชื่อพรรค นโยบายพรรค ที่ตั้งสำนักงานใหญ่ ชื่อหัวหน้าและเลขานุการพรรค และลายมือชื่อของผู้ร่วมก่อตั้งพรรค¹⁵⁰ ต่อสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งถ้าการขอจัดตั้ง ได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังกล่าว มีจำนวนผู้ริเริ่มก่อตั้ง และเอกสารต่าง ๆ ครบถ้วน ก็สามารถก่อตั้งเป็นพรรคภายใต้กรอบของกฎหมายได้ภายใน 7 วันเท่านั้น¹⁵¹

¹⁴⁷ โปรดุ มุรธาธีร์ รักษาติเจริญ, "การก่อตัวของพรรคประชาธิปไตยในกระบวนการทางการเมืองไทย", หน้า 173-174. และปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย พร้อมด้วยพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2524, หน้า 64.

¹⁴⁸ ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ, เล่ม 72 ตอนที่ 77 (28 กันยายน 2498), หน้า 1-8.

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 3.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 4.

¹⁵¹ เรื่องเดียวกัน, มาตรา 6-8.

จากการที่บรรยากาศทางการเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่คณะของจอมพล ป. เติง-
 ทางกลับจาก "ทัศนจักรวาลโลก" เมื่อปี พ.ศ.2496 เป็นต้นมา กล่าวคือ มีการเปิดกว้างทาง
 ด้านสิทธิเสรีภาพทางการเมือง และการเสนอข่าวสารมากขึ้น จนถึงขั้นให้มีการปราศรัยในที่
 สาธารณะหรือ "การไฮด์ปาร์ค" วิพากษ์วิจารณ์การเมือง และการทำงานของรัฐบาลได้ ขณะที่
 ภายในรัฐบาลหรือภายใน "คณะรัฐประหาร" ก็กำลังมีปัญหาความขัดแย้งและแตกแยกกันอยู่อย่าง
 ลึกซึ้ง นักการเมือง อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และบุคคลต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บรรดา
 บุคคลในวงการข้าราชการที่ใกล้ชิดกับ "ผู้นำทางการเมือง" ในคณะรัฐประหาร ขณะนั้นก็ได้
 เตรียมการก่อตั้งพรรคการเมืองขึ้นตั้งแต่ก่อนการประกาศใช้กฎหมายพรรคการเมือง และได้ทำ
 การขอจดทะเบียนพรรคการเมืองเกือบจะทันทีเมื่อมีการประกาศใช้กฎหมายดังกล่าว รวมแล้ว มี
 พรรคการเมืองขอจดทะเบียนก่อตั้งทั้งสิ้น 30 พรรค โดยจดทะเบียนก่อตั้งก่อนจะมีการเลือกตั้ง
 ทั่วไปวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2500 จำนวน 23 พรรค และจดทะเบียนก่อตั้งก่อนการ
 รัฐประหาร วันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2501 อีก 7 พรรค¹⁵² ในจำนวนพรรคการเมืองทั้งหมดที่
 มีการจดทะเบียนประกาศชื่อพรรคก่อตั้งขึ้นอาจแยกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ฝ่ายของคณะรัฐ-
 ประหารที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุน "ผู้นำทางการเมือง" ในคณะรัฐบาลขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 พรรคพวกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
 อีกกลุ่มหนึ่ง คือ พรรคพวกของนายควง อภัยวงศ์ ที่เคยก่อตั้ง "พรรคประชาธิปไตย" ในช่วงหลัง
 สงครามโลกครั้งที่สอง และกลุ่มที่สาม ก็ได้แก่ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิก
 สภาผู้แทนราษฎรที่ยังไม่เข้าสังกัดกลุ่มใดพรรคใด ส่วนหนึ่งก็ได้พยายามดำเนินการจัดตั้งพรรค
 การเมืองขึ้น ขณะที่บางคนได้ลงสมัครรับเลือกตั้งโดยไม่สังกัดพรรคใด

¹⁵² ไปรอดุ บุญธรรม เลิศสุชีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย :
 ศึกษาเปรียบเทียบพรรคประชาธิปไตย พรรคกิจสังคม และพรรคชาติไทย", หน้า 69.

พรรคเสรีนิยมคศิลา เป็นพรรคแรกที่จดทะเบียนก่อตั้ง โดยถือเป็นการรวมกลุ่มสำคัญที่สุดในฝ่ายพรรคการเมืองที่พรรคพวกคณะรัฐประหารได้จัดตั้งขึ้น พรรคนี้ ได้พัฒนามาจากองค์กร "คณะกรรมการนิติบัญญัติ" ที่ฝ่ายรัฐบาลได้ก่อตั้งขึ้นมาตั้งแต่ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2495 โดยองค์กรนี้มีรูปแบบเป็นการดำเนินงานของพรรคการเมืองพรรคหนึ่ง และถือเป็นการผูกขาดการดำเนินการทางการเมืองในสภาผู้แทนราษฎรของฝ่ายรัฐบาล เนื่องจากคณะกรรมการนิติบัญญัติประกอบด้วยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายที่สนับสนุนรัฐบาล ที่เข้าร่วมการประชุมทางการเมืองกันอย่างสม่ำเสมอที่ "บ้านนังคศิลา" หน้าที่สำคัญคือการพิจารณาพระราชบัญญัติต่าง ๆ ของรัฐบาล ก่อนนำเสนอเข้าสู่สภา รวมทั้งให้คำปรึกษาและข้อเสนอแนะรัฐบาลในการเสนอกฎหมายเข้าสู่สภาด้วย ในข้อเท็จจริงนั้น รัฐบาลจัดตั้งคณะกรรมการนิติบัญญัติขึ้นเพราะต้องการให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในฝ่ายรัฐบาลมีความเป็น "กลุ่มก้อน" ง่ายและสะดวกต่อการที่รัฐบาลจะทำการควบคุม "เสียง" ในสภา ขณะที่ฝ่ายสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ก็มีผลประโยชน์หลายด้านตอบแทนเป็นการ "แลกเปลี่ยนผลประโยชน์กัน" เช่น เงินพิเศษช่วยเหลือเดือนละ 2,000 บาทต่อคน ได้รับงบประมาณพิเศษจากรัฐบาลเพื่อนำไป "พัฒนาจังหวัด" ปีละ 500,000 บาทต่อหนึ่งจังหวัด และรวมทั้งได้รับตำแหน่งทางการเมืองที่มีเงินเดือนตอบแทน และสิทธิพิเศษอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เป็นต้น¹⁵³ พรรคเสรีนิยมคศิลา มีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นหัวหน้าพรรค ซึ่งนับเป็นการประกาศตัวเป็นหัวหน้าพรรคอย่างเป็นทางการครั้งแรกของจอมพล ป. ด้วย เลขานุการพรรค คือ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ส่วน จอมพลผิน ชุณหะวัณ จอมพลอากาศพื้น รณนภากาศ ฤทธาคนี จอมพลเรือหลวงยุทธศาสตร์โกศล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ รับผิดชอบเป็นที่ปรึกษาพรรค¹⁵⁴ สมาชิกคนสำคัญของพรรคเสรีนิยมคศิลา มีที่มา

¹⁵³ ไปรดคุรายละเอียดยใน เพ็ญ อันชุกฤทธิ, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากกาเลือกตั้ง พ.ศ. 2498-2514", หน้า 44-45.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65-66.

จาก 2 ทาง คือ หนึ่งจากบุคคลในวงการรัฐบาล ทั้งฝ่ายทหาร ตำรวจ และพลเรือน และสองมาจากอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคการเมืองที่เคยก่อตั้งและล้มเลิกไป¹⁵⁵ แต่จากรูปแบบของการรวมตัวก่อตั้งพรรคขึ้นก็อาจแยกกลุ่มสำคัญออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ตามปัจจัยทางด้าน "ตัวผู้นำ" และความเป็นพวกที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน คือ กลุ่มแรก ได้แก่ กลุ่มของจอมพล ป. และพรรคพวก เช่น พลเอกมังกร พรหมโยธี และ พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี และผู้ที่จอมพล ป. แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลที่ผ่านมามีอีกหลายคน กลุ่มที่สองคือกลุ่มของ จอมพลผิน ชุณหะวัณ-พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ และพรรคพวกเป็นกลุ่มใกล้ชิดกันจากความเป็นญาติ และกลุ่มที่สามคือ กลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพรรคพวก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการประจำในฝ่ายทหารบก¹⁵⁶ บุคคลสำคัญก็ได้แก่ พล.อ.ถนอม กิตติขจร และ พล.ท.ประภาส จารุเสถียร ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาของจอมพลสฤษดิ์ เป็นต้น ในการจัดองค์กรและการบริหารงานพรรค มีรูปแบบการรวมตัวหลวม ๆ ขึ้นอยู่กับผู้นำแต่ละพวก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ จอมพล ป. พล.ต.อ.เผ่า และจอมพลสฤษดิ์ ในทางปฏิบัติหัวหน้าพรรคไม่ได้ "คลุกคลีใกล้ชิด" กับสมาชิกพรรคเหมือนเลขาธิการพรรค แต่จอมพล ป. จะมอบหมายให้ พล.ต.อ.เผ่าเป็นผู้ดำเนินการบริหารภายในพรรค "แต่ผู้เดียว" ทำให้พล.ต.อ.เผ่ามีบทบาทในพรรคมากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การหารายได้มาบำรุงพรรค และรวบรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) เข้ามาสังกัดในพรรคคิดหาวิธีการ

¹⁵⁵ เรื่องเดียว, หน้า 68. และโปรดดู ร.ต.ท.ธงชัย แสงประดับ, "การศึกษา

เชิงเปรียบเทียบพรรคการเมืองไทย ศึกษาเฉพาะกรณีพรรคเสรีมนังคศิลา กับพรรคสหประชาไทย", หน้า 49-50.

¹⁵⁶ เขียน อันชุกฤทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง พ.ศ. 2498-2514", หน้า 70.

และนำเอากลวิธีต่าง ๆ ที่คิดได้มาใช้ "ตอบโต้" กับ "ฝ่ายตรงกันข้าม" และทำการช่วยเหลือ
 เกื้อกูลบรรดาสมาชิกพรรคในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มพรรคพวกของตนเอง "การ
 บริหารพรรคเสรีมั่งคั่งศิลาจึงมีลักษณะเป็นเผด็จการกลาย ๆ โดยใช้อำนาจเงินและ
 อิทธิพลอื่น ๆ ต่อสมาชิกให้ปฏิบัติตามความต้องการของพรรค¹⁵⁷ ขณะที่ในทางหลักการนั้น พรรค
 เสริมั่งคั่งศิลาได้จัดวางโครงสร้าง และการบริหารพรรคไว้อย่าง "ซับซ้อนและหลากหลาย" มี
 หน่วยงานย่อยกว่า 12 หน่วย นับตั้งแต่หัวหน้าพรรค เลขานุการพรรค ผู้ควบคุมเสียงพรรค
 (whips) กรรมการบริหารพรรค ไปจนถึงคณะกรรมการบริหารเฉพาะด้านอีกหลายคณะ¹⁵⁸ เหตุ
 นี้ พรรคเสรีมั่งคั่งศิลา จึงมีรูปแบบการจัดองค์กรและการบริหารพรรคเป็นแบบพรรคทางตรง
 (direct party) คือพรรคที่ขึ้นอยู่กับ "สมาชิกเป็นรายบุคคล" ไม่ใช่พรรคในแบบทางอ้อม
 (indirect party) ที่สมาชิกจะมาจากกลุ่ม องค์กร สมาคม สหภาพหรือบรรดากลุ่มผล
 ประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม การดำเนินงานของพรรคเสรีมั่งคั่งศิลาจึงมุ่งเป้าหมายสู่การเมือง
 ระดับชาติเป็นสำคัญ ไม่มุ่งสู่การเมืองท้องถิ่น แม้ว่าจะจะเป็นพรรคเดียวที่มีสาขาพรรคอยู่ในทุก
 จังหวัด สาขาพรรคที่มีอยู่ก็เป็นเพียง "สำนักงานส่วนตัวของ ส.ส. ในสังกัดพรรค" แล้ว
 "อุปโลกน์" ขึ้นเป็นสาขาพรรคเท่านั้น¹⁵⁹

นอกจาก "พวก" ภายในพรรคแล้ว กลุ่มผู้สนับสนุน "ผู้นำ" พรรคเสรีมั่งคั่งศิลาหลาย
 กลุ่ม ยังดำเนินการรวมตัวกันประกาศ "ชื่อ" จัดตั้งพรรคขึ้นอย่างเป็นทางการหลายพรรคด้วย
 พรรคเหล่านี้มักจะเป็นพรรคขนาดเล็ก มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสังกัดเพียงไม่กี่คน เกือบ

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

ทั้งหมดประกาศให้การสนับสนุนผู้นำพรรคเสรีมั่งคั่งศิลาคนใดคนหนึ่งอย่างเปิดเผย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ "จอมพล ป. พิบูลสงคราม" ที่สำคัญ คือ พรรค "ธรรมาธิปัตย์" ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการ เคยจัดตั้งและประกาศให้การสนับสนุน จอมพล ป. ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ครั้งนั้น มีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สังกัดพรรคจำนวนเพียงเล็กน้อย ในครั้งนี้ ร.ต.อ.เปี่ยม บุญยโชติ เลขาธิการและผู้ใกล้ชิดจอมพล ป. เป็นผู้ก่อตั้งและดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค นายล้วน เวชาลีกันนท์ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) จังหวัดนครปฐม เป็นเลขาธิการพรรค พรรคนี้ยังคงประกาศให้การสนับสนุนจอมพล ป. "แต่เพียงผู้เดียว" ส่วนนโยบายพรรคที่กำหนดไว้ นอกเหนือจากจะสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแล้ว ก็มีนโยบายกว้าง ๆ ในแนวทางเดียวกันกับพรรคเสรีมั่งคั่งศิลาด้วย¹⁶⁰ อีกพรรคหนึ่ง คือ "ชาติประชาธิปไตย" ซึ่งประกาศนโยบายเป็นกลาง และให้การสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่ในทางปฏิบัติ พรรคนี้ให้การสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ หัวหน้ากลุ่มทหารในพรรคเสรีมั่งคั่งศิลา โดยมี พ.ท.ม.ร.ว.น้ำเพชร เกษมสันต์ เป็นหัวหน้าพรรค นายอรุณ นกเทศเป็นเลขาธิการพรรค¹⁶¹ และนอกจากนั้นก็ยังมีพรรคอื่นที่ประกาศ "ชื่อ" จัดตั้งขึ้นอีกไม่ต่ำกว่า 10 พรรค ที่ตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุน ผู้นำคนสำคัญในพรรคเสรีมั่งคั่งศิลา¹⁶² เพราะอยู่ในฐานะที่รู้จัก

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁶⁰ โปรดุ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย", หน้า 133-136.

¹⁶¹ โปรดุ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย พร้อมด้วย พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2524, หน้า 66.

¹⁶² เพ็ญ อันชุตฤทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514", หน้า 75-76.

กับผู้นำพรรคเสรีมั่งคั่งศิลาบางคนเป็นการส่วนตัว แต่ไม่เข้าร่วมในพรรคเสรีมั่งคั่งศิลาโดยตรง ต่อมาภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 กลุ่มพรรคพวกของจอมพลสฤษดิ์ ทั้งที่เป็น "ลูกน้อง" ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของจอมพลสฤษดิ์ และญาติของจอมพลสฤษดิ์ หลายคนก็ ก่อตั้งพรรคขึ้นอีกหลายพรรคเพื่อเป็นฐานสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ที่สำคัญ ก็คือพรรค "สหภูมิ" โดยนายสุกิจ นิมมานเหมินทร์ เป็นหัวหน้าพรรค นายสงวน จันทรสาขาน้องชาย (ต่างบิดา) ของจอมพลสฤษดิ์ เป็นเลขาธิการพรรคและพรรค "ชาติสังคม" ซึ่ง จอมพลสฤษดิ์ เข้าดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคเอง บุคคลสำคัญภายในพรรคก็เป็น "ลูกน้อง" จอมพลสฤษดิ์ เกือบทั้งสิ้น เช่น จอมพลประภาส จารุเสถียร และจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นต้น¹⁶³

ทางด้านนายควง อภัยวงศ์ และกลุ่มผู้ที่เคยให้การสนับสนุนนายควงและร่วมกันก่อตั้งพรรค "ประชาธิปไตย" ขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก็ได้มารวมตัวกันอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายควง ซึ่งยุติบทบาททางการเมืองไปนานกว่า 3 ปี ก็ได้กลับมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคอีกครั้ง โดยครั้งนี้มีนายใหญ่ ศวิตชาติ เข้าดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรค สมาชิกกลุ่มเดิมก็ได้แก่ นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ นายฟอง สิทธิธรรม และหลวงอังคณาวัชรินทร์ เป็นต้น ยกเว้นเพียง ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งประกาศยุติบทบาททางการเมืองไปเมื่อก่อนหน้านี้ ก็ยังคงไม่เข้ามารับตำแหน่งและเข้ามาเกี่ยวข้องกับพรรค นอกจากกลุ่มสมาชิกเดิมแล้ว "ประชาธิปไตย" ที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ภายใต้ พ.ร.บ.พรรคการเมืองฉบับแรก ก็ยังดึงเอานายทหารเรือที่ต้องออกจากราชการจากกรณี "กบฏแมนฮัตตัน" เข้ามาร่วมด้วยหลายคน อาทิเช่น พล.ร.ต.ทหาร ขำหิรัญ พล.ร.ต.ชลิต กุลกำธร พล.ร.ต.แซน บัจจุสานนท์ เป็นต้น¹⁶⁴ ในครั้งนี้ พรรค

¹⁶³ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, อ้างแล้ว, หน้า 67.

¹⁶⁴ โปรดคุณ บุญธรรม เลิศสุชีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย : ศึกษาเปรียบเทียบพรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม และพรรคชาติไทย", หน้า 69-70.

ประชาธิปไตยประกาศนโยบาย "ไม่สนับสนุนระบอบเผด็จการ" แต่มุ่งเน้นนโยบายเสรีนิยมทั้งทาง เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เช่น ไม่เข้าไปแทรกแซงกิจการของเอกชน ส่งเสริมสิทธิเสรีภาพ ส่วนบุคคลและสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น

นอกจากคนหลายพวกที่ดำเนินการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นหลาย "ชื่อ" ดังกล่าวมาข้างต้น นักการเมืองซึ่งส่วนใหญ่เป็นอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็ได้รวมตัวกัน ประกาศ "ชื่อ" จัดตั้งพรรคขึ้นอีกหลายพรรค ที่สำคัญ คือ พรรค "เสรีประชาธิปไตย" จัดตั้งขึ้นโดยกลุ่มของ นายเมธ รัตนประสิทธิ์ (หัวหน้าพรรค) ร.ท. จารุบุตร เรืองสุวรรณ (เลขาธิการพรรค) นายบุญคุ้ม จันทศรีศรีวิวงศ์ และนายประสิทธิ์ จุลละเกษ เป็นต้น¹⁶⁵ พรรค "เศรษฐกิจ" ก่อตั้งขึ้นโดยกลุ่ม "นักการเมือง" ในพรรค "สหชีพ" เดิม คือ นายเทพ โชตินุชิต (หัวหน้าพรรค) นายทิม ภูริพัฒน์ (รองหัวหน้าพรรค) และนายแคล้ว นรปติ (เลขาธิการพรรค) เป็นต้น ทั้งสองพรรคนี้ มีนโยบายเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม¹⁶⁶ พรรค "กรรมกร" โดยกลุ่มของนายประกอบ โทลักษณะล้ำ (หัวหน้าพรรค) นางไคล ชุมจันทร์ (เลขาธิการพรรค) พรรค "ชานา" โดยกลุ่มของนายเสรี อิศรางกูร ณ อยุธยา (หัวหน้าพรรค) นายกำจัด อิศรางกูร ณ อยุธยา (เลขาธิการพรรค) พรรค "สังคมประชาธิปไตย" โดยกลุ่มของนายสุเทพ สัจจุล (หัวหน้าพรรค) และนายประคอง มินประพาฬ (เลขาธิการพรรค) พรรค "สงเคราะห์อาชีพและการ

ศูนย์วิทยพัชกร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁶⁵ โปรคคุ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย", หน้า 127-128.

¹⁶⁶ บุญธรรม เลิศสุชีเกษม, อ้างแล้ว, หน้า 70.

กุศล" โดยกลุ่มของ ม.ร.ว.อภินพ นวรัตน์ (หัวหน้าพรรค) น.ส.วัฒนา สีเงิน (เลขาธิการพรรค) พรรค "ชาตินิยม" โดยกลุ่มของนายเนตร พูนวิวัฒน์ (หัวหน้าพรรค) และนายไพศาล ชาติบุตร (เลขาธิการพรรค) พรรค "สหประชา" โดยกลุ่มของนายถุ่น ณ นครพนม (หัวหน้าพรรค) และนายสุวิชัย กองทรัพย์ (เลขาธิการพรรค) พรรคนี้ประกาศตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ที่จังหวัดนครพนม พรรค "สังคมนิยม" โดยกลุ่มของนายวิศิษฐ์ ศรีภักตรา (หัวหน้าพรรค) และนายสุพจน์ โอนอ่อนศรี (เลขาธิการพรรค) พรรค "ขบวนการไฮค์ปาร์ค" โดยกลุ่มของนายทวีศักดิ์ ตรีพลี (หัวหน้าพรรค) และนายชวน รัตนวราหะ (เลขาธิการพรรค) พรรค "หนุ่มไทย" โดยกลุ่มของนายไชยวุฒิ อรรถากร (หัวหน้าพรรค) และนายเกษม บัวปลั่ง (เลขาธิการพรรค) พรรค "สหพันธ์เกษตรกร" โดยกลุ่มของพระยาราชาอัคนี (หัวหน้าพรรค) และนายจำลอง ริวทอง (เลขาธิการพรรค) พรรค "ราษฎร" โดยกลุ่มของนายชวลิต รุจิตร (หัวหน้าพรรค) และนายประมวล จัทรพิมพ์ (เลขาธิการพรรค) พรรคนี้ประกาศจัดตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ที่จังหวัดขอนแก่น พรรค "คนดี" โดยกลุ่มของนายใหญ่ สิมสิงห์ (เลขาธิการพรรค) ประกาศจัดตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ที่จังหวัดหนองคาย พรรค "อิสระ" โดยกลุ่มของนายเกตุ วงศ์ไสย (หัวหน้าพรรค) และนายเรืองยศ ทองโรจน์ (เลขาธิการพรรค) ประกาศจัดตั้งสำนักงานใหญ่อยู่จังหวัดมหาสารคาม พรรค "ประชาชน" โดยกลุ่มของนายสมพาศย์ อุทยาवर (หัวหน้าพรรค) และนายยัง คงสมจิตร (เลขาธิการพรรค) พรรค "ศรีอารีย์เมตไตรย์" โดยกลุ่มของนายเขื่อน อัมพุนนทน์ (หัวหน้าพรรค) และนายโกลิต พันธโกศล (เลขาธิการพรรค) พรรค "ไทยมุสลิมหรือไทยอิสลาม" โดยกลุ่มของนายชัย ประโยชน์ คำสุวรรณ (หัวหน้าพรรค) และนายวัชรินทร์ ชนะโชติ (เลขาธิการพรรค) พรรค "สยามประเทศ" โดยกลุ่มของนายอัมพร อัมพันธ์พงศ์ (หัวหน้าพรรค) และนางสุรีย์พร อัมพันธ์พงศ์ (เลขาธิการพรรค) พรรคที่กล่าวถึงข้างต้น ก่อตั้งขึ้นก่อนการเลือกตั้งทั่วไปเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2500 อีกส่วนหนึ่งที่ตั้งขึ้นหลังการเลือกตั้งทั่วไปครั้งนี้ ก็ได้แก่ พรรค "ขบวนการสหพันธ์รัฐสภาคนนิยม" โดยกลุ่มของนายจารุบุตร เรืองสุวรรณ (หัวหน้าพรรค) และนายบุญ ศรียาภัย (เลขาธิการพรรค) พรรค "อีสาน" โดยกลุ่มของนายสุวรรณ คุณพงษ์ (หัวหน้าพรรค) และนายวิเชียร โคตะกลิต (เลขาธิการพรรค)

พรรคนี้ ประกาศนโยบายเน้นการพัฒนาภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นหลัก พรรค "ปิฎกภูมิ" โดยกลุ่มของนายยงโชติ จิงแถมกลิ่น (หัวหน้าพรรค) และนายเฉลิม ตุงคะมณี (เลขาธิการพรรค) พรรค "ประชาราษฎร์" โดยกลุ่มของ พล.ต.เฉลิม พงษ์สวัสดิ์ (หัวหน้าพรรค) และนายจรัส กมลเพชร (เลขาธิการพรรค) และพรรค "สหพันธ์ประชาธิปไตย" โดยกลุ่มของนายโชติ คุ้มพันธ์ (หัวหน้าพรรค) อติต ส.ส. พระนครพรรคประชาธิปัตย์และนายโสภาส สาครวาลี (เลขาธิการพรรค)¹⁶⁷ พรรคที่ประกาศ "ชื่อ" หลากหลายเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นที่รวมของคนกลุ่มเล็ก ๆ เพียงไม่กี่คน และส่วนใหญ่ก็เป็นกลุ่มคนรู้จักกัน หรือเกี่ยวข้องกันเป็นเครือญาติ และจำนวนหนึ่งก็เป็นพรรคท้องถิ่นด้วย แม้หลายพรรคจะส่งผู้สมัครเข้าแข่งขันในการเลือกตั้ง แต่ก็ไม่ได้รับการเลือกตั้ง และไม่มีความสำคัญต่อกระบวนการทางการเมืองแต่อย่างใด

การเลือกตั้งทั่วไปวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2500 มีสมาชิกที่ประกาศตนสังกัดพรรคการเมืองได้รับเลือกตั้งเพียง 8 พรรค และที่ไม่สังกัดพรรคได้รับเลือกตั้งอีกจำนวนหนึ่ง (โปรดดูตารางที่ 3 หน้า 258) พรรคเสรีมนังคศิลาได้รับเลือกตั้งมากที่สุด 83 ที่นั่ง รองลงมาคือพรรคประชาธิปัตย์ 28 ที่นั่ง ในช่วงการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง พรรคการเมืองต่างทำการโฆษณา "เผยแพร่" นโยบายไปสู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง¹⁶⁸ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งของพรรคเสรีมนังคศิลา ที่ใช้เงินลงทุนหาเสียงกว่า 20 ล้านบาท ซึ่งเป็นเงินจำนวน "มหาศาล" มาก เพราะต้องทำการแข่งขันกับพรรคประชาธิปัตย์ พรรคเสรีมนังคศิลา จึงต้องระดมทรัพยากรทางการเมืองทุกอย่างเพื่อให้ชนะการเลือกตั้ง นับตั้งแต่การคัดเลือกผู้สมัคร "อย่างรัดกุม" ส่งผู้ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ประชาชนลงสมัครรับเลือกตั้ง ใช้ "กำลังคน"

¹⁶⁷ โปรดดูรายละเอียดใน, ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, อ้างแล้ว, หน้า 65-67.

¹⁶⁸ ขจัดภัย บุษยพัฒน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย", หน้า 145.

"กำลังทรัพย์" และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งมี "บริษัทห้างร้าน" ให้การช่วยเหลือเป็นการ "ส่วนตัว" รวมเป็นเงินจำนวนมาก¹⁶⁰ และที่สำคัญมากที่สุดสำหรับพรรคนี้ ก็คือการลงสมัครแข่งขันในจังหวัดพระนครของผู้นำพรรคคนสำคัญ คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และคณะอีก 8 คน เพราะจอมพล ป. ต้องการสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองของกลุ่มตน ต่อเนื่องจากการออกประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับแรก และการเปิดกว้างทางการเมืองมากขึ้น ความมุ่งหวังที่จะเข้าไปจัดตั้งรัฐบาลอีกครั้ง โดยใช้กระบวนการเลือกตั้งเป็น "เครื่องมือ" จอมพล ป. จึงอยู่ในฐานะที่จะ "แพ้ไม่ได้"¹⁷⁰ ซึ่งความมุ่งหวังดังกล่าว ได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญทำให้ พรรคเสรีมนังคศิลาต้องทำการทุจริตในการเลือกตั้ง โดยการ ใช้ "กลโกง" ต่าง ๆ ตั้งแต่ก่อนการลงคะแนนเสียง ในระหว่างเวลาลงคะแนนเสียง และในระหว่างการนับคะแนนเสียง กล่าวคือมีการใช้เงินจ้างกลุ่มอันธพาลหรือที่เรียกว่า "เหล่าพลร่ม"

¹⁶⁰ เพ็ญ อันชอุทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของ รัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง พ.ศ. 2498-2514", หน้า 68 และ 74. ผู้ศึกษา "ขบวนการ ค้าฝิ่น" ได้พบว่า ส่วนหนึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้นำเงิน "ราชการลับ" เงินจากองค์การ ทหารผ่านศึกและเงินจากการขาย "โคเวต้า" การส่งข้าวออกนอกประเทศให้กับพ่อค้า มาเป็น เงินค่าใช้จ่ายของพรรค. โปรตคุ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, "ความเป็นมาของขบวนการค้าฝิ่นในเมือง-ไทย", สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (กุมภาพันธ์, 2516), หน้า 30-43.

¹⁷⁰ อ่างถึงใน ร.ค.ท.ธงชัย แสงประดับ, "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ พรรคการเมืองไทย ศึกษาเฉพาะกรณีพรรคเสรีมนังคศิลา กับพรรคสหประชาไทย", หน้า 54.

ตารางที่ 3 พรรคการเมืองกับการเลือกตั้งทั่วไป วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2500

ลำดับที่	พรรคการเมือง	ผู้สมัคร	ได้รับเลือกตั้ง	แยกพวก
1	เสรีนิยมคนคิลลา	229	83	พวกรัฐบาล
2	ประชาธิปไตย	142	28	พวกค้านรัฐบาล
3	เสรีประชาธิปไตย	38	11	พวกเป็นกลาง
4	ธรรมาธิปไตย	93	10	พวกรัฐบาล
5	เศรษฐกิจ	41	8	พวกค้านรัฐบาล
6	ชาตินิยม	27	3	พวกเป็นกลาง
7	ขบวนการไฮค์ปาร์ค	6	2	พวกค้านรัฐบาล
8	อิสระ	21	2	พวกเป็นกลาง
9	ไม่สังกัดพรรค	299	13	พวกเป็นกลาง
	รวม		160	

ที่มา : ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510),
หน้า 145. เพ็ญ อันชุกฤทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียร-
ภาพของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหา-
บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524),
หน้า 81-82. ร.ต.ท.ธงชัย แสงประดับ, "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบพรรคการเมือง
เมืองไทย ศึกษาเฉพาะกรณีพรรคเสรีนิยมคนคิลลา กับพรรคสหประชาไทย" (วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2517), หน้า 97.

นำบัตรโงก หรือ "บัตรผี" หรือที่เรียกว่า "ไฟไฟ" ไปใส่ไว้ในที่บัตรเลือกตั้งในหน่วยเลือกตั้งหลายแห่ง กรรมการหน่วยเลือกตั้งจำนวนมากก็ทำการช่วยเหลือพรรคเสรีมนังคศิลาอย่างโจ่งแจ้ง เมื่อการนับคะแนนในช่วงแรกผู้สมัครพรรคประชาธิปัตย์มีคะแนนนำใน 13 อำเภอ การนับคะแนนในอีก 5 อำเภอที่เหลือได้มีการ "ถ่วงเวลา" ให้ล่าช้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน 13 หน่วยเลือกตั้งสุดท้ายของอำเภอคูสิต ซึ่งมีการนับคะแนนไปจนถึงเที่ยงของวันที่ 28 กุมภาพันธ์ จึงสามารถประกาศผลได้ และปรากฏว่าจอมพล ป. และคณะเป็นฝ่ายได้รับการเลือกตั้ง 7 คน ผู้สมัครพรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกตั้ง 2 คน คือ นายควง อภัยวงศ์ กับนาวาโทพระประยูรชลธิ¹⁷¹ การเลือกตั้งครั้งนี้จึงถูกเรียกในเวลาต่อมาว่าเป็น "การเลือกตั้งสกปรกถึงพุทธกาล"¹⁷²

หลังการเลือกตั้งได้มีการ "คัดค้าน" การเลือกตั้งจากคนหลายกลุ่ม ทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคฝ่ายค้าน นิสิต นักศึกษาและประชาชน และจากสื่อสารมวลชน โดยนักการเมืองและอดีตนักการเมืองกลุ่มหนึ่งที่สำคัญ คือ นายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พ.อ.ม.ร.ว.น้ำเพชร เกษมสันต์ พ.ท.ประเสริฐ สุตบัณฑิต และนายกิตติศักดิ์ ศรีอำไพ เป็นต้น ได้ทำการยื่นฟ้องต่อศาลจังหวัดพระนคร ธนบุรี เชียงใหม่ นครราชสีมา และอุบลราชธานี เพื่อขอให้ศาลสั่งให้การเลือกตั้งเป็น "โมฆะ" นิสิตนักศึกษาและประชาชนในจังหวัด

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-81.

¹⁷² ในหน่วยเลือกตั้งหลายหน่วยมีเหตุรุนแรงเกิดขึ้นจนถึงขั้นบาดเจ็บ และเสียชีวิตหลายราย เมื่อกลุ่มอันธพาล "พรรคพลร่ม" ของพรรคเสรีมนังคศิลา ได้เกิดการใช้กำลังและอาวุธกับกรรมการหน่วยเลือกตั้งบางหน่วยและประชาชนที่สนับสนุนพรรคประชาธิปัตย์บางกลุ่ม จนลุกลามกลายเป็นการเผชิญหน้ากันขึ้น. โปรดคุรายละเอียดยใน ร.ต.ท.ธงชัย แสงประดับ, "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบพรรคการเมืองไทย ศึกษาเฉพาะกรณีพรรคเสรีมนังคศิลา กับพรรคสหประชาไทย", หน้า 94-96.

พระนครได้เดินขบวนเรียกร้องให้มีการเลือกตั้งใหม่ และขอให้ดำเนินการสอบสวนลงโทษผู้กระทำผิดในการเลือกตั้ง¹⁷³ นอกจากนั้น หนังสือพิมพ์และสื่อสารมวลชนต่าง ๆ ก็ได้เสนอข่าวโจมตีว่าฝ่ายรัฐบาลว่า "ทุจริตฉ้อโกงการเลือกตั้ง" ด้วย¹⁷⁴ ฝ่ายรัฐบาลโดย "คณะรัฐประหาร" ได้พยายามจะใช้อำนาจตามกฎหมาย และใช้กำลังเจ้าหน้าที่ของรัฐทำการควบคุมการคัดค้านของประชาชน¹⁷⁵ แต่เนื่องจากมีความแตกแยกกันอย่างลึกซึ้งระหว่างกลุ่มสำคัญ 3 กลุ่มใหญ่ ภายในคณะทำให้กลุ่มที่นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หันไปมีท่าทีสนับสนุนการเดินขบวนของประชาชนและนักศึกษา¹⁷⁶ และใช้ความได้เปรียบในฐานะของผู้นำทหารบกและไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การ "ทุจริต" ในการเลือกตั้ง ต่อรองกับกลุ่มของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และกลุ่มของพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ในเรื่องการกำหนดตัวบุคคลเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลแต่ "การต่อรอง" โดยใช้อิทธิพลต่าง ๆ ของประชาชนเป็นข้ออ้าง ยิ่งทำให้แต่ละ

¹⁷³ เพ็ญ อันชุกฤทธิ, "รัฐบาล : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง พ.ศ. 2498-2514", หน้า 76.

¹⁷⁴ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย", หน้า 147.

¹⁷⁵ ด้วยการแต่งตั้ง ให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้บัญชาการฝ่ายทหาร เพื่อดำเนินการป้องกันและปราบปรามการก่อการร้าย. โปรตดู ร.ต.ท. ธงชัย แสงประดับ", การศึกษาเชิงเปรียบเทียบพรรคการเมืองไทย ศึกษาเฉพาะกรณีพรรคเสรีมนังคศิลา กับ พรรคสหประชาไทย", หน้า 98.

¹⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98-99. โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนเขียนจดหมายส่งไปยังกองบัญชาการฝ่ายทหาร และได้สรุปความคิดเห็นของประชาชนว่าประชาชนไม่ต้องการให้แต่งตั้ง พล.อ. มังกร พรหมโยธี และ พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี เข้าร่วมในคณะรัฐบาลและต้องการให้ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ พ้นจากตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจด้วย.

พวกในคณะรัฐประหารแตกแยกกันมากยิ่งขึ้น เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศว่าจะไม่แต่งตั้งข้าราชการประจำเป็นรัฐมนตรี ซึ่งเป็นการตอบโต้ต่อฝ่ายทหารซึ่งเป็นข้าราชการประจำ และเป็นสมาชิกกลุ่มสำคัญของคณะรัฐประหารด้วย พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ก็ได้รับการสนับสนุนจากพวกที่เป็นสมาชิกคนสำคัญในพรรคเสรีมนังคศิลา และประกาศว่าจะไม่ลาออกจากตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจตามที่ฝ่ายทหารอ้างว่าประชาชนเรียกร้องให้ลาออก ขณะที่บุคคลสำคัญของพรรคเสรีมนังคศิลา ก็ยืนยันจะแต่งตั้ง "พวก" ของตนเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาลชุดใหม่อีก ฝ่ายทหารจึงได้ตอบโต้กลับโดยประกาศจะไม่รับตำแหน่งใด ๆ ในคณะรัฐบาล ด้วยข้ออ้างที่ต้องการจะทำหน้าที่ของข้าราชการประจำเพียงอย่างเดียว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งไม่มีฐานอำนาจจากกลุ่มและองค์กรใดรองรับเลย ยกเว้น "พรรคพวก" ในพรรคเสรีมนังคศิลาเพียงไม่กี่คน จึงจำเป็นต้องลดทอนที่แข็งกร้าวลงและพยายาม "เจรจาประนีประนอม" กับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ เพื่อหาทางจัดตั้งรัฐบาลและในที่สุดก็สามารถเจรจาดกลงกันได้โดยฝ่ายจอมพล ป. ยินยอมตามคำขอร้องของฝ่ายทหารด้วยการไม่แต่งตั้ง พล.อ.มังกร พรหมโยธี กับพล.ท.ประยูร ภมรมนตรี เป็นรัฐมนตรี และมีการสับเปลี่ยนตำแหน่งรัฐมนตรีบางตำแหน่งที่สำคัญ คือ แต่งตั้ง พ.อ.นายวรการบัญชา ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง แทน พล.อ.เกา เพียรเลิศ บริรักษ์บุษยทศกิจ ผู้ที่จอมพล ป. ให้ความ "ไว้วางใจ" ให้เข้าควบคุมกระทรวงที่เกี่ยวกับการเงินมาก่อนหน้านี้หลายครั้ง เนื่องจากฝ่ายค้านและประชาชนได้กล่าวโจมตีว่ารัฐมนตรีคนเก่าใช้จ่ายเงินของรัฐบาลโดยไม่รอบคอบรัดกุม พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ยินยอมลาออกจากตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ ตามเงื่อนไขของฝ่ายทหารใน "คณะรัฐประหาร" โดยเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เพียงตำแหน่งเดียวและจอมพล ป. ได้ยินยอมยกตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมให้กับจอมพลสฤษดิ์ เพื่อ "แลกกับการสนับสนุนจากคณะรัฐประหาร" ด้วย หลังจากการเจรจาจอมพลสฤษดิ์ ได้นำรายชื่อรัฐมนตรีที่จอมพล ป. เลือกสรรไว้ไปเข้าที่ประชุมคณะรัฐประหารฝ่ายทหารที่ "หอประชุมกองทัพบก" เมื่อฝ่ายทหาร "แสดงความพอใจเห็นด้วย" จอมพลสฤษดิ์ จึงนำเอามติของที่ประชุมไปแจ้งให้ที่ประชุมพรรคเสรีมนังคศิลาที่ "บ้านมนังคศิลา" รับทราบและมีการลงมติรับรองอีกครั้ง

หนึ่งก่อนจะมีการประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลชุดใหม่อย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 31 มีนาคม โดยเป็นการผสมผสาน "ตัวบุคคล" ที่เป็นหัวหน้ากลุ่มจากหลายพวกทั้งจากหัวหน้ากลุ่มในพรรคเสรีมนังคศิลา และคณะรัฐประหาร และรวมทั้ง "ฝ่ายเจ้า" ในตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศด้วย โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกสมัยหนึ่ง แต่ก็ยังเป็นเพียงตำแหน่งเดียวเท่านั้น ขณะที่จอมพลสฤษดิ์ และพวกในฝ่ายทหารได้รับตำแหน่งเพิ่มขึ้นอีกหลายคน¹⁷⁷ ความแตกแยกที่ "ประสาน" ใหม่ด้วยการเจรจาต่อรองและประนีประนอมกัน โดยมี "ผลประโยชน์" ใน "คณะรัฐบาล" เป็น "เงื่อนไข" หรือ "เป้าหมาย" สำคัญ ครั้งนี้ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางการเมืองของฝ่ายทหาร โดยการนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีเพิ่มขึ้นเหนือกว่าพวกอื่นในคณะรัฐประหารแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพภายในพรรคที่ตั้งชื่อว่า "เสรีมนังคศิลา" ด้วยว่า เป็นเพียงการรวมตัวกันขึ้นของคนหลายพวก ภายใต้การควบคุมของผู้นำกลุ่มเพียงไม่กี่คน และเพียงเพื่อใช้ "พรรค" เป็นเครื่องมือเข้าไปสู่การมีอำนาจทางการเมืองเท่านั้น และที่สำคัญยิ่งกว่านั้น "คณะรัฐประหาร" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝ่ายทหารในคณะรัฐประหารยังคงเป็นฝ่ายที่อำนาจสูงสุดในระบบการเมือง ส่วนพรรคการเมือง การเลือกตั้งและการเรียกร้องของประชาชนเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางการเมืองในระดับจำกัด ที่คณะรัฐประหารยินยอมให้มีขึ้นจากผลของความแตกแยกที่ยัง "ถ่วงดุล" กันได้โดยยังไม่ "เสียดุล" ในระหว่างกลุ่มพวกที่สำคัญในคณะรัฐประหารเท่านั้น กล่าวคือ ถ้าเกิดการ "เสียดุล" ในคณะรัฐประหารหรือการที่มีกลุ่มบางกลุ่มมีอำนาจและความเข้มแข็งเหนือกว่ากลุ่มอื่น ขึ้นสุดท้ายของความแตกแยกก็จะเกิดขึ้น และหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะส่งผลกระทบต่อระบบการเมืองและระบบพรรคการเมืองที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

¹⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99-103.

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ และพวกมีอำนาจเข้มแข็งขึ้นในคณะรัฐประหารจากผลสำเร็จของการเจรจาต่อรองในการจัดตั้งรัฐบาล และการแสดงท่าทีโน้มเอียงมารับฟังเสียงของประชาชนในกรณีประท้วงการเลือกตั้งสกปรก จอมพลสฤษดิ์ จึงมี "บารมีทางการเมือง" เพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายตาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จอมพลสฤษดิ์ได้อาศัยโอกาสที่เกิดความแตกแยกภายในพรรคเสรีมนังคศิลา จากสาเหตุที่มีกลุ่มทั้งเล็กและใหญ่หลายกลุ่มที่ขึ้นตรงต่อผู้นำของแต่ละกลุ่ม และได้ทำการเรียกร้องผลประโยชน์และตำแหน่งทางการเมืองต่อหัวหน้าพรรค และผู้นำคนสำคัญของพรรค ทำการสนับสนุนพรรคพวกฝ่ายตนจัดตั้งพรรค "สหภูมิ" ขึ้นอย่างลับ ๆ และพรรคนี้ก็ ดำเนินการทางการเมืองในสภา ร่วมกับพรรคประชาธิปัตย์ เสรีประชาธิปไตยและเศรษฐกิจ ทำการยื่นญัตติเปิดอภิปรายทั่วไปรัฐบาล โดยกล่าวหารัฐบาลอย่างรุนแรงว่า ไม่มี ความน่าเชื่อถือในสายตาของประชาชน บริหารงานโดยไม่คำนึงถึงเจตนารมณ์ของการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยและอื่น ๆ¹⁷⁸ ต่อมาเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม เมื่อจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในฐานะนายกรัฐมนตรีได้ทำการตอบโต้ด้วยการออกคำสั่งเป็น "หนังสือเวียน" ส่งไปยังรัฐมนตรีทุกคนเพื่อให้ "พิจารณาถอนตัวเสียจากองค์การค้าและสำนักธุรกิจทุกแห่ง ทั้งที่เป็นของรัฐหรือของเอกชนอย่างสิ้นเชิงภายในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2500"¹⁷⁹ ความขัดแย้งทางด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวพันกับอำนาจทางการเมืองที่มีอยู่มาเนิ่นนานระหว่างผู้นำกลุ่มคนสำคัญ 3 กลุ่มใหญ่ในคณะรัฐประหาร จึงได้ถึง "จุดแตกหัก" หรือขั้นสุดท้ายของความแตกแยก เมื่อจอมพลสฤษดิ์ และพรรคพวกอีก 3 คน คือ พล.ท.ถนอม กิตติขจร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม พล.อ.ท.เฉลิมเกียรติ วัฒนางกูร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร และพล.ต.ประภาส

¹⁷⁸ เฟียน อันซุทธิ, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของ รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514", หน้า 90-92.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93-94.

จารุเสถียร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีในอีก 5 วันต่อมา โดยจอมพลสฤษดิ์ ประกาศว่า จะไม่ลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกโดยเด็ดขาด วันที่ 5 กันยายน จอมพลสฤษดิ์ ก็ลาออกจากรองหัวหน้าพรรคเสรีมนังคศิลา วันที่ 10 กันยายน คณะทหารก็มีมติให้ "คณะทหาร" ที่ดำรงตำแหน่ง ส.ส. ประเภท 2 ในสังกัดพรรคเสรีมนังคศิลายื่นใบลาออกจากสมาชิกภาพของพรรค โดยตอนแรกลาออก 46 คน รวมทั้งจอมพลสฤษดิ์ด้วย ในวันรุ่งขึ้นได้ลาออกเพิ่มขึ้นรวมเป็น 96 คน แม่ทัพนายกองในกลุ่มคณะรัฐประหารพวกของจอมพลสฤษดิ์ ยังได้คัดค้านฝ่ายของจอมพล ป. ต่อไปแม้ว่าฝ่ายจอมพล ป. จะพยายามดำเนินการประนีประนอมกับ "คณะทหาร" อย่างเต็มที่ แต่ฝ่ายของจอมพลสฤษดิ์ที่เข้มแข็งกว่าก็ตัดสินใจทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลในวันที่ 16 กันยายน¹⁸⁰ ซึ่งทำให้ความขัดแย้งภายในกลุ่ม "คณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 และ พ.ศ.2494" ที่ดำรงอยู่มานานสิ้นสุดลงด้วย คณะทหารที่รวมตัวกันเป็นกลุ่ม "คณะปฏิวัติ" จึงกลายเป็นกลุ่มอำนาจกลุ่มใหม่ในระบบการเมืองไทย

เมื่อฝ่ายของจอมพลสฤษดิ์ ใช้กำลังทหารเข้ายึดอำนาจ จอมพล ป. ได้หลบหนีออกนอกประเทศ ในลักษณะ "หนีภัย จากศัตรู" โดยต้องขบรถไปกับนายฉวย วิโรจน์ศิริ เลขานุการส่วนตัวและ พ.ต.ท.ชุมพล โลหะชาละ นายตำรวจคนสนิทออกไปยังจังหวัดตราด และเช่าเรือหนีต่อไปถึงกัมพูชา และเดินทางต่อไปยังเวียดนามใต้ก่อนจะเดินทางไปยังอินเดียนแล้วอุปสมบทเป็นพระที่วัดไทย "พุทธคยา" และต่อมาได้เดินทางไปอยู่ญี่ปุ่น และถึงแก่อสัญกรรมที่ญี่ปุ่นเมื่อปี พ.ศ.2507 พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ถูก "เนรเทศ" ไปอยู่สวีเดน¹⁸¹ ขณะที่คนสำคัญหลายคนซึ่งเป็น "พรรคพวก" ของบุคคลทั้งสองต่างก็ตกอยู่ในสภาพไม่แตกต่างกัน คือต้องหมด

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-99.

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

อำนาจทางการเมืองไป ถ้าเป็นข้าราชการก็ถูกโยกย้าย หรือ "กลั่นแกล้ง" ด้วยวิธีการอื่น ๆ นอกจากนั้นผลกระทบของการแตกแยกพวกชั้นสุดท้ายในคณะรัฐประหารยังส่งผลไปถึง พวกใกล้ชิดของฝ่ายจอมพล ป. และพล.ต.อ.เผ่า ในทางธุรกิจด้วย เช่น นายชิน โสภณพานิช ประธานกรรมการธนาคารกรุงเทพ ที่ทำธุรกิจใกล้ชิดกับ "กลุ่มชวยราชครู" มานานก็ต้องเดินทางออกไปอยู่ฮ่องกงเมื่อเกิดการรัฐประหาร เป็นต้น โดยก่อนหน้านี้ นายชิน ถูกหนังสือพิมพ์ "สารเสรี" ของฝ่ายจอมพลสฤษดิ์ โจมตีว่าได้ร่วมมือกับบุคคลสำคัญของชวยราชครูค้าฝิ่นเถื่อน ทองคำเถื่อน และการใช้ "ธนบัตรปลอม" ออกมาใช้ทำฐานะของธนาคารกรุงเทพ¹⁸² กล่าวโดยสรุปก็คือ พรรคพวกของฝ่าย "ฝ่ายแพ้" ก็จะถูกกำจัดหรือกีดกันออกไปจาก "วงจรรอำนาจ" ส่วนพวกของฝ่าย "ชนะ" ก็จะได้รับรางวัลทั้งในทางราชการ การเมืองและทางเศรษฐกิจ บุคคลสำคัญของพวกก็จะถูกดึงเข้าสู่ "วงจรรอำนาจ" รวมกันเป็นกลุ่มศูนย์กลางอำนาจกลุ่มใหม่¹⁸³

หลังจาก "คณะปฏิวัติ" ของจอมพลสฤษดิ์ และพรรคพวกในฝ่ายทหารและข้าราชการพลเรือนยึดอำนาจได้แล้ว ก็ได้มีการแต่งตั้งสมาชิกสภาประเภทที่ 2 ชุดใหม่ จำนวน 121 คน โดยจำนวนกว่า 100 คน เป็นทหารตั้งแต่ยศพันโทจนถึงจอมพล จอมพลสฤษดิ์ได้แต่งตั้งทหารที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ซึ่งเป็นพวกของตนเองเข้ารับตำแหน่งจำนวนมาก ที่น่าสังเกตคือจอมพลผิน ชุณหะวัณก็ได้รับการแต่งตั้งด้วย ขณะที่ "กลุ่มลูกเขย" ของจอมพลผินบางคนแม้ไม่ถูก "เนรเทศ"

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁸² สิริวัฒน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมาธิบดีบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (พ.ศ. 2481-2500)", หน้า 195-196.

¹⁸³ ไพรคุด วรธิกา ดันติรัตน์ไพศาล, "กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 55-57.

ออกนอกประเทศ แต่ก็ไม่ได้รับการแต่งตั้ง¹⁸⁴ "คณะปฏิวัติ" ได้แต่งตั้ง "คนกลาง" คือ นายพจน์ สารสิน เลขาธิการองค์การสมาคมประชาชาติเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ส.ป.อ.) เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวในช่วง 90 วัน ก่อนจะมีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ เนื่องจาก "คณะปฏิวัติ" ได้ประกาศยุบเลิกสภาผู้แทนราษฎร เมื่อทำการยึดอำนาจแล้ว รัฐบาลชุดใหม่มีสมาชิก "คณะปฏิวัติ" เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีหลายคน เช่น พล.ท. ถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พล.ท. ประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รวมทั้ง พล.อ.ท. บุญชู จันทรุเบกษา และ พล.ท. จิตติ นาวิเสภัย เป็นต้น และยังได้แต่งตั้ง พล.ต. พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ "ตัวแทนพวกเจ้า" เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศด้วย¹⁸⁵ ส่วนจอมพลสฤษดิ์ ยัง "สงวนท่าที" ไม่รับตำแหน่งใด ๆ ในคณะรัฐบาล ด้วยเหตุผลสำคัญคือ "เกรงคนจะมองว่าทำรัฐประหารเพื่อหวังอำนาจ หากแต่ทำไปเพื่อประเทศชาติอย่างแท้จริง"¹⁸⁶ รัฐบาลชุดใหม่ภายใต้อำนาจของ "คณะปฏิวัติ" ได้แต่งตั้ง พล.ต. อ. ไสว ไสวแสนยากร สมาชิกคนหนึ่งคณะปฏิวัติเป็นอธิบดีกรมตำรวจและทำการรื้อฟื้นคดี "สังหารฝ่ายตรงข้าม" สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม-พล.ต. อ. เผ่า ศรียานนท์ มีอำนาจทางการเมืองขึ้นมาสอบสวนใหม่หลายคดี เช่น คดีสังหารอดีตรัฐมนตรี 4 คน เป็นต้น คดีนี้ได้มีการจับกุม "ตำรวจอัสวิน" ลูกน้อง พล.ต. อ. เผ่า หลายคน ขณะที่บางคนได้หลบหนีออกนอกประเทศ¹⁸⁷

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁸⁴ โปรคตุ กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 174-176.

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130-131.

¹⁸⁶ เพ็ญ อันชุกฤทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากเลือกตั้ง พ.ศ. 2498-2514", หน้า 104.

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104-105.

"คณะปฏิวัติ" ได้สร้างความชอบธรรมให้กับระบบการเมืองภายหลังการยึดอำนาจด้วยการจัดการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นในวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2500 โดยมีพรรคการเมืองที่จัดตั้งขึ้นก่อนหน้านี้นี้ส่งผู้สมัครลงแข่งขัน แต่ครั้งนี้ พรรคเสรีนิยมคคิลลา กลายเป็น "ที่รวมของนักการเมืองกลุ่มเล็ก" จำนวนไม่กี่คน เพราะเมื่อผู้นำคนสำคัญในพรรคแตกแยกกันโดยส่วนหนึ่งต้องเดินทางออกนอกประเทศ และส่วนหนึ่งได้หมดบทบาททางการเมืองลง ขณะที่จอมพลสฤษดิ์ และพวกก็แยกตัวออกไปตั้งกลุ่มใหม่ สมาชิกพรรคส่วนใหญ่ก็เลย "แยกกระจัดกระจายออกไป"¹⁸⁸ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคเสรีนิยมคคิลลา จำนวนหนึ่งได้ลาออกไปเข้าสังกัดพรรค "สหภูมิ" ตั้งแต่ก่อนจะเกิดการรัฐประหารแล้ว และส่วนหนึ่งถ้าไม่ลงสมัครโดยไม่สังกัดพรรค ก็จะเข้าสังกัดพรรค "สหภูมิ" เมื่อมีการเลือกตั้งทั่วไปในครั้งนี้ ส่วนนายควง อภัยวงศ์ กับพรรคพวกในชื่อพรรค "ประชาธิปไตย" ก็ยังคงลงสมัครแข่งขันในครั้งนี้อย่างเดียว และยังคงเป็นกลุ่มใหญ่อันดับสองเมื่อได้รับเลือกตั้งทั้งหมด 39 คน รองจากพรรค "สหภูมิ" ที่ได้รับเลือกตั้งมากที่สุด จำนวน 45 คน¹⁸⁹ (โปรดดูรายละเอียดในตารางที่ 4 หน้า 268)

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเพิ่งเดินทางกลับจากการไป "รักษาตัว" ในสหรัฐอเมริกา ภายหลังการเลือกตั้ง ได้พิจารณาเห็น "ปัญหาความอลเวงอย่างหนัก" ในรัฐบาลที่ผ่านมา¹⁹⁰ จึงคิดหาทางสร้างความเป็นกลุ่มก้อนขึ้นในฝ่ายรัฐบาล ด้วยการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่แทนที่พรรค "สหภูมิ" ตั้งชื่อว่าพรรค "ชาติสังคมนิยม" โดยรวบรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในพรรค "สหภูมิ" เดิมเข้ากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในกลุ่มที่เคยสังกัดพรรคเสรีนิยมคคิลลา ซึ่งส่งผลให้พรรคใหม่มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากขึ้น และทำให้ "คณะปฏิวัติ" สามารถจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ที่มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภท 1 ที่มาจากการเลือกตั้งเสียงข้างมากให้การสนับสนุนได้ และ

¹⁸⁸ บุญธรรม เลิศสุขีเกษม, "ความแตกแยกภายในพรรคการเมืองไทย : ศึกษาเปรียบเทียบพรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม และพรรคชาติไทย", หน้า 78.

¹⁸⁹ โปรดดูรายละเอียดใน เพ็ญ อันชุตฤทธิ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากเลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514", หน้า 105-106.

¹⁹⁰ ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย", หน้า 168.

ตารางที่ 4 พรรคการเมืองกับการเลือกตั้งทั่วไป 15 ธันวาคม พ.ศ.2500

ลำดับที่	พรรคการเมือง	ส่งสมัคร	ได้รับเลือกตั้ง
1	สหภูมิ	138	45
2	ประชาธิปไตย	133	39
3	เสรีประชาธิปไตย	22	6
4	เศรษฐกิจ	59	5
5	เสริมนักศึกษา	14	4
6	ชาตินิยม	3	1
7	ขบวนการไฮค์ปาร์ค	2	1
8	อิสระ	3	1
9	ไม่สังกัดพรรค	413	58
	รวม	813	160

ที่มา : เพ็ญ อันชุธर्थ, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่
มาจากการเลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติ-
ศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 105-106. จัดกับ
บุรุษพัฒน์, "กำเนิดพรรคการเมืองในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนก
วิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510).

เพื่อให้การรวมตัวเป็นพรรคใหม่เข้มแข็งขึ้น จอมพลสฤษดิ์ ได้ตัดสินใจเข้าดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคเอง สมาชิกคนสำคัญใน "คณะปฏิวัติ" ที่ดำรงตำแหน่งสำคัญในพรรค "สหภูมิ" ก็เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญอื่นภายในพรรค "ชาติสังคมนิยม" ด้วย โดยมี พล.ท.ประภาส จารุเสถียร เป็นเลขาธิการพรรค¹⁹¹ เหตุนี้ การก่อตั้งพรรค "ชาติสังคมนิยม" ของ "คณะปฏิวัติ" จึงไม่แตกต่างไปจากการที่ "คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และ 2494" ก่อตั้งพรรค "เสรีมนังคศิลา" ขึ้นแต่อย่างใด กล่าวคือ เกิดจากการดึงเอาสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งประเภท 1 และ 2 ในสภามา รวมกันเพื่อให้ได้เสียงข้างมากและใช้ "เสียงข้างมาก" เหล่านั้นคำจุนรัฐบาลเป็น "เครื่องมือ" ในการใช้อำนาจปกครอง โดยใช้วิธีการแลกเปลี่ยน "ผลประโยชน์" ระหว่างผู้นำพรรคที่มาจาก "คณะทหาร" กับกลุ่มย่อยหลายกลุ่มของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มารวมตัวกัน ทั้งผลประโยชน์ทางวัตถุ เงิน ตำแหน่งทางการเมือง และทางด้านธุรกิจที่อำนาจรัฐสามารถอำนวยให้ได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การรวมตัวจึงเป็นไปอย่างหลวม ๆ มีลักษณะชั่วคราวขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ คือ ความสามารถทางด้านต่าง ๆ ของผู้นำ และผลประโยชน์แลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้นำกับสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ภายในพรรค¹⁹² เมื่อใดก็ตามที่มีการเปลี่ยนแปลงไปของปัจจัยสำคัญเหล่านี้ การรวมตัวก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับพรรค "เสรีมนังคศิลา" และพรรค "สหภูมิ" ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

หลังการเลือกตั้ง นายพจน์ สารสิน ปฏิเสธไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีก "คณะปฏิวัติ" ได้คัดเลือก พล.ท.ถนอม กิตติขจร สมาชิกคนสำคัญของคณะปฏิวัติ รองหัวหน้าพรรค

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168-169. และเขียน อันชุธกัฏฐ์, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง พ.ศ. 2498-2514", หน้า 106-107.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

"ชาติสังคัม" และลูกน้องใกล้ชิดของจอมพลสฤษดิ์เข้ารับตำแหน่งแทน โดยจอมพลสฤษดิ์ ยังคงปฏิเสธไม่รับตำแหน่งดังกล่าว แม้สมาชิก "คณะปฏิวัติ" จะให้การสนับสนุนอย่างกว้างขวาง โดยอ้างเหตุผลถึง "ปัญหาทางด้านสุขภาพ"¹⁹³ พล.ท. ถนอมได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและได้เลื่อนยศเป็น "พลเอก" และได้ทำการแต่งตั้งรัฐบาลชุดใหม่เมื่อตอนต้นปี พ.ศ. 2501 ซึ่งมาจากบุคคลในคณะรัฐบาลชุดก่อนเกือบทั้งหมด และยังได้เพิ่มตำแหน่งรัฐมนตรีขึ้นอีก 5 ตำแหน่ง¹⁹⁴ เพื่อเปิดทางให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกส่วนหนึ่งเข้าร่วมคณะรัฐมนตรีด้วย

เนื่องจากพื้นฐานที่มาของบุคคล และกลุ่มในคณะรัฐบาล มาจากกลุ่มที่แตกต่างกันหลายกลุ่มทั้งจากฝ่ายข้าราชการประจำในกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ กองทัพบกและจากกลุ่มเล็ก ๆ หรือพวกที่ใกล้ชิดกันของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกส่วนหนึ่ง โดยอย่างน้อย สามารถแยกที่มาได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือส่วนของ "คณะปฏิวัติ" ซึ่งเป็นฝ่ายที่มีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองสูงสุด และมีติดต่อกันมานานหลายปี กับฝ่ายของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เข้าไปรวมกันภายใต้ชื่อ "ชาติสังคัม" และแม้ว่า ผู้นำของคณะปฏิวัติจะเป็นผู้นำในคณะรัฐบาลหรือเป็นผู้นำในทั้ง 2 ฝ่ายดังกล่าว แต่ความหลากหลายของกลุ่มก็ทำให้เกิด "เกิดปัญหา" ในการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ในบรรดากลุ่มหรือพวกต่าง ๆ ใน 2 ฝ่ายใหญ่ และนับเป็นปัญหาโดยตรงต่อผู้นำ "คณะปฏิวัติ" ที่มีหน้าที่ในการตัดสินใจจัดแบ่งประโยชน์ให้กับกลุ่ม และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการสนับสนุนรัฐบาล หรือ "ความจงรักภักดี" ต่อผู้นำพรรค

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107-108.

¹⁹⁴ โปรตคุ กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 131-132.

หลังจากผ่านปัญหาคัดเลือกบุคคลที่เป็นผู้นำกลุ่มย่อยต่าง ๆ เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีแล้ว ปัญหาต่อมาคือการแต่งตั้งเลขานุการรัฐมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ต้องการให้ได้รับการแต่งตั้งมาก ในที่สุดได้จัดแบ่งให้กับ ส.ส.ที่มาจากพรรค "สหภูมิ" 10 ตำแหน่ง จากพรรค "ชาติสังคมนิยม" 10 ตำแหน่ง และฝ่ายทหารอีก 6 ตำแหน่ง แต่ปัญหาเรื่องตำแหน่งและผลประโยชน์ก็ทำให้เกิดความ "แตกแยก" ระหว่างรัฐมนตรีกับสมาชิกพรรค บางคนขึ้นจนถึงขั้นมีการเรียกร้องให้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ จอมพลสฤษดิ์ และผู้นำพรรค "ชาติสังคมนิยม" ได้แนะนำวิธีการที่จอมพล ป. เคยใช้ในการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกพรรค "เสรีนิยมคนกลาง" มาดำเนินการในพรรค "ชาติสังคมนิยม" ด้วย คือ การจัดหาเงินมาจำนวนหนึ่งราว 3 ล้านบาทมาตั้งเป็น "ทุนสวัสดิการ" สำหรับสมาชิกเพื่อให้สมาชิกก็ยืมไปใช้ในเรื่องส่วนตัวซึ่งทำให้มีผลในด้าน "ความจงรักภักดี" ได้ในระดับหนึ่ง แต่กรณีของพรรค "ชาติสังคมนิยม" สมาชิกกลับเรียกร้องประโยชน์มากขึ้น และยังประกาศว่าจะลาออกจากพรรคถ้าไม่ได้รับประโยชน์ตามที่เรียกร้อง รัฐบาลได้ปรับปรุงรัฐมนตรีหลายตำแหน่งหลายครั้ง เมื่อมีรัฐมนตรีหลายคนลาออก แต่ก็ต้องประสบปัญหาในการพิจารณางบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ.2502 ขณะที่สมาชิกฝ่ายค้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพรรค "ประชาธิปไตย" ก็โจมตีรัฐบาลอย่างมากในเรื่องการขึ้นภาษีสินค้าหลายประเภท เพื่อหาเงินมาเพิ่มในการจัดงบประมาณแผ่นดิน วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2501 เมื่อมีรัฐมนตรีลาออกอีก 3 ตำแหน่ง พล.อ.ถนอม นายกรัฐมนตรี ก็ทำการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีอีกครั้ง ด้วยการแต่งตั้งรัฐมนตรีใหม่รวม 8 คน โดยคัดเลือกและแต่งตั้งจาก ส.ส.ที่มาจากทุกภาค แต่ความแตกแยกภายในพรรครัฐบาลก็ไม่ยุติลง เพราะ ส.ส. ที่หวังจะได้รับตำแหน่งทางการเมืองแต่ไม่ได้รับการแต่งตั้ง ก็พยายามรวมกลุ่มเล็ก ๆ ขึ้นต่อรองภายในพรรค เหตุนี้ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ได้เงินทางลับจากสหรัฐอเมริกาอย่างแรงด่วน เพราะ พล.อ.ถนอม ได้ส่งคนไปขอร้องให้รีบเดินทางกลับประเทศ และหลังจากปรึกษาหารือกันในกลุ่มผู้นำของ "คณะปฏิวัติ" แล้ว "การรัฐประหาร" ซึ่งเป็นวิธีการ "เด็ดขาด" และ "คณะปฏิวัติ" ค้นเคย เพราะได้ใช้มาแล้วหลายครั้ง ก็ถูกนำมาใช้อีกครั้งหนึ่งในอีก 2 วันต่อมา ด้วยการประกาศ

ยึดอำนาจจากรัฐบาลของ "คณะปฏิวัติ" เองเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2501¹⁹⁵ การประกาศยึดอำนาจทางสถานีโทรทัศน์และวิทยุ ครั้งนี้ ได้มีการประกาศขุบเลิกพระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับแรกด้วย ซึ่งมีผลให้ พรรคการเมืองประชาธิปไตยทุกพรรคทั้งพรรคฝ่ายค้านรัฐบาลและพรรคสนับสนุน "คณะปฏิวัติ" ต่างก็ต้องสิ้นสุดบทบาททางการเมืองลง เหลือเพียงพรรคอำนาจนิยมในชื่อ "คณะปฏิวัติ" ที่มีอำนาจทางการเมืองที่แท้จริงมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 อยู่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น

โดยสรุปแล้วจะเห็นว่า "คณะรัฐประหาร" ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทรงอิทธิพลทางการเมืองสูงสุดมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 นับเป็น "คณะ" สำคัญในกระบวนการทางการเมืองไทยในช่วงนี้ ก่อนที่จะเกิดการแตกแยกกันขึ้นสุดท้าย และกลายเป็น "ศัตรูทางการเมือง" ที่ไม่อาจประนีประนอมกันได้อีกต่อไปในปี พ.ศ.2500 ระหว่างกลุ่มและพวกสำคัญ 3 กลุ่มที่ทรงอิทธิพลในคณะรัฐประหาร ก็ได้กลายเป็นกลุ่มอำนาจทางการเมืองสูงสุดกลุ่มใหม่แทนที่คณะรัฐประหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการประกาศยึดอำนาจในปลายปี พ.ศ.2501 และจากรูปแบบของการรวมกลุ่ม การเข้าไปเกี่ยวข้องในทางการเมือง รวมทั้งพื้นฐานความเป็นมาของ "คณะ" เหล่านี้ "คณะรัฐประหาร" ในช่วงปี พ.ศ.2490-2500 และ "คณะปฏิวัติ" ในช่วงปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา จึงมีรูปแบบของความเป็น "พรรคการเมือง" ไม่แตกต่างไปจาก "คณะราษฎร" มากนักและจากวิธีการเข้าไปมีอำนาจและการรักษาอำนาจทางการเมือง ตลอดจนการสืบทอดอำนาจทางการเมือง พรรคการเมืองในรูปแบบนี้จึงอาจเรียกได้ว่า เป็นพรรคอำนาจนิยม (authoritarian party) ซึ่งนอกจากจะมุ่งหวัง (goals) เข้าไปมีอำนาจทางการเมืองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของสมาชิกคนสำคัญในพรรคและกลุ่มผู้สนับสนุนพรรคแล้ว พรรคอำนาจนิยม ยังอาศัยความได้เปรียบทางด้าน

¹⁹⁵ โปรดศุรายละเอียดยุคใน เพ็ญ อ้นชุตฤทธิ, "รัฐบาลไทย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ ปัญหาเสถียรภาพของรัฐบาลที่มาจากกาเลือกตั้ง พ.ศ.2498-2514", หน้า 108-112.

การจัดองค์กรและการมีทรัพยากรทางการเมือง (political resources) อย่างมากมาย คือองค์กรของระบบราชการ ตลอดจน ข้าราชการฝ่ายต่าง ๆ ภายใต้ภาวะผู้นำ (leadership) ของผู้นำทางทหารทำการครอบงำระบบการเมือง และรวมทั้งครอบงำพรรคการเมืองประชาธิปไตย โดยการจัดตั้งของนักการเมืองฝ่ายพลเรือน ที่ได้รับอนุญาตให้มีบทบาททางการเมืองเป็นครั้งคราว และในขอบเขตจำกัดด้วย

การออกประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับแรก พ.ศ. 2498 จึงถือเป็นเพียงความต้องการจะแสวงหาการสนับสนุน จากภายนอกพรรคอำนาจนิยม โดยกลุ่มของจอมพล ป. กับกลุ่มของจอมพลผิน และพล.ต.อ. เผ่า เนื่องจากสาเหตุสำคัญ คือ ปัญหาความขัดแย้งกันรุนแรง และลึกซึ้งทางด้านผลประโยชน์ทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ตลอดจนยศ ตำแหน่งทางราชการ ระหว่างผู้นำ 3 กลุ่มใหญ่และพรรคพวกที่ให้การสนับสนุนผู้นำในแต่ละกลุ่ม พรรคประชาธิปไตยที่การก่อตั้งขึ้น จึงเป็นเพียงจุดเริ่มต้น หรือ "รากอ่อน" ของการพัฒนาไปสู่ความเป็นพรรคหรือองค์กรการเมืองระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น เพราะพรรคที่มีบทบาททางการเมืองทุกพรรคตั้งขึ้นโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ภายใต้ภาวะผู้นำของผู้นำทางการเมืองคนใดคนหนึ่ง และที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นคือต้องตกอยู่ภายใต้การครอบงำของ พรรคอำนาจนิยม ที่พยายามเข้ามารวบรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหลายพวกหลายกลุ่มเข้าไว้ภายใต้ "ชื่อ" พรรคเดียวกันและสร้างความผูกพันในเชิง "อุปถัมภ์" (patron-client relationships) ขึ้นระหว่างผู้นำพรรคอำนาจนิยมกับสมาชิกพรรคประชาธิปไตยภายใต้ร่มเงาพรรคอำนาจนิยม เพื่อการควบคุมพรรคประชาธิปไตยโดยตรง นับตั้งแต่ "คณะกรรมการนิติบัญญัติ" พรรค "เสรีนิยมคคิลลา" พรรค "สหภูมิ" จนถึงพรรค "ชาติสังคมนิยม" พรรคประชาธิปไตยหรือที่รวมของนักการเมืองพลเรือนเหล่านี้จึงเป็นเพียง "พรรคตัวแทน" ของพรรคอำนาจนิยมเท่านั้น

นอกเหนือจากพรรคประชาธิปไตย ภายใต้อุปถัมภ์ของพรรคอำนาจนิยมแล้ว พรรคประชาธิปไตยอื่นแทบจะไม่มีมีความสำคัญใดเลยต่อการควบคุมฝ่ายรัฐบาล พรรคจำนวนมากที่ตั้งขึ้นเป็นเพียง พวก หรือคนกลุ่มเล็ก ๆ ไม่ก็คนที่รู้จักกันเป็นการส่วนตัวหรือเป็นญาติมิตรกัน ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการเลือกตั้งและแม้แต่พรรค "ประชาธิปไตย" ก็ไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอ เพราะอิทธิพล

ทางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคก็เริ่มลดน้อยลง เพราะไม่มีบทบาททางการเมืองอย่างต่อเนื่องและภาระที่ต้องอยู่ในฐานะพรรคฝ่ายค้านก็ทำให้มีบทบาททางการเมืองจำกัดมากยิ่งขึ้นด้วย

การดำรงอยู่ หรือการแตกแยกตลอดจนการสิ้นสุดของพรรคการเมืองประชาธิปไตย ทุกรูปแบบจึงขึ้นอยู่กับ "เอกภาพ" ภายใน "คณะทหาร" เป็นปัจจัยสำคัญด้านหนึ่ง กล่าวคือเมื่อใดที่คณะทหารภายใต้ชื่อ "คณะ" ต่าง ๆ มีเอกภาพมาก พรรคประชาธิปไตย อาจถูกจำกัด บทบาททางการเมืองเหมือนดังเช่น กรณีที่เกิดขึ้นภายหลังการรัฐประหารปี พ.ศ.2501 เป็นต้น

1.6 พรรคการเมืองอำนาจนิยม พ.ศ.2501-2511 ระบบพวกภายใน "วงจรรออำนาจ" ฝ่ายทหาร "คณะปฏิวัติ" โดยการนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นการแยกพวกและรวมกลุ่มใหม่ (realignment) ในหมู่ผู้นำทางทหาร "คณะทหาร" กลุ่มนี้เติบโตขึ้นและมีกลุ่มก่อนที่ชัดเจนมาตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ.2490 โดยอยู่ในฐานะ "พวก" หนึ่งของคณะรัฐประหาร โดยการนำของพล.ท.ผิน ชุณหะวัณ "ความดีความชอบ" ในการทำหน้าที่ "ค้ำจุน" รัฐบาลที่มี 2 พวกใหญ่เป็นกลุ่มที่ทรงอิทธิพลสูงสุด คือ พวกโดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับ พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ และต่อมาคือ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ทำให้ "คณะทหาร" ของจอมพลสฤษดิ์ ได้รับความเจริญก้าวหน้าทางด้านหน้าที่ราชการทหารเป็นลำดับ ควบคู่ไปกับการได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับ "ความทะเยอทะยาน" ในความต้องการที่จะเข้าไปมีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองในเวลาต่อมา ตลอดเวลากว่า 10 ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 จนถึงการรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ.2500 จอมพลสฤษดิ์ได้ "สะสม" อิทธิพลในทางทหารและทางการเมืองผ่านระบบอุปถัมภ์ (patron-client system) ไปสู่ทหารระดับกลางและระดับล่างผ่านทาง "ผู้นำทหาร" กลุ่มวงใน (inner core) ซึ่งเป็นลูกน้องที่ทำงานใกล้ชิดกับจอมพลสฤษดิ์มานานหลายคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พล.อ.ถนอม กิตติขจร

พล.ท.ประภาส จารุเสถียร และพล.ท.กฤษณ์ สีวะรา¹⁹⁶ ในที่สุดเมื่อความขัดแย้งระหว่าง 3 กลุ่มสำคัญในคณะรัฐประหารได้ถึงจุดแตกหักเมื่อจอมพล ป. พิบูลย์ภูมิไชยอำนาจของหัวหน้ารัฐบาล "ขัดขวาง" การได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของอีก 2 กลุ่มใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ และพวกฝ่ายจอมพลสฤษดิ์จึงใช้อำนาจและอิทธิพลในทางทหารที่มีอยู่ ประกอบกับความชอบธรรมจากการที่ประชาชนได้เรียกร้อง "คัดค้าน" การเลือกตั้งสกปรก โดยพรรคเสรีมนังคศิลา โคนล้มฝ่ายจอมพล ป. และพล.ต.อ.เผ่าพล คณะทหารภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งเป็น "ทหารพื้นเมือง" ไม่เคยผ่านการศึกษาจากต่างประเทศ¹⁹⁷ จึงกลายเป็น "คณะ" ใหม่ที่มีอำนาจสูงสุดในทางการเมือง นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา และจากความ เป็นมาของคณะทหารกลุ่มนี้ซึ่งแตกต่างไปจาก "คณะราษฎร" และ "คณะรัฐประหาร" ได้ชี้แสดง ถึงแนวทางการดำเนินการทางการเมืองที่เป็นไปในแนวทางอนุรักษ์นิยม ไม่ผูกพันกับระบบรัฐสภา หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า คณะทหารกลุ่มนี้มีแนวความคิดในเชิงเผด็จการมากกว่า "คณะ" อื่น ๆ ที่เคยครอบงำอำนาจทางการเมืองมาก่อนหน้า¹⁹⁸

หลังจากประกาศยึดอำนาจทางการเมืองแล้ว "คณะปฏิวัติ" ซึ่งประกาศว่ามีสมาชิกมาจากทั้งทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจและพลเรือน ก็ได้ประกาศเปลี่ยนแปลง

¹⁹⁶ Chai-Anan Samudavanija, The Thai Young Turks (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1982), p.21.

¹⁹⁷ กนกวลี ชุชัยยะ, "พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. 2475-2524", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 117.

¹⁹⁸ เรื่องเดียวกัน.

โครงสร้างทางการเมืองที่เปิดกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอนุญาตให้มีการรวมกลุ่มกันเป็น
พรรคการเมือง โดยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2495 และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง
เมือง พ.ศ.2498 ไปสู่โครงสร้างทางการเมืองที่ปิดกั้น รวมศูนย์อำนาจไว้ที่คณะปฏิวัติมาก
ยิ่งขึ้น¹⁹⁹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงแรก ๆ หลังจากประกาศยึดอำนาจแล้ว กล่าวคือใน
3 เดือนแรกหลังจากประกาศยุบเลิกสภาผู้แทนราษฎร รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติพรรคการเมือง
ประกาศห้ามไม่ให้มีการชุมนุมทางการเมืองปิดกั้นการเสนอข่าวของสื่อมวลชน โดยใช้อำนาจ
"เรื่องคอมมิวนิสต์" และวิธีการปิดกั้นอื่น ๆ แล้ว อำนาจทางการเมืองก็ตกเป็นของคณะปฏิวัติ
หรือพูดให้เฉพาะเจาะจงก็คืออยู่ที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะหัวหน้าคณะปฏิวัติ ผู้บังคับบัญชา
สูงสุดของฝ่ายทหาร เป็นผู้ใช้อำนาจรักษาสถานการณ์ทั่วราชอาณาจักร เพราะยังไม่มี การแต่งตั้ง
รัฐบาลและสมาชิกสภาชุดใหม่ จอมพลสฤษดิ์ ได้ออกคำสั่งและออกประกาศในนามของคณะปฏิวัติ
มาใช้ควบคุมเสมือนหนึ่งเป็นกฎหมายประเภทต่าง ๆ รวมทั้งกฎหมายรัฐธรรมนูญด้วย รวม 57
ฉบับ²⁰⁰ ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการก้าวไปสู่การใช้ "อำนาจปกครองเผด็จการเบ็ดเสร็จ"

¹⁹⁹ ระเบียบแรกเป็นผลมาจากการพยายามสกัดกั้นการที่ "กลุ่มอำนาจเดิม" ในคณะ-
รัฐประหารพยายามจะกลับเข้ามาใช้อำนาจอีกครั้งแต่ระเบียบต่อ ๆ มาอาจต้องการจะรักษาอำนาจที่
คณะปฏิวัติครอบครองอยู่. โปรตควรรธิกา ตันติรัตน์ไพศาล, "กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทาง
การเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์", หน้า 64-66.

²⁰⁰ กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมืองไทย : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมือง
เมืองไทย, หน้า 133-134.

ของคณะปฏิวัติอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในทางการเมืองของไทย²⁰¹ ต่อมาในวันที่ 28 มกราคม พ.ศ.2502 "คณะปฏิวัติ" ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งโดยรูปแบบและสาระแล้วเป็นเพียงรัฐธรรมนูญชั่วคราว เพราะมีบทบัญญัติในมาตรา 6-7 ของ "ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2502" ฉบับนี้ระบุให้มีการแต่งตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญจำนวน 240 คน ขึ้นมาทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่²⁰² แต่อย่างไรก็ตาม "คณะปฏิวัติ" ก็สามารถใช้อำนาจเด็ดขาดที่มีอยู่ทั้งโดยอำนาจของคณะปฏิวัติ และอำนาจที่ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2502 ได้เปิดทางไว้ให้ทำการถ่วงเวลาการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อยู่นานถึงเกือบ 10 ปี จึงยอมผ่อนคลายนอำนาจทางการเมืองที่มีอยู่ในช่วงสั้น ๆ ระหว่างปี พ.ศ.2512-2514

มาตรา 17 ของธรรมนูญฉบับนี้ ได้ให้อำนาจนายกรัฐมนตรีไว้อย่างกว้างขวางมาก โดยสามารถสั่งการในนาม "มติคณะรัฐมนตรี" ได้เมื่อ "เห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักร หรือราชบัลลังก์" และแม้ว่าจะมีบทบัญญัติระบุไว้ว่าเมื่อสั่งการแล้วต้องแจ้งให้สภาทราบ แต่ในความเป็นจริงนั้น ทั้งบุคคลในฝ่ายนิติบัญญัติ และบริหาร ต่างก็เป็นพรรคพวกของคณะปฏิวัติทั้งสิ้น การใช้อำนาจตาม มาตรา 17 จึงสามารถกระทำได้โดยสะดวก และไม่มีการตรวจสอบอย่างรอบคอบและจริงจัง

²⁰¹ สุกิจ เจริญรัตนกุล, บรรณาธิการ, การเมือง-การบริหารราชการไทย : รวมบทความของนักวิชาการชาวต่างประเทศ (ภาคสี่) (วัฏจักรการเมืองไทย : เลือกตั้ง-รัฐประหาร) (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, 2529), หน้า 14.

²⁰² มาตรา 6 และ 7. โปรดดู ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม 76 ตอนที่ 17 (28 มกราคม 2502), หน้า 1-8.

กล่าวคือ ในจำนวนสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งทำหน้าที่สภานิติบัญญัติด้วย รวม 240 คน ที่ประกาศแต่งตั้งเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2502 เกือบทั้งหมดหรือราวร้อยละ 95 เป็นข้าราชการประจำ แยกเป็นทหารบก 108 คน ทหารเรือ 28 คน ทหารอากาศ 25 คน ตำรวจ 18 คน และฝ่ายพลเรือน 61 คน²⁰³ ในส่วนคณะรัฐมนตรีที่มีการประกาศแต่งตั้งในอีก 7 วันต่อมา ก็ประกอบด้วยบุคคลที่เป็น "ผู้นำกลุ่มวงใน" ของคณะปฏิวัติหลายคน เช่น พล.อ.ถนอม กิตติขจร พล.ท.ประภาส จารุเสถียร และพล.ต.พงษ์ ภูฉกัณฑ์ เป็นต้น นอกนั้นอีก 10 คน ก็ล้วนแต่เป็นพรรคพวกของคณะปฏิวัติ โดยมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พลเอกถนอม เป็นรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พล.ท.ประภาส รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย นายถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและ "พวกเจ้า" คือ พล.ต.พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นรองนายกรัฐมนตรี²⁰⁴ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีในช่วงที่จอมพลสฤษดิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอย่างต่อเนื่องจนถึงแก่อสัญกรรมในปลายปี พ.ศ.2506 ก็ล้วนแต่เปลี่ยนแปลงอยู่ในกลุ่มบุคคลที่เป็นพรรคพวกของคณะปฏิวัติทั้งสิ้น เช่น การแต่งตั้ง พล.อ.สุรจิต จารุเศรณี เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร แทนนายสวัสดิ์ มหาผลที่ถึงแก่อนิจกรรม แต่งตั้งจอมพลสฤษดิ์ดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติอีกตำแหน่งหนึ่ง หลังจากที่มีการจัดตั้ง

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁰³ ไปรอดุ กนก วงษ์ตระหง่าน, คู่มือการเมือง : 2475-2525 ข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองไทย, หน้า 176-179. วรธิกา ตันติวัฒน์ไพศาล, "กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทางการเมือง ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์", หน้า 83- และ ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม 76 ตอนที่ 21 (3 กุมภาพันธ์ 2502), หน้า 1-14.

²⁰⁴ กนก วงษ์ตระหง่าน, อ้างแล้ว, หน้า 134.

กระทรวงนี้ขึ้น เพื่อให้ดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกที่มีการประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 2504 และแต่งตั้งนายทวี แรงขำ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย เป็นต้น²⁰⁵

ในยุคที่จอมพลสฤษดิ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รวม 5 ปี "คณะปฏิวัติ" มีเอกภาพค่อนข้างมากเมื่อเปรียบเทียบกับคณะรัฐประหารในยุคนั้น บัญญัติสำคัญของการเกิดเอกภาพดังกล่าว ก็ได้แก่ "ความเป็นผู้นำ" (leadership) ของจอมพลสฤษดิ์เองที่ได้สะสมบารมีในหมู่ทหารและข้าราชการมานานกว่า 10 ปี และนอกจากนั้นก็เป็นที่ปัจจัยจากระบบอุปถัมภ์ระหว่างจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งอยู่ในฐานะของผู้ให้การอุปถัมภ์สูงสุด (supreme patron) เนื่องจากสถานะของความเป็นผู้นำสูงสุดของฝ่ายทหาร และรวมทั้งสัญลักษณ์ทางผู้นำและผู้รักษาผลประโยชน์ของข้าราชการทุกฝ่าย กับบรรดาผู้นำคณะปฏิวัติทั้งในกลุ่มวงในที่ใกล้ชิด คือ พลเอกถนอม กับ พล.ท. ประภาส ซึ่งทั้ง 2 คนนี้มีความใกล้ชิดสนิทสนมในฐานะเป็น "เครือญาติ" กันด้วย²⁰⁶ และบรรดาผู้นำทหารในกองทัพต่าง ๆ และรวมทั้งในกรมตำรวจและข้าราชการพลเรือนระดับสูงในกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ต่างได้รับผลประโยชน์จากการเป็นพวกอยู่ใต้การอุปถัมภ์ของจอมพลสฤษดิ์ ทั้งที่เป็นยศ ตำแหน่ง ชื่อเสียง เกียรติยศ อำนาจทางการเมือง และผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้นโยบายเศรษฐกิจ ทุนนิยม ด้วยการเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมตามแบบอย่างของประเทศตะวันตก และผลจากการจัดทำแผนพัฒนาอย่างเป็นระบบระเบียบขึ้นเป็นครั้งแรก ทำให้นักธุรกิจและพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134-135.

²⁰⁶ ภริยาของพลเอกถนอมเป็นพี่สาวของพล.ท. ประภาส ต่อมา พ.อ.ณรงค์ กิตติ-ขจร ลูกชายของพลเอกถนอม ก็ยังแต่งงานกับลูกสาวของพล.ท. ประภาสด้วย.

พ่อค้าชาวจีนจำนวนมากต้องเข้า "ฟิ่งฟิง" ผู้นำคณะปฏิวัติ เพื่อให้ความคุ้มครองและอำนวยความสะดวกในการประกอบการธุรกิจต่าง ๆ ขณะที่บรรดานักธุรกิจและพ่อค้าเหล่านั้น ก็จะให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทั้งที่เป็นตัวเงิน และการได้รับหุ้นในบริษัทตอบแทนแก่ผู้นำคณะปฏิวัติ เช่น การฟิ่งฟิงกันระหว่างตระกูล "โสภณพานิช" ซึ่งถือหุ้นใหญ่ในธนาคารกรุงเทพ จำกัด กับ พลเอกประภาส จารุเสถียร หลังจากการหมดอำนาจทางการเมืองของ "พวกชวยราชครู" แล้ว เป็นต้น²⁰⁷ นอกเหนือจากการที่จอมพลสฤษดิ์ ได้นำเงินรายได้จากกองสลากกินแบ่งรัฐบาลและเงินราชการลับของกองทัพกบไปแจกจ่ายให้ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ทั้งที่เป็นทหารและอนุภรรยาที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก²⁰⁸

ในความสัมพันธ์กับทหารและข้าราชการระดับกลางและระดับล่าง และรวมทั้งกับบรรดานักธุรกิจและพ่อค้ารายใหญ่ในประเทศ จอมพลสฤษดิ์ และผู้นำคณะปฏิวัติอยู่ในฐานะของผู้ให้การอุปถัมภ์ (patrons) แต่ในระดับที่สูงขึ้นไปของเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ จอมพลสฤษดิ์ และผู้นำคณะปฏิวัติได้ยินยอมอยู่ใต้การอุปถัมภ์ (clients) ของสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยการแสดงความจงรักภักดีอย่างสูงต่อสถาบันเก่าแก่ของชาติ ตามหลักการที่มีการวางไว้ตั้งแต่การทำรัฐประหาร พ.ศ. 2490 แล้ว การมีอำนาจทางการเมืองโดยอิงแอบอยู่ภายใต้ร่มเงาสถาบันที่คนไทยทั้งชาติให้การเคารพยกย่องดังกล่าวได้ส่งผลให้จอมพลสฤษดิ์มี "ความชอบธรรม" ในการใช้

²⁰⁷ พรรณี บัวเล็ก, "การเติบโตและการพัฒนาการของนายทุนธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย (2475-2516)", หน้า 201 และ 214-215.

²⁰⁸ วรริกา ตันติรัตน์ไพศาล, "กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์", หน้า 18-19.

อำนาจมากขึ้น ในสายตาประชาชน²⁰⁹ และนอกจากนั้นการปกครอง "ระบอบคณะปฏิวัติ" ยังพึ่งพาผู้ให้การอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์รายใหญ่ระดับโลกฝ่ายประชาธิปไตยคือสหรัฐอเมริกาด้วย เพราะทั้งสองฝ่ายมีผลประโยชน์ร่วมกัน คือการต่อต้านการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่หลั่งไหลเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านมาทางจีนและประเทศในอินโดจีนและได้ทวีแรงกดดันรุนแรงขึ้นเป็นลำดับพร้อม ๆ ไปกับอิทธิพลของ "พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย" (พคท.) ภายในประเทศ สหรัฐอเมริกาได้ให้เงินและความช่วยเหลือด้านอื่น แก่รัฐบาลไทยมากมายในแต่ละปี โดยมุ่งช่วยเหลือทั้งทางเศรษฐกิจ การทหาร ทางวิชาการและอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจนั้น สหรัฐอเมริกาจะได้รับประโยชน์ในด้านการขยายการตลาด และการลงทุนของนายทุนชาวอเมริกัน ถ้าหากไทยมีความเป็นสมัยใหม่ทางเศรษฐกิจมากขึ้น เหตุนี้ แม้ว่า รัฐบาลไทยโดย "คณะปฏิวัติ" จะปกครองในระบอบเผด็จการทหาร ซึ่งขัดแย้งกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและผู้นำทหารจะมีปัญหาในการทุจริต (corruption) รวมทั้งทุจริตความช่วยเหลือที่ได้รับจากสหรัฐอเมริกาด้วย แต่เงินช่วยเหลือที่สหรัฐอเมริกาส่งให้กับรัฐบาลทหารไทยก็มีจำนวนมหาศาลและเพิ่มมากขึ้นเกือบทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งความช่วยเหลือทางด้านการทหาร²¹⁰ (โปรดดูตารางที่ 5 และ 6 หน้า 282 และ 283) เครือข่ายระบบอุปถัมภ์ (patron-client networks) ทั้งในสังคมไทยและระหว่างผู้นำทหารไทยกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกาดังกล่าว จึงเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้ "คณะปฏิวัติ" มีเอกภาพในการรวมกลุ่มและได้รับการยอมรับจากระบบราชการ ฝ่ายนักธุรกิจ

²⁰⁹ ทักษิณ แจ่มดี, "การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ", หน้า 161-169.

อ้างอิงใน วรวิภา ตันติรัตน์ไพศาล, "กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์", หน้า 35.

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134-139.

ตารางที่ 5 สหรัฐอเมริกาอุปถัมภ์รัฐบาลทหารไทยช่วงปี พ.ศ.2500-2506

หน่วย : ล้านดอลลาร์สหรัฐ

ปี พ.ศ.	จำนวนทั้งสิ้น	แยกตามประเภท			
		operating	investment	construction	overhead
2500	26.0	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล	ไม่มีข้อมูล
2501	20.0	"	"	"	"
2502	18.0	"	"	"	"
2503	24.0	"	"	"	"
2504	49.0	"	"	"	"
2505	88.0	"	"	"	"
2506	71.8	17.8	27.4	23.9	27
รวม	296.8	-	-	-	-

หมายเหตุ : operating costs = ความช่วยเหลือทางการเงินด้านการฝึกอบรมและการซ่อมแซมอุปกรณ์

investment = ความช่วยเหลือทางด้านอาวุธยุทโธปกรณ์หลัก

construction costs = ความช่วยเหลือทางการเงินด้านการก่อสร้างของทหาร

overhead expenses = ค่าใช้จ่ายในด้านการบริหารของจัสแม็ก (Jusmag)

ที่มา : United States Senate Committee on Foreign Relations Hearing before the Subcommittee on United States Security Abroad, United State Security Agreement and Commitments Abroad Kingdom of Thailand, (November, 1969), p.633-634. อ้างถึงใน วรวิภา ตันติรัตน์ไพศาล, กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 135.

ตารางที่ 6 สหรัฐอเมริกาอุปถัมภ์รัฐบาลทหารไทย ทางด้านเศรษฐกิจระหว่างปี พ.ศ.2500-2506

หน่วย : ล้านดอลลาร์สหรัฐ

ปี พ.ศ.	จำนวนทั้งสิ้น	แยกตามประเภท	
		เงินกู้	เงินให้เปล่า
2500	34.2	9.8	21.4
2501	32.8	6.9	25.9
2502	45.5	21.6	23.9
2503	23.5	.8	22.7
2504	27.2	-	27.2
2505	26.4	-	26.4
2506	27.3	-	27.0
รวม	216.9	49.4	167.5

ที่มา : วรวิภา ดันดิรัตน์ไพศาล, "กระบวนการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 138.

เอกชนและรวมทั้งประชาชนบางส่วน ส่วนฝ่ายที่คัดค้านการปกครองของ "คณะปฏิวัติ" ก็ตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบและอ่อนแอโดยเฉพาะอย่างยิ่งพรรคประชาธิปัตย์ฝ่ายพลเรือน ส่วนที่มีความเข้มแข็งก็กลายเป็นพรรค "ใต้ดิน" คือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ซึ่งฝ่ายรัฐบาลทหารประกาศให้เป็นพรรคนอกกฎหมาย และทำการปราบปรามด้วยกำลังคนและกำลังอาวุธและวิธีอื่น ๆ อย่างรุนแรง

เอกภาพภายใน "คณะ" ความมั่นคงและราบรื่นในการบริหารงานประกอบด้วย มีแรงกดดันต่อระบบการเมืองไม่มากทั้งจากสังคมภายใน และจากอิทธิพลภายนอกประเทศ ทำให้ "คณะปฏิวัติ" ไม่กระตือรือร้นที่จะเร่งประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ การร่างรัฐธรรมนูญจึงเป็นไปอย่างเชื่องช้า ใช้เวลานานกว่า 9 ปี นับตั้งแต่วันประกาศแต่งตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2502 จนถึงวันประกาศใช้เดือนมิถุนายน พ.ศ.2511 และสิ้นค่าใช้จ่ายในการดำเนินการซึ่งส่วนใหญ่เป็นเงินเดือนและเบี้ยประชุมของคณะกรรมการชุดต่าง ๆ และของสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญรวมแล้วถึง 105,156,553. บาท²¹¹ กล่าวคือดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่รัฐบาลโดยการนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ไปจนถึงรัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจร และจากความล่าช้าดังกล่าวเริ่มทำให้เกิดเสียงเรียกร้องจากประชาชนให้เร่งประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ จนในที่สุดก็มีการประกาศใช้ในยุครัฐบาลของจอมพลถนอม ดังกล่าวแล้ว

²¹¹ ทวีพงศ์ แสงสุวรรณ, "ผลกระทบของระบบ 2 สภาต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตยของไทย", หน้า 55-59. และ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 76 ตอนที่ 22 (10 กุมภาพันธ์ 2502) : หน้า 16-18. สภาร่างรัฐธรรมนูญเริ่มประชุมครั้งแรกวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ.2504 และลงมติเห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญในวาระที่ 3 วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2511 ทั้งนี้ สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญได้รับเงินประจำตำแหน่งเดือนละ 4,000 บาท ประธานสภา มีเงินประจำตำแหน่งเดือนละ 6,000 บาท และกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญได้รับเบี้ยประชุมครั้งละ 50 บาท.

กล่าวโดยสรุปนั้น ช่วง 10 ปี ตั้งแต่ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2501 จนถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2511 ระบบการเมืองของไทยตกอยู่ภายใต้การปกครองของ "ระบอบเผด็จการทหาร" (military regime) โดยกลุ่มผู้ปกครองทหารที่เป็นพรรคพวกใกล้ชิดกัน "กลุ่มที่ 4" สืบเนื่องต่อมาจากกลุ่มพรรคพวกใกล้ชิดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พรรคพวกของพระยาพหลพลพยุหเสนา และพวกคณะราษฎร²¹² ในยุคหนึ่งทศวรรษนี้พรรคการเมืองที่ปรากฏมีบทบาทอยู่ในระบบการเมือง จึงเป็นพรรคการเมืองอำนาจนิยมของฝ่ายทหารพรรคเดียว ส่วนพรรคประชาธิปไตยที่มีบทบาทอยู่ก่อนหน้านั้น ได้สลายตัวไปเกือบสิ้นเชิง เมื่อผู้นำพรรคซึ่งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้หมดบทบาททางการเมือง ตั้งแต่ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2501 พรรคฝ่ายค้านระบอบเผด็จการทหาร จึงมีพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งต้องต่อสู้กับฝ่ายผู้ปกครองด้วยวิธีการ "ใต้ดิน" ไปจนถึงการจับอาวุธเข้าต่อสู้กับทหาร และเจ้าหน้าที่ของทางราชการตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 เป็นต้นมา เนื่องจากระบบการเมืองถูกปิดกั้น โดยการผูกขาดอำนาจของ "คณะทหาร" ดังกล่าว²¹³

พรรคอำนาจนิยมโดยคณะทหารในยุคนี้ มีความเป็นกลุ่มก้อนค่อนข้างมากจาก "ผู้นำบารมี" ที่มีอิทธิพลในวงการทหาร ทางการเมืองและรวมทั้งในวงการธุรกิจเอกชนต่อเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน คือนับตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ.2490 เป็นต้นมา ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2500 และ 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้กลายเป็นผู้นำทหารที่ก้าวขึ้นสู่อำนาจสูงสุดทาง

²¹² ไปรอดู Riggs, Thailand : The Modernization of A Bureaucratic Polity, p.240.

²¹³ กนกวลี ชุชัยยะ, "พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ.2475-2524", หน้า 132.

การเมืองแทนที่ "กลุ่มผู้ปกครองเดิม" ที่ถูกโค่นล้มไปและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากผู้ใต้บังคับบัญชาในวงการทหารและข้าราชการจากอิทธิพลและบารมีในทางการเมือง ในฐานะคู่แข่งขันของกลุ่มผู้มีอำนาจกลุ่มเดิม ปัจจัยของความมีเอกภาพภายใน "วงจรรออำนาจการปกครอง" และความมั่นคงของคณะทหารอีกประการหนึ่งก็คือการก่อตั้ง "เครือข่ายระบบอุปถัมภ์" ขึ้นมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทั้งโดยระหว่างผู้นำทหาร "กลุ่มวงใน" คือกลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ พลเอกถนอม และพล.ท.ประภาส และรวมทั้งผู้นำทหารคนอื่น ๆ บางคนที่เคยร่วมงานทางการเมืองร่วมกันอย่างใกล้ชิดมานาน และได้รับแต่งตั้งให้เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรีด้วย และระหว่างผู้นำกลุ่มวงในกับทหารระดับกลางและระดับล่างที่เป็นฝ่ายคุมกำลังเข้าร่วมในการยึดอำนาจและเป็นกลุ่มที่ทำงาน "ค้ำจุน" อำนาจของผู้นำทหารระดับสูงตลอดมา และนอกจากนั้นเครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ยังขยายออกไปสู่วงการธุรกิจเอกชนด้วย เพราะผู้นำทหารกับ "ตระกูล" ธุรกิจสำคัญหลายตระกูลได้ติดต่อและร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดในทางเศรษฐกิจมานานแล้ว การพึ่งพากันและการมีผลประโยชน์ต่าง ๆ ร่วมกันและมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กัน ทำให้ความผูกพันในเครือข่ายระบบอุปถัมภ์มีความแน่นแฟ้นและใกล้ชิด โดยมีผู้นำที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางเป็น "ตัวเชื่อมโยง" ที่สำคัญ นับตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์ มาสู่ทายาททางการเมืองคือจอมพลถนอมในเวลาต่อมา ขณะเดียวกันการที่ผู้นำสูงสุดในเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ให้การเคารพยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันเก่าแก่และสำคัญในสังคมรวมทั้งการยอมรับความช่วยเหลือทางด้านต่าง ๆ จากประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างสหรัฐอเมริกา ก็ล้วนมีส่วนทำให้เกิดความเป็นกลุ่มก้อนภายในระบบพวกของผู้นำคณะทหารมากยิ่งขึ้น

การหมกหมบทางทางการเมืองจนเกือบจะเรียกได้ว่า "สิ้นเชิง" ของพรรคการเมืองประชาธิปไตย ในช่วงนี้ ทำให้เห็นได้ว่า พรรคประชาธิปไตยเป็นเพียงพรรคที่นักการเมืองกลุ่มหนึ่งจำนวนไม่กี่คนได้เข้ามารวมตัวกันเมื่อมีการเปิดกว้างทางการเมือง และมีการจัดการเลือกตั้งขึ้น ส่วนใหญ่พรรคประชาธิปไตยที่มีบทบาทมากในสภาเนื่องจากมี ส.ส. ในสังกัดหลายคน และมีหัวหน้าพรรคที่มีชื่อเสียง มักจะก่อเกิดจากนักการเมืองในสภา รวมกลุ่มกันสนับสนุนผู้นำทางการเมืองคนใดคนหนึ่ง โดยมุ่งหวังจะเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองในสภาและในฝ่ายบริหาร พรรคที่

ประกาศจัดตั้งขึ้นเสมือนเป็น "เครื่องมือ" สำคัญในการเข้าไปสู่การมีอำนาจ โดยผ่านกลไกการเลือกตั้ง เหตุนี้นอกจากพรรคการเมืองประชาธิปไตยจะไม่ได้ก่อเกิดมาจากประชาชนและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคมแล้ว นักการเมืองในสภาที่รวมกันก่อตั้งประกาศ "ชื่อพรรค" ขึ้นก็ไม่ได้มีความมุ่งหวังจะขยายฐานทางการเมืองของพรรคลงไปสู่ประชาชนอย่างแท้จริง การติดต่อกับประชาชนมีเพียงเฉพาะการกระทำกิจกรรมหาเสียงในการเลือกตั้งเพื่อขอการสนับสนุนจากผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งโดยผู้สมัครแต่ละคนที่กระทำอยู่เฉพาะเขตเลือกตั้งของแต่ละคนเท่านั้น พรรคประชาธิปไตยจึงเป็นการรวมตัวกัน "เฉพาะกิจ" ในการเลือกตั้งของนักการเมืองและล้มเลิกไปเมื่อไม่มีกิจกรรมในการเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากพรรคอำนาจนิยมเข้ามามีอำนาจเพียงพรรคเดียวในระบบการเมือง พรรคประชาธิปไตยเฉพาะกิจจะปรากฏขึ้นใหม่ก็ต่อเมื่อพรรคอำนาจนิยมได้ยินยอมให้ระบบการเมืองเปิดกว้างขึ้น โดยการจัดการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ เช่นกรณีหลังจากที่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2511 แล้ว เป็นต้น

1.7 พรรคการเมืองตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2512-2534 จะทำการศึกษาพรรคการเมืองในช่วงนี้ อย่างละเอียดในบทที่ 4 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นศึกษาพรรคการเมือง 3 พรรค คือ ประชาธิปัตย์ ชาติไทยและกิจสังคม ส่วนการนำเสนอในบทนี้ จะเป็นการนำเสนอในภาพกว้าง ๆ เพื่อให้เห็นการก่อเกิดและวิวัฒนาการของพรรคการเมืองต่าง ๆ ทั้งพรรคประชาธิปไตย และพรรคอำนาจนิยม ซึ่งได้ต่อสู้และแย่งชิงอำนาจทางการเมืองกันอย่างรุนแรง จนทำให้ระบบการเมืองไทยผันแปรไปมาระหว่างการเปิดกว้างทางการเมืองกับการปิดกั้นทางการเมืองหลายครั้ง และในช่วงหนึ่งก็ได้เกิดการประนีประนอมกันระหว่างนักการเมืองพลเรือนที่มิ้นกธุรกิจเข้าร่วมเป็นจำนวนมากกับฝ่ายทหารและข้าราชการ โดยฝ่ายทหารได้สนับสนุนผู้นำทหารขึ้นดำรงตำแหน่งสูงสุดทางด้านการบริหารติดต่อกันนานเกือบ 10 ปี ขณะที่นักการเมืองพลเรือนได้เข้าไปมีส่วนร่วมทั้งในฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร โดยผ่านการเลือกตั้งที่มีขึ้นติดต่อกันถึง 4 ครั้ง ก่อนที่คณะทหารอีกกลุ่มหนึ่งจะเข้ามายึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2534

หลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2511 แล้ว นักการเมืองฝ่ายพลเรือน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ก็มารวมตัวกันและประกาศจัดตั้งพรรคตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญได้อนุญาตไว้และตามที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2511 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติพรรคการเมืองฉบับที่สองด้วย โดยมีพรรคการเมืองก่อตั้งขึ้นในช่วงนี้ไม่ต่ำกว่า 17 พรรค²¹⁴ ส่วนที่สำคัญก็เป็นพรรคของกลุ่มนักการเมืองที่เคยรวมตัวกันเป็นพรรค "ประชาธิปไตย" และให้การสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ กับ พรรคการเมืองที่ฝ่ายคณะกรรมการจัดตั้งขึ้นคือ "สหประชาไทย" นอกนั้นก็จะเป็นพรรคของนักการเมืองกลุ่มเล็กๆ เช่นกลุ่มของนายเลียง ไชยกาล และกลุ่มของนายเทพ โชติินชิต เป็นต้น²¹⁵

พรรคของฝ่ายทหารสามารถรวบรวมอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเข้ามาอยู่ในสังกัดได้มาก ทำให้สามารถได้รับการเลือกตั้งในการเลือกตั้งทั่วไปตอนต้นปี พ.ศ.2512 มากกว่าทุกพรรค และได้ทำการจัดตั้งรัฐบาลโดยจอมพลถนอม กิตติขจร ผู้นำฝ่ายทหาร ในฐานะหัวหน้าพรรคเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี อย่างไรก็ตาม พรรคสหประชาไทยก็ประสบปัญหาไม่แตกต่างไปจากพรรคที่คณะทหารเคยจัดตั้งมาก่อนหน้านี้มากนัก กล่าวคือ สมาชิกพรรคได้แบ่งแยกกันเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยหลายกลุ่ม จากความใกล้ชิดสนิทสนมกันเป็นการส่วนตัว และการติดต่อใกล้ชิดกับผู้นำพรรคคนสำคัญบางคน และที่สำคัญคือการแย่งชิงผลประโยชน์กันในทางการเมือง ผู้นำทหารที่เคยชินกับการปกครองโดยไม่มีฝ่ายค้านคอยตรวจสอบและความมีเอกภาพค่อนข้างมากในคณะทหารมานานหลายปีก็หมดความ "อดทน" กับบทบาททางการเมืองของนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้ง

²¹⁴ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, พรรคการเมืองและปัญหาพรรคการเมืองไทย พร้อมด้วยพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2524, หน้า 69-70.

²¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

จึงได้รวมตัวกันทำรัฐประหารยึดอำนาจทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง ส่งผลให้ระบบการเมืองถูกปิดกั้นลง อีกครั้งหลังจากเปิดกว้างเพียงไม่ถึง 2 ปี ภายหลังจากที่มีการปิดกั้นอย่างต่อเนื่องยาวนานมาก่อนหน้านั้นถึงกว่า 10 ปี

"คณะทหาร" โดยการนำของผู้นำทหารที่เป็นกลุ่มเครือญาติใกล้ชิดกัน คือ จอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร ได้ประกาศยุบเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2511 ที่ใช้เวลารัฐธรรมนูญฉบับนี้ในประวัติศาสตร์การเมืองไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ประกาศยุบเลิกพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2511 ซึ่งมีผลให้พรรคการเมืองประชาธิปไตยที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นใหม่ต้องยุติบทบาททางการเมืองไปด้วย คณะทหารได้ประกาศใช้ "ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2515" ซึ่งมีรูปแบบและสาระในแบบเดียวกับ "ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2502" ที่คณะทหารเคยประกาศใช้มาก่อนหน้านี้แทน ระบบการเมืองไทยจึงหันกลับไปสู่ "ระบอบเผด็จการทหาร" โดยพรรคอำนาจนิยมพรรคเดิวยังคงอยู่ แต่ในครั้งนี้อาจมีเอกภาพภายในคณะทหารมีระดับลดน้อยลงไปกว่าในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการเกิดขั้วอำนาจใหญ่ 2 ขั้ว โดยพรรคพวก 2 ฝ่ายในคณะทหารขึ้น ซึ่งได้แก่ ขั้วของกลุ่มเครือญาติ จอมพลถนอม - จอมพลประภาสและพล.อ.ณรงค์ กิตติขจร กับขั้วของพลเอกกฤษณ์ สีวะรา - พล.ต.อ.ประเสริฐ รุจิรวงศ์และพล.อ.อ.ทวิ จุลทรัพย์ จากความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ทางการเมืองของ 2 พวก ดังกล่าว²¹⁶

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²¹⁶ สุกิจ เจริญรัตนกุล, บรรณาธิการ, การเมือง-การบริหารราชการไทย : รวมบทความนักวิชาการชาวต่างประเทศ (วัฏจักรการเมืองไทย : เลือกตั้ง-รัฐประหาร), หน้า 14-15.

ก่อนที่คณะทหารจะเกิดแตกแยกกันรุนแรงจากความขัดแย้งทางด้านผลประโยชน์นักศึกษา และประชาชนก็ได้แสดงความไม่พอใจในท่าทีของฝ่ายผู้ปกครองทหารกับการจัดร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เมื่อฝ่ายทหารพยายามจะใช้อำนาจรัฐเข้าควบคุมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ความไม่พอใจก็ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นการเดินขบวนเรียกร้องประชาธิปไตยครั้งใหญ่ครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทย เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 และส่งผลให้กลุ่มบุคคลที่มีอำนาจทางการเมืองคนสำคัญ 3 คน ที่ถูกเรียกว่า "ทรราชย์ ถนอม-ประภาส-ณรงค์" ต้องเดินทางหลบหนีออกไปอยู่ในต่างประเทศ หลังจากนั้นระบบการเมืองไทยก็หันเหไปสู่การปกครองประชาธิปไตยโดยการที่ระบบการเมืองได้เปิดออกอย่างกว้างขวางอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน

ภายหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2517 และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ.2517 ซึ่งเป็นกฎหมายพรรคการเมืองฉบับที่สามแล้ว พรรคการเมืองประชาธิปไตยก็ถูกจัดตั้งขึ้นโดยนักการเมือง ทั้งที่เป็นอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และผู้ที่สนใจทางการเมืองรุ่นใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดานักธุรกิจจำนวนมาก และก็นับเป็นครั้งแรกเช่นกันที่มีการประกาศจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นมากที่สุดกว่ายุคใด ๆ โดยมีชื่อพรรคการเมืองที่จัดตั้งขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2517-2519 รวมแล้วกว่า 53 ชื่อ และได้มีการจดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายพรรคการเมืองถึง 43 พรรค²¹⁷ มีการเลือกตั้งทั่วไปในช่วงนี้ 2 ครั้ง มีนายกรัฐมนตรีพลเรือนเข้ารับตำแหน่งต่อเนื่องกัน 2 คน แต่เนื่องจาก พรรคการเมืองที่ได้รับการเลือกตั้งในสภา และที่รวมกันเป็นพรรครัฐบาลผสมเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มนักการเมืองกลุ่มเล็ก ๆ จำนวนหนึ่ง และจำนวนมาก เพิ่งมีการรวมตัวกันจัดตั้งพรรคขึ้นในช่วงก่อนจะมีการเลือกตั้งเท่านั้น พรรคประชาธิปไตยในยุคนี้ นอกจากจะมีจำนวนมากแล้ว การก่อตั้งและรูปแบบของการรวมกลุ่มก็ไม่ได้แตกต่างไปจากพรรค

²¹⁷ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, อ้างแล้ว, หน้า 71-74.

ประชาธิปไตยที่เคยเกิดขึ้นเมื่อก่อนหน้านั้นแต่อย่างไร กล่าวคือ เป็นที่รวมของคนกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่รู้จักสนิทสนมกันเป็นการส่วนตัว ก่อตั้งขึ้นเพื่อเข้าร่วมในการเลือกตั้งและมุ่งหวังเข้าไปมีบทบาทในสภา และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดตั้งรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้เข้าไปดำรงตำแหน่งในคณะรัฐบาลนั้นถือได้ว่าเป็นความต้องการของสมาชิกพรรคการเมืองทุกพรรค หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า พรรคประชาธิปไตย ส่วนใหญ่ ไม่มีความเข้มแข็งในการจัดองค์กร ไม่มีความพร้อมในการเตรียมสมาชิกพรรคเข้าไปทำงานทางการเมือง ในระบบการเมืองที่มีการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ กำลังขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางและมีความขัดแย้งกันระหว่างฝ่ายที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงสิ่งใหม่ ๆ กับฝ่ายที่ขัดขวางการเปลี่ยนแปลง เพราะเกรงว่าจะมีผลกระทบกับผลประโยชน์ที่ฝ่ายตนเคยมีอยู่ กำลังดำเนินไปอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างกลุ่มนักศึกษาปัญญาชนในมหาวิทยาลัยและกลุ่มผู้นำชาวนาชาวลาวไร่และกรรมกรฝ่ายหนึ่งกับทหารและข้าราชการ และนักการเมืองบางกลุ่มอีกฝ่ายหนึ่ง โดยฝ่ายแรกพยายามแสดงบทบาทกดดันให้รัฐบาลดำเนินการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ขณะที่ฝ่ายหลังพยายามขัดขวางบทบาทการเรียกร้องต่าง ๆ ของฝ่ายแรก จนทำให้ทั้งสองฝ่ายเผชิญหน้ากันหลายครั้ง และมีเหตุรุนแรงถึงขั้นใช้อาวุธสังหารกันด้วย โดยที่ทางฝ่ายรัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองเล็ก ๆ หลายพรรคไม่มีความสามารถเพียงพอ ที่จะสนองตอบความต้องการของกลุ่มพลังทางสังคมที่หลากหลาย และขัดแย้งกันดังกล่าว ในที่สุด คณะทหารอีกกลุ่มหนึ่งก็รวมตัวกันได้และเข้ามาทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือน และนำระบบการเมืองกลับไปสู่การปิดกั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่เย็นวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เป็นต้นมา

คณะทหารที่เรียกชื่อกลุ่มว่า "คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน" ได้ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญ และพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2517 ซึ่งมีผลทำให้พรรคการเมืองประชาธิปไตยต้องสิ้นสุดบทบาททางการเมืองลงอีกครั้งหนึ่ง พรรคอำนาจนิยมของฝ่ายทหารพรรคเดียวได้เป็นฝ่ายกุมอำนาจทางการเมืองอย่างเด็ดขาด คณะทหารชุดนี้ยังได้ทำการยึดอำนาจทางการเมืองอีกครั้งเมื่อ รัฐบาลโดยการนำของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ที่คณะทหารแต่งตั้งขึ้นไม่สนองตอบความต้องการที่คณะทหารเรียกร้องให้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่หลายครั้ง จนมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2521 แต่ก็ยังไม่มี การประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมืองจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2524 ในช่วงตั้งแต่การรัฐประหาร ครั้งล่าสุด เมื่อปี พ.ศ.2520 ไปจนถึงปี พ.ศ.2534 เป็นช่วงที่มีนายกรัฐมนตรีดำรงตำแหน่ง 3 คน 2 คนแรกเป็นทหาร คนสุดท้ายเป็นหัวหน้าพรรคการเมืองประชาธิปไตย มีการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ 2 ฉบับคือฉบับปี พ.ศ.2520 และ 2521 แต่เป็นช่วงที่มีการเลือกตั้งทั่วไปต่อเนื่อง กันถึง 4 ครั้ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 พ.ศ.2526 พ.ศ.2529 และ พ.ศ.2531 ขณะที่การพยายาม จะทำการยึดอำนาจของคณะทหาร 2 กลุ่ม ในปี พ.ศ.2524 และ 2528 ประสบกับความล้มเหลว จนเกือบจะทำให้ "วงจรรูปทวน" (vicious cycle) ในระบบการเมืองไทยสูญสิ้นไปแล้ว จนกระทั่งคณะทหารที่มีชื่อกลุ่มว่า "คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ" (รสช.) เข้ามายึดอำ นาจจากรัฐบาลที่มีพรรคชาติไทยเป็นแกนนำในการจัดตั้งได้สำเร็จเมื่อตอนต้นปี พ.ศ.2534

ในช่วงเวลา 22 ปี ระหว่างปี พ.ศ.2512-2534 เป็นช่วงที่พรรคการเมืองประชาธิปไตยได้ก่อตั้งและมีบทบาททางการเมืองยาวนานที่สุดกว่าในยุคที่ผ่านมา กล่าวคือ พรรคการเมืองประชาธิปไตยของนักการเมืองพลเรือนได้ก่อตั้งขึ้น 3 ช่วง ระหว่างปี พ.ศ.2512-2514, พ.ศ.2516-2519 และพ.ศ.2522-2534 รวมเวลาดั้งขึ้น 17 ปี ขณะที่พรรคอำนาจนิยมเข้ามา มีอำนาจทางการเมืองอยู่ 2 ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2514-2516 และพ.ศ.2519-2522 รวม เวลาประมาณ 5 ปี ขณะที่ในยุคก่อนหน้านี้ คือระหว่างปี พ.ศ.2501-2512 มีเพียงพรรคอำนาจ นิยมพรรคเดียวที่มีอำนาจทางการเมือง หรือเปรียบเทียบกับช่วง 37 ปี ระหว่างปี พ.ศ.2475- 2512 ก็เห็นข้อแตกต่างชัดเจนว่า พรรคการเมืองประชาธิปไตยได้ก่อตั้งและมีบทบาททางการเมือง อยู่เพียง 2 ช่วงเวลาเท่านั้นคือระหว่างปี พ.ศ.2489-2494 และระหว่างปี พ.ศ.2498- 2501 รวมเวลาดั้งขึ้นเพียง 8 ปี ขณะที่ช่วงเวลาอื่นจะอยู่ภายใต้การครอบงำของพรรคอำนาจ นิยมพรรคเดียว นับตั้งแต่ยุคของคณะราษฎรระหว่างปี พ.ศ.2475-2489 ยุคของ "คณะรัฐ- ประหาร พ.ศ.2490" ระหว่างปี พ.ศ.2494-2498 และยุค "คณะปฏิวัติ" โดยการทำให้ของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ระหว่างปี พ.ศ.2501-2512 รวมเวลาดั้งขึ้นถึง 29 ปี อย่างไรก็ตาม

ในช่วง 22 ปี ที่พรรคการเมืองประชาธิปไตยได้มีบทบาททางการเมืองยาวนานกว่ายุคก่อนนั้น เมื่อเปรียบเทียบจำนวนและระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายบริหารระหว่างผู้นำทหารกับผู้นำพรรคการเมืองและผู้นำฝ่ายพลเรือนแล้ว ก็อาจทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับบทบาทและความเข้มแข็งของพรรคการเมืองประชาธิปไตยได้หลายประการ กล่าวคือ ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ มีนายกรัฐมนตรีเข้าดำรงตำแหน่งทั้งสิ้นรวม 8 คน แยกเป็นผู้นำทหาร 3 คน หัวหน้าพรรคการเมืองประชาธิปไตย 3 คน และข้าราชการพลเรือนที่ได้รับการแต่งตั้งในช่วงเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองอีก 2 คน แต่เมื่อรวมระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งแล้ว ผู้นำทหาร 3 คน อยู่ในตำแหน่งยาวนานถึง 15 ปี ระหว่างปี พ.ศ.2512-2516 และระหว่างปี พ.ศ.2520-2531 ขณะที่หัวหน้าพรรคการเมืองประชาธิปไตย อยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพียงไม่ถึง 5 ปีระหว่างปี พ.ศ.2518-2519 และระหว่างปี พ.ศ.2531-2534 ส่วนข้าราชการพลเรือนอีก 2 คน ดำรงตำแหน่งอยู่เพียงประมาณ 3 ปี ระหว่างปี พ.ศ.2516-2518 และระหว่างปี พ.ศ.2519-2520 (โปรดดูตารางที่ 7 หน้า 294)

ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับพรรคการเมืองไทยในช่วง 22 ปีหลังที่ไม่ได้มีความแตกต่างไปจากพรรคการเมืองในช่วง 37 ปีก่อนหน้านั้น ก็คือ พรรคการเมืองอำนาจนิยมของฝ่ายทหารกับพรรคการเมืองประชาธิปไตยของนักการเมืองพลเรือน ได้หมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศหลายครั้ง ซึ่งเป็นผลให้ระบบการเมืองไทยเป็นเสมือนลูกตุ้มที่แกว่งสลับกันไปมาระหว่างทางซ้ายและทางขวาหรือระหว่างเผด็จการทหารกับการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย แม้ว่าจะมีแนวโน้มว่าพรรคการเมืองประชาธิปไตยจะสามารถมีบทบาททางการเมืองต่อเนื่องยาวนานขึ้นในช่วง 22 ปีหลัง แต่อิทธิพลทางการเมืองของพรรคอำนาจนิยมก็ยังไม่หมดสิ้นไป เพราะยังสามารถครอบงำระบบการเมืองและพรรคการเมืองประชาธิปไตยได้อย่างต่อเนื่อง แม้ในยุคที่มีการเลือกตั้งอย่างต่อเนื่องและหัวหน้าพรรคการเมืองประชาธิปไตยได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2531 "การประนีประนอม" มีส่วนทำให้พรรคการเมืองประชาธิปไตยสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งและการจัดตั้ง

ตารางที่ 7 พรรคการเมือง รัฐบาลและนายกรัฐมนตรี ระหว่างปี พ.ศ.2512-2534

ลำดับที่	นายกรัฐมนตรี	ประเภทของรัฐบาล	พรรคการเมือง	ระยะเวลาดำรงตำแหน่ง	รวมเวลา
1	จอมพลถนอม กิตติขจร*	พรรคเดียวใน สภาผู้แทนราษฎร	สหประชาไทย	มี.ค.2512 - พ.ย.2514	2 ปี 8 เดือน
2	จอมพลถนอม กิตติขจร*	พรรคเดียว (ทหาร)	คณะปฏิวัติ	พ.ย.2514 - ต.ค.2516	1 ปี 11 เดือน
3	นายสัญญา ธรรมศักดิ์**	แต่งตั้งจากวิกฤต- การณ์ทางการเมือง	-	ต.ค.2516 - ก.พ.2518	1 ปี 4 เดือน
4	ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช***	ผสมเสียงข้างน้อย	ประชาธิปัตย์	ก.พ.2518- เม.ย.2518	3 เดือน
5	ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช***	ผสมหลายพรรค	กิจสังคม	เม.ย.2519-เม.ย.2519	1 ปี
6	ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช***	ผสม 4 พรรค	ประชาธิปัตย์	เม.ย.2519-ต.ค.2519	6 เดือน
7	นายธานินทร์ กรัยวิเชียร**	พรรคเดียว	คณะปฏิรูปฯ	ต.ค.2519 - ต.ค.2520	1 ปี
8	พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์*	พรรคเดียว (ทหาร)	คณะปฏิรูปฯ	ต.ค.2520 - มี.ค.2523	1 ปี 5 เดือน
9	พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์*	หลายพรรคในสภา ผู้แทนฯ สนับสนุน	คณะทหาร	มี.ค.2523 - ส.ค.2531	8 ปี 5 เดือน
10	พล.อ.ชาติชาย ชูนะวัฒน์***	ผสมหลายพรรค	ชาติไทย	ส.ค.2531 - ก.พ.2534	2 ปี 6 เดือน

หมายเหตุ : * ผู้นำทหาร, ** ข้าราชการพลเรือนได้รับแต่งตั้งหลังจากเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง
*** หัวหน้าพรรคการเมืองประชาธิปัตย์.

รัฐบาลได้ในระดับหนึ่ง แต่เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งทางด้านผลประโยชน์กับฝ่ายทหารและระบบราชการ พรรคการเมืองประชาธิปไตยก็อาจต้องหมดบทบาททางการเมืองอีกครั้ง เมื่อเกิดพรรคอำนาจนิยมชุดใหม่ขึ้น เหมือนกรณีที่เกิดขึ้นเมื่อตอนต้นปี พ.ศ. 2534 เป็นต้นอาจกล่าวได้ว่าพรรคการเมืองอำนาจนิยมยังคงมีความเข้มแข็งกว่าพรรคการเมืองประชาธิปไตยเนื่องจากความต่อเนื่องยาวนานในการก่อตั้ง ความเป็นระเบียบแบบแผนในด้านการจัดองค์กร ระเบียบวินัย การบังคับบัญชาภายในองค์กร การเป็นฝ่ายยึดครองอาวุธ ได้รับการจัดสรรงบประมาณจากรัฐบาล และการสามารถอ้างความชอบธรรมในการใช้อาวุธและความรุนแรงเพื่อรักษาความมั่นคงของชาติ และสถาบันสำคัญของสังคม ขณะที่พรรคการเมืองประชาธิปไตย พึ่งมีการก่อตั้งขึ้นไม่นาน และก่อตั้งขึ้นในกลุ่มสมาชิกรัฐสภาหรือผู้นำทางการเมืองเพียงไม่กี่คน แต่ละพรรคก็ประกอบด้วยคนหลายพวก ซึ่งมุ่งหวังใช้พรรคเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ในทางการเมืองพรรคเหล่านี้ จึงตกอยู่ภายใต้การครอบงำของพรรคอำนาจนิยมตลอดมา เนื่องจากความอ่อนแอในการจัดองค์กร และขาดระเบียบวินัยภายในพรรค รวมทั้งไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนและกลุ่มพลังต่าง ๆ ในสังคมด้วย

2. สรุปประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการของพรรคการเมืองไทย

การเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยรัฐสภา เมื่อปี พ.ศ. 2475 เริ่มต้นมาจากกลุ่มคนที่เป็นข้าราชการระดับกลางและระดับล่างในชื่อ "คณะราษฎร" การรวมกลุ่มหรือการก่อเกิดคณะราษฎร ตลอดจนบทบาททางการเมืองของคณะราษฎรในเวลาต่อมา นับเป็นรูปแบบสำคัญเสมือนกับ "ตัวแบบ" ของการก่อเกิดกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ทางการเมืองอีกหลายกลุ่มไม่ว่าจะเป็นในชื่อ "คณะรัฐประหาร" หรือ "คณะปฏิวัติ" และอีกหลายชื่อที่เกิดขึ้นต่อมาภายหลัง โดยเฉพาอย่างยิ่ง คณะที่มาจากทหารและข้าราชการ ซึ่งมักจะรวมกลุ่มกันและเข้ายึดอำนาจตามแบบอย่างทีคณะราษฎรเคยกระทำมาแล้ว

ในอีกด้านหนึ่ง การก่อเกิดและวิวัฒนาการของพรรคการเมืองไทย จะเกิดขึ้นในรูปแบบของกลุ่มทางการเมืองเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งที่มีขึ้นในแต่ละครั้ง กล่าวคือ

กลุ่มการเมืองเหล่านี้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อระบบการเมืองได้เปิดกว้างออก ประชาชนได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วยการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง และการรวมกลุ่มประกาศ "ชื่อ" จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้น พรรคการเมืองในรูปแบบนี้ มักเกิดขึ้นหลายพรรค เนื่องจากความมีอิสระในการรวมตัวกันขึ้นซึ่งจะเกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งและอ่อนแอของกลุ่มแล้ว การเปลี่ยนแปลงในระบบการเมืองและโครงสร้างทางการเมือง ก็นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อพรรคการเมืองในรูปแบบนี้ ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น "พรรคการเมืองประชาธิปไตย" ได้เนื่องจากจะเกิดขึ้น และมีบทบาททางการเมืองค่อนข้างมากเมื่อระบบการเมืองเปิดกว้าง มีการเลือกตั้งตามระบอบการปกครองประชาธิปไตย และในทางตรงกันข้าม เมื่อระบบการเมืองถูกปิดกั้น คณะทหารได้เข้ามามีอำนาจ ไม่ยอมให้มีการเลือกตั้ง และไม่ให้มีการรวมกลุ่มทางการเมือง พรรคการเมืองประชาธิปไตยก็จะหมดบทบาททางการเมือง กลุ่มที่มีอยู่ก็จะสลายตัวไป

พรรคประชาธิปไตยจึงมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับ "คณะ" ของฝ่ายทหารและข้าราชการ หรือพรรคการเมืองอำนาจนิยมที่เข้ามาครอบงำทางการเมืองและทำการปกครอง โดยระบบพรรคเดียว หลายครั้ง การก่อเกิดการมีบทบาททางการเมือง และการสลายกลุ่มหรือการสิ้นสุดบทบาททางการเมืองของพรรคการเมืองทั้งสองประเภทจึงต่างเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก ระบบการเมืองไทยที่เปลี่ยนแปลงไปมาระหว่างการเปิดกว้างและการปิดกั้นทางการเมืองนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา จึงเป็นการสะท้อนถึงอิทธิพลทางการเมืองของพรรคการเมืองทั้งสองประเภทที่เกิดปัญหาความขัดแย้งและแย่งชิงกันเข้าไป มีอำนาจทางการเมืองตามวาระและโอกาสต่าง ๆ กล่าวคือ เมื่อใดที่พรรคอำนาจนิยมเข้าไปครอบงำการปกครองอย่างเต็มรูปแบบ ระบบการเมืองก็จะถูกปิดกั้นเป็นการปกครองของเผด็จการทหาร แต่ถ้าเมื่อใดระบบการเมืองได้เปิดกว้างออกโดยจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปขึ้น ระบบพรรคประชาธิปไตยก็จะเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองแทนที่

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาาระบบพรรคการเมืองไทยตั้งแต่พรรค "คณะราษฎร" เป็นต้นมานั้น จะพบว่าพรรคอำนาจนิยม เป็นพรรคที่มีอิทธิพลและบทบาททางการเมืองมากกว่าพรรคประชาธิปไตย เพราะนอกจากพรรคอำนาจนิยมมักจะสามารภใช้กำลังคนและอาวุธทำการรัฐประหารยึดอำนาจทางการเมืองได้อยู่เสมอ ซึ่งมีผลทำให้พรรคประชาธิปไตยต้องสิ้นสุดบทบาททางการเมือง

เมืองลงแล้ว พระค่านาจนियมยังได้จัดตั้งพรรคประชาธิปไตยขึ้นเป็น "ตัวแทน" แข่งขันในการเลือกตั้งกับพรรคประชาธิปไตยของนักการเมืองพลเรือนด้วย และรวมทั้งการพยายามใช้ผลประโยชน์ในทางการเมืองและทรัพย์สิน "ล่อใจ" นักการเมืองพลเรือนและพรรคประชาธิปไตยให้หันไปสนับสนุนผู้นำทางทหารและพระค่านาจนियมอีกด้วย เช่นการก่อเกิดพรรคเสริมนั่งคศิลา และสหพรรคในยุคนจอมพล ป.พิบูลสงคราม และพรรคสหภูมิ และชาติสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ๓ พรรคเป็นต้น และเมื่อเกิดกรณีที่พระค่านาจนियมไม่สามารถจะทำการควบคุมสมาชิกในพรรคประชาธิปไตย "ตัวแทน" ได้ หรือเมื่อไม่ต้องการให้มีพรรคฝ่ายค้าน พระค่านาจนियมก็จะทำการบีบค่านาจนियมอย่างเด็ดขาดและทำการปกครองโดยพระค่านาจนियมพรรคเดียว ดังเช่นกรณีเกิดการรัฐประหาร พ.ศ. 2494 และ 2501 เป็นต้น ผลกระทบที่ตามมาคือพรรคประชาธิปไตย ก็จะสิ้นสุดบทบาทลงโดยสิ้นเชิง

ระดับของความเข้มแข็งที่แตกต่างกันระหว่างพรรคทั้ง 2 ประเภท มีเหตุผลมาจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอกพรรค แต่ปัจจัยภายในพรรคน่าจะเป็นปัจจัยที่สำคัญมากกว่ากล่าวคือ ขณะที่พระค่านาจนियมเป็นพรรคของทหารและข้าราชการเป็นด้านหลัก ตั้งแต่คณะราษฎร คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 และคณะปฏิวัติ พ.ศ. 2500 และ 2501 ซึ่งหมายความว่าพรรคค่านาจนियมมีผู้นำพรรค สมาชิกพรรค ระเบียบวินัย การควบคุมบังคับบัญชา กำลังคน กำลังอาวุธ และปัจจัยอื่น ๆ ที่สำคัญต่อการจัดองค์กรพรรคที่เข้มแข็งอยู่อย่างพร้อมมูล เพราะเป็นพรรคที่ "สวม" หรือ "ครอบ" อยู่กับระบอบราชการ พรรคประชาธิปไตย กลับตรงกันข้าม เพราะเป็นพรรคเอกชน บางพรรคเป็นเพียงพรรคส่วนบุคคล (private party) เป็นพรรคที่มีสมาชิกเพียงไม่กี่คน ก่อตั้งมาจากกลุ่มคนที่รู้จักใกล้ชิดกันเป็นการส่วนตัวในแบบต่าง ๆ เป็นด้านหลัก และมักจะก่อตั้งขึ้นเพื่อให้การสนับสนุน ผู้นำสภาคณะใดคนหนึ่งเป็นสำคัญ พรรคเหล่านี้จึงเป็นพรรคของพวกหรือคนกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่มที่มารวมกันอยู่ในแบบเฉพาะกิจ คือเพื่อลงสมัครรับเลือกตั้งเท่านั้น ขาดระเบียบวินัยและระเบียบแบบแผน การรวมกันอยู่หรือการแยกออกไปขึ้นอยู่กับความพอใจของแต่ละบุคคลและแต่ละพวก "ผู้นำพรรค" เท่านั้น จะมีบทบาทสำคัญต่อความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของพรรค ถ้าผู้นำมีความสามารถได้รับการยอมรับและมีบทบาทเข้มแข็งในทางการเมือง พรรคก็จะมีบทบาทและมีความ

เข้มแข็งทางการเมืองด้วย เช่น กรณีพรรคประชาธิปัตย์ โดยการนำของนายควง อภัยวงศ์ในช่วงแรกก่อตั้งเป็นต้น แต่ถ้าผู้นำไม่มีบทบาททางการเมือง หรือไม่มีความสามารถทางการเมืองพรรคก็จะอ่อนแอหรืออาจแตกแยกได้ ดังเช่น กรณีประชาธิปัตย์ ในช่วงหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2494 เมื่อนายควง อภัยวงศ์และม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ตัดสินใจไม่ลงสมัครรับเลือกตั้ง เป็นต้น ดังนั้นเมื่อพรรคประชาธิปัตย์ มีความอ่อนแออยู่ภายในองค์กรเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ถ้าระบบการเมืองถูกปิดกั้น จากการที่พรรคอำนาจนิยมเข้ามาครอบงำทางการเมือง พรรคประชาธิปัตย์ก็ไม่สามารถจะต่อต้านหรือท้าทาย หรือดำรงอยู่ได้

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญในการก่อเกิดพรรคทั้งสองประเภท ก็มีส่วนที่เหมือนกันอยู่หลายปัจจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือปัจจัยเกี่ยวกับผู้นำ และความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มกัน ตลอดจนเป้าหมาย (goals) ในการรวมตัวกันเป็นพรรคการเมือง ทั้งพรรคอำนาจนิยมและพรรคประชาธิปัตย์ ก่อตัวขึ้นมาจากคนจำนวนไม่กี่คนที่รู้จักกันเป็นการส่วนตัว โดยอาจมีความสัมพันธ์กันในฐานะเพื่อน ญาติมิตร หรือความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ (patron-client relationship) ระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือระหว่าง "นาย" กับ "ลูกน้อง" หรือ "บริวาร" หรือระหว่างผู้ใหญ่ กับผู้น้อย และหลังจากที่คนกลุ่มเล็ก ๆ ที่รู้จักใกล้ชิดเป็นการส่วนตัวเหล่านี้ ตกกลางที่จะรวมกลุ่มกันทางการเมือง เพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมหรือดำเนินการทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง คนเหล่านี้ก็จะติดต่อพูดคุยกับบุคคลที่ตนรู้จักเป็นการส่วนตัวเพื่อชักจูงให้เขามาร่วมในกลุ่มที่จะมีการจัดตั้งขึ้น คนที่ได้รับการติดต่อและสนใจที่จะเข้าร่วมก็จะ "บอกเล่า" ต่อไปสู่คนที่ตนรู้จักเป็นการส่วนตัว และชักจูงให้เขามาร่วมกลุ่มขยายวงออกไปเป็นทอด ๆ ในลักษณะเดียวกัน เหตุนี้ เมื่อมีการขยายสมาชิกกลุ่มออกไปตามสายสัมพันธ์ส่วนตัวดังกล่าว กลุ่มหรือพรรคที่เกิดขึ้น จึงมักจะเป็นที่รวมของพวกหลายพวก หรือคนกลุ่มเล็กที่รู้จักสนิทสนมกันเป็นการส่วนตัวในรูปแบบต่าง ๆ แตกต่างกันไป เช่น กรณีการเกิดคณะราษฎร ซึ่งเริ่มต้นจากการพูดคุยกันระหว่างคน 2 คนที่รู้จักกันในฐานะเพื่อนนักศึกษาไทยในต่างประเทศ และเมื่อรู้ว่าต่างก็มีแนวคิดคล้ายคลึงกันในทางการเมือง ต่างคนต่างก็ไปพูดคุยและทาบทามคนอื่น ๆ ที่ตนรู้จักให้เขามาร่วมจนขยายสมาชิกออกเป็น 5 คนและ 7 คน ในต่างประเทศ ก่อนที่จะมีจำนวนรวม 99 คน

ตามตัวเลขที่เป็นทางการเมืองถึงวันทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้น ทำให้คณะราษฎร กลายเป็นที่รวมของคนที่เป็นพรรคพวกกัน ตามความสัมพันธ์ของเครือญาติ เพื่อน และระบบอุปถัมภ์ จำนวนหลายพวกและแบ่งแยกกันออกไปตามพวกย่อยหลายพวกในเวลาต่อมา

ในส่วนของผู้นำนั้น ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อเกิดพรรคการเมืองอย่างหนึ่ง โดยผู้นำ จะปรากฏขึ้นใน 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ มีตัวผู้นำอยู่ก่อนแล้ว กับผู้นำปรากฏขึ้นภายหลัง ในกรณีแรก เมื่อมีผู้นำทางการเมืองซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป และบุคคลดังกล่าวเป็นที่เคารพ ยกย่องของคนจำนวนมาก ผู้คนเหล่านั้นก็อาจรวมกลุ่มกันขึ้น เพื่อสนับสนุนผู้นำที่ตนให้การเคารพ ยกย่อง และเชิดชูขึ้นเป็นผู้นำพรรค การก่อเกิดพรรคในรูปแบบนี้ก็จะปรากฏภาพของผู้นำเป็นส่วน ประกอบสำคัญ เนื่องจาก "ผู้นำ" เป็นปัจจัยสำคัญทำให้เกิดพรรคขึ้น ส่วนในกรณีหลัง เมื่อมีการ ตกलगก่อตั้งกลุ่มหรือพรรคขึ้นและได้ขยายสมาชิกออกไปตามความสัมพันธ์ส่วนตัวแล้ว สมาชิกก็อาจ ให้สนับสนุนบุคคลบางคนหรือหลายคนขึ้นเป็น หัวหน้ากลุ่มหรือหัวหน้าพรรค โดยอาจจะมาจากการ มีคุณสมบัติเฉพาะแตกต่างจากคนอื่น เช่น มีอาวุโส มีความรู้ความสามารถ ชื่อเสียง เกียรติยศ ยศ ตำแหน่งหรือสถานภาพเฉพาะตัว ตลอดจนมีฐานะดี มั่งคั่งร่ำรวยกว่าคนอื่นจนสามารถให้การ ช่วยเหลือทางการเมืองและด้านอื่น ๆ ในการดำเนินงานของพรรคได้ คณะราษฎรและพรรค ประชาธิปัตย์เมื่อแรกก่อตั้ง ผู้นำเกิดขึ้นในภายหลัง ส่วนพรรคเสรีมิ่งคศิลา สหชีพ สหภูมิ ชาติ สังคม และสหพรรคและรวมทั้งการก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยในครั้งต่อ ๆ มา เป็นการรวมตัวกัน เพื่อสนับสนุนผู้นำคนใดคนหนึ่งซึ่งสมาชิกต่างรู้จักและให้การยอมรับ บทบาทและความสามารถทาง ด้านต่าง ๆ ของผู้นำมีส่วนสำคัญมากต่อการดำรงอยู่ และการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของ พรรคที่ก่อตั้งขึ้นซึ่งเห็นได้จากกรณีพรรคประชาธิปไตยในระยะแรก และพรรคเสรีมิ่งคศิลา เมื่อ จอมพล ป. พิบูลสงครามยังคงมีบทบาทและอำนาจทางการเมือง ต่อมาเมื่อผู้นำคนสำคัญในทั้ง 2 พรรคนี้หมดบทบาททางการเมือง พรรคทั้งสองก็อ่อนแอลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ หมดบทบาท ทางการเมืองของจอมพล ป. ได้ส่งผลให้พรรคการเมืองอีกหลายพรรคที่ตั้งขึ้นมาสันับสนุนจอมพล ป. ต้องสลายตัวไปด้วย

ความสามารถของผู้นำเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายอย่าง ที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการอ่านวเคราะห์นโยบายในด้านต่าง ๆ ให้แก่สมาชิก ถ้าผู้นำสามารถอ่านวเคราะห์นโยบายให้แก่สมาชิกได้มากและทั่วถึงก็จะได้รับการสนับสนุนและความจงรักภักดีตอบแทน แต่ถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้าม คือผู้นำไม่สามารถอ่านวเคราะห์นโยบายให้แก่สมาชิกได้หรือไม่ทั่วถึง การสนับสนุนและความจงรักภักดีก็จะลดลง "ผลประโยชน์แลกเปลี่ยน" จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สมาชิกพรรคสามารถรวมกลุ่มกันอยู่ได้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ใช้ทั้งเงิน ตำแหน่งทางการเมือง และผลประโยชน์อื่นเพื่อแลกเปลี่ยนกับการสนับสนุนจากสมาชิกในพรรคเสรีนิยมคึกคัก และชาติสังคมนายควง อภัยวงศ์ และนายปรีดี พนมยงค์ ให้ตำแหน่งทางการเมืองเป็นด้านหลักในการแลกเปลี่ยนการสนับสนุนจากสมาชิก

ทางด้านเป้าหมายในการรวมตัวกันเป็นพรรคการเมืองนั้น ในขั้นสูงสุดก็คือการเข้าไปใช้อำนาจทางการเมืองดำเนินการปกครอง โดยในระดับของเป้าหมายดังกล่าวนี้ อาจมีความแตกต่างกันอยู่บ้างระหว่างพรรคอำนาจนิยมกับพรรคประชาธิปไตย กล่าวคือ พรรคอำนาจนิยมมักจะสงวนท่าทีในการเข้าไปจัดตั้งรัฐบาล แม้ว่าเมื่อสามารถยึดอำนาจได้แล้ว จะมีการแต่งตั้งสมาชิกคนสำคัญ และผู้สนับสนุนเข้ารับตำแหน่งในรัฐสภาและตำแหน่งทางการเมืองอื่น ๆ เช่น ตำแหน่งรัฐมนตรีเป็นต้น แต่ผู้นำพรรคอำนาจนิยมหรืออภินายหนึ่งคือหัวหน้าคณะที่เข้ายึดอำนาจ มักจะยังไม่เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีทันทีภายหลังจากยึดอำนาจได้แล้ว แต่มักจะแต่งตั้งบุคคลอื่นเข้ารับตำแหน่งดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุคคลที่ไม่ใช่สมาชิกของพรรคอำนาจนิยม แต่เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่ง คณะที่ยึดอำนาจได้ก็จะพยายามสร้าง "ความชอบธรรม" หรือหาเหตุผลเข้าไปดำรงตำแหน่งสูงสุดทางด้านบริหาร และเมื่อเข้าดำรงตำแหน่งแล้วก็มักจะอยู่ในตำแหน่งเป็นเวลานาน ๆ ตามระดับความเข้มแข็งภายในพรรค ยกตัวอย่าง กรณีคณะราษฎร เมื่อยึดอำนาจสำเร็จ ก็แต่งตั้งพระยามโนปกรณนิติธาดาเข้าดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายบริหาร แต่เมื่อเกิดขัดแย้งกัน คณะราษฎรก็ทำการยึดอำนาจอีกครั้ง หัวหน้าคณะราษฎรได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและอยู่ในตำแหน่งติดต่อกันมานานจนถึงปี พ.ศ.2490 คณะปฏิวัติโดยการนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ตั้งนายพจน์ สารสินเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลังจากยึดอำนาจได้เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ.2500 แต่เมื่อนายพจน์ ปฏิเสธไม่รับตำแหน่งในช่วงเวลาต่อมา

ผู้นำในกลุ่มวงในคนหนึ่งของคณะปฏิวัติก็เข้ารับหน้าที่แทนเป็นต้น กรณีที่ผู้นำพรรคอำนาจนิยมจะเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีทันทีภายหลังการยึดอำนาจมักจะเกิดขึ้น เมื่อได้มีการดำรงตำแหน่งดังกล่าวมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่น ภายหลังรัฐประหาร พ.ศ.2494 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากได้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวมาก่อนหน้านี้นานหลายปี หรือกรณีหลังจากรัฐประหาร พ.ศ.2501 จอมพลสฤษดิ์ ก็เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากก่อนนี้ จอมพลถนอม กิตติขจร รองหัวหน้าคณะปฏิวัติได้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวมาช่วงหนึ่งแล้ว และทั้งจอมพล ป. และจอมพลสฤษดิ์ก็ได้ดำรงนายกรัฐมนตรี อยู่ยาวนานไม่ต่ำกว่าคนละ 5 ปี ส่วนผู้นำพรรคประชาธิปัตย์ไทย เมื่อผ่านการเลือกตั้งและมีที่นั่งจำนวนมากในสภา ก็มักจะพยายามดำเนินการจัดตั้งรัฐบาลเพราะมีความชอบธรรมสูงในทางการเมือง เช่นกรณี นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ.2491 เป็นต้น

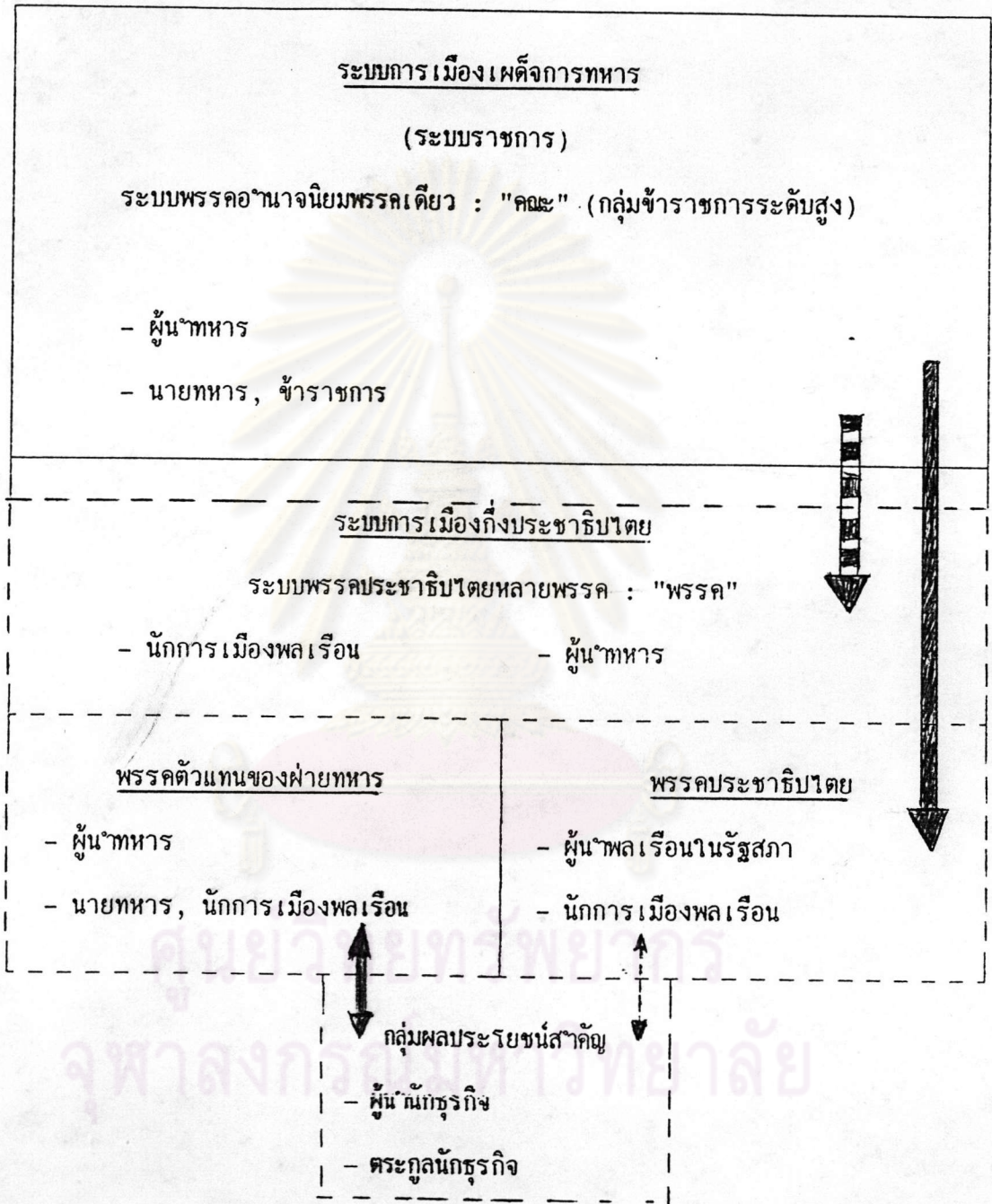
อาจกล่าวได้ว่า พรรคทั้ง 2 ประเภท ต่างมีเป้าหมายในการแสวงหาอำนาจทางการเมืองจนก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกันหลายครั้ง แต่เนื่องจากพรรคอำนาจนิยมมีความเข้มแข็งในทางด้านการจัดองค์กรและปัจจัยภายในมากกว่า ทำให้พรรคอำนาจนิยมสามารถครอบงำระบบการเมืองได้หลายครั้งและเป็นระยะเวลาานาน ๆ โดยมักจะอ้างเหตุผลว่า ต้องการรักษาความมั่นคงของชาติ และปกป้องรักษาสถาบันสำคัญเก่าแก่ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รวมทั้งกล่าวหาว่า สมาชิกพรรคประชาธิปัตย์กระทำการทุจริต (corruption) หรือไม่มีความสามารถในการบริหารงาน เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าไปมีอำนาจทางการเมือง ขณะที่พรรคประชาธิปัตย์ ก็มีความอ่อนแออย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการก่อเกิดและรูปแบบของการรวมกลุ่ม เพราะไม่มีรากฐานการสนับสนุนมาจากประชาชนใด ๆ ทั้งสิ้น การเลือกตั้งเป็นเพียงกลไกของการเข้าไปมีอำนาจทางการเมือง ไม่มีความสำคัญหรือมีสาระต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นแค้นระหว่างพรรคการเมืองกับประชาชนแต่อย่างใด ความชอบธรรมจากการเลือกตั้งจึงขาดน้ำหนัก เห็นได้จากเมื่อเกิดการยึดอำนาจก็แทบจะไม่มีปฏิกิริยาใด ๆ จากผู้นำและสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์และรวมทั้งประชาชนผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง "อำนาจทางการเมือง" และ "ความชอบธรรม" จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดความขัดแย้งและการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างพรรคทั้งสองประเภท

พิจารณาในเชิงทฤษฎีแล้ว พรรคการเมืองประชาธิปไตยของนักการเมืองพลเรือน
จึงตกอยู่ในฐานะตัวแปรตาม คือ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
อิทธิพลของพรรคอำนาจนิยมของฝ่ายผู้นำทางทหาร ซึ่งมีฐานะเป็นตัวแปรอิสระ เพราะมีความ
เข้มแข็ง และอิทธิพลมากกว่า คณะผู้นำทหารและระบบราชการ จึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อระบบการ
เมือง เศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งอิทธิพลต่อพรรคประชาธิปไตยโดยตรง ซึ่งเห็นได้จากการศึกษา
ประวัติศาสตร์พรรคการเมืองไทยในบทนี้ ดังนั้น จึงอาจสรุปปฏิสัมพันธ์ระหว่างพรรคอำนาจนิยม
ของผู้นำทหารและระบบราชการกับระบบการเมือง และพรรคการเมืองประชาธิปไตย ฝ่ายพลเรือน
ได้ตั้งแผนภาพที่ 3.1 ด้านล่าง

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพที่ 3.1 ระบบการเมืองและระบบพรรคการเมืองไทย

หมายเหตุ : ระบบการเมืองที่แข็งต้ง ระบบการเมืองอ่อนคลาย

↓ ↓

การคลี่คลายของระบบ การแข็งต้งของระบบ

↑ ↓

ความผูกพันใกล้ชิด ความผูกพันไม่ใกล้ชิด